PRAŽSKÝ SBORNÍK HISTORICKÝ

THE PRAGUE HISTORICAL REVIEW

LIII

Archiv hlavního města Prahy
Praha 2025

Šéfredaktorka:
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Výkonní redaktoři:
PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D. – Mgr. et Mgr. Jaroslava Veselá

Redakční rada:
PhDr. Zdeněk Dragoun; doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.;
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.; Mgr. Hana Gutová Vobrátilková, Ph.D.;
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc.; Mgr. Petr Jíša (předseda);
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.; Dr. Robert Luft;
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc.; prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.;
PhDr. Jaroslav Podliska, Ph.D.; prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc.;
PhDr. Martin Svatoš, CSc.; prof. Dr. Janusz Tandecki;
Mgr. Jana Viktorínová; Prof. Dr. Karl Vocelka

Tento svazek lektorovali:
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.; prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.;
Mgr. Petr Kaňák; PhDr. Zdeňka Kokošková; doc. PhDr. Petr Kreuz, Dr.;
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.; PhDr. Marie Malivánková Wasková;
doc. PhDr. Miroslav Novotný, CSc.; prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.;
PhDr. Nikolaj Savický, Ph.D.; PhDr. Milada Sekyrková, CSc.;
PhDr. Jiří Smrž; Mgr. Josef Svoboda, Ph.D.; Mgr. Vojtěch Šustek, Ph.D.;
Mgr. Andrea Veverková

Vyobrazení na obálce: Mužské minipostavy mezi rolemi látek, módní kresba; autor: Karel Stuchlík; Styl 1/1, 1946, s. 34

© Archiv hlavního města Prahy, 2025

ISSN 0555-0238
ISBN 978-80-88629-08-5

Pražský sborník historický je zařazen na European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)

OBSAH

Studia et commentationes

Jakub Kalivoda, Střet stavovských mentalit na soudu konířského práva Nového Města pražského 13

Magdaléna Faltusová, Milíčův dům. Ojedinělý pedagogický projekt Přemysla Pittra na Žižkově 43

Renáta Kalašová, Karel Šroubek (1880–1955). Příběh majitele luxusního prvorepublikového grandhotelu v centru Prahy..... 69

Ivana Dejmková, Hanspaulka – žádané bydliště nacistických prominentů. Sonda k proměnám pražského obyvatelstva za nacistické okupace na příkladu luxusní vilové čtvrti Hanspaulka (I. část) 127

Michal V. Šimůnek, Kancelář státního tajemníka K. H. Franka. Vznik, etablování a fungování v roce 1939 197

Eva Uchalová, Ambice a zklamání. Osudy pražského krejčího Karla Stuchlíka a jeho závodu na pozadí dějinných zvratů..... 281

Materialia

Michal Plavec, Wilhelmine Reichard – první větroplavkyně nad Prahou. První pokusy o vzlet pilotovaného balonu v Praze (1787–1820) 361

Ex archivo metropolis Pragae

Václav Ledvinka, In memoriam prof. Františka Šmahela 395

Jana Konvičná, In memoriam PhDr. Milady Hlochové 401

Zora Damová, Jednota slovanských žen a Bohumila Smolařová-Čapková 407

Olga Fejtová, Návrat tří listin do Archivu hlavního města Prahy. Příspěvek k „extradici" archiválií z majetku hlavního města za druhé světové války 427

Recensiones et relationes librorum

Pragensia

Tisíc a padesát let pražského biskupství, (edd.) Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček (*Zdeněk Dragoun*) 447

Jana Tischerová, Pražské hřbitovy, pohřebiště a sepulkrální památky (*Jan Škoda*) 449

Pavel Bedrníček, Příběhy pražských parků a zahrad (*Kateřina Bečková*) 453

Jana Peroutková, Chrám Matky Boží před Týnem v období středověku; Jana Pařízková Čevonová, Týnský kostel a architektura poděbradské doby (*Milena Bartlová*) 455

Radka Heisslerová, Malíři Nového Města pražského v období baroka. Edice písemných materiálů novoměstského malířského cechu (*Lucie Rychnová*) 459

Krakau – Nürnberg – Prag. Stadt und Handwerk in der vorindustriellen Zeit, (Hrsg.) Olga Fejtová – Antonia Landois – Zdzisław Noga (*Zlata Prokšová Brátková*) 461

Michaela Žáková, Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě; Michaela Žáková, Chudé aristokratky? Strategie šlechtičen k uchování společenského postavení v „dlouhém" 19. století (*Petra Vokáčová*) 466

Petr Valenta, Richard Dotzauer. Podnikatelský příběh z doby počátků kapitalismu v Čechách (*Martina Power*) 471

Jana Viktorínová, Chudá Praha. Lidé – místa – instituce (1781–1948) (*Hana Svatošová*) 475

První v obci. Purkmistři, starostové a primátoři města Prahy 1784–1989, (edd.) Jana Konvičná – Martina Maříková (*Milan Hlavačka*) 479

Letní rezidence Pražanů. Černošice a vilová architektura 19. a 20. století, (ed.) Šárka Koukalová (*Marcela Šášinková*) ...482

Jiří Pešek et al., Neporažené! Praha – Vídeň – Varšava: Tři metropole v převratech 20. století (*Vít Vlnas*) 490

Petr Čornej, Husité na Žižkově. Pomíjivá paměť pražské periferie (*Josef Třikač*)..... 494

Martin Čerňanský – Jana Viktorínová – Lubomír Procházka, Zmizelá Praha. Vesnice, usedlosti a dvory. Pravý břeh Vltavy (*Barbora Lašťovková*) 498

Urbana

Martin Besedič, Pečate bratislavských cechov (*Jiří Smrž*)..... 501

Frankfurter Kriminalgeschichte(n), (Hrsg.) Franziska Kiermeier (*Petr Kreuz*)..... 505

Luisa Radohs, Urban Elite Culture. A Methodological Study of Aristocracy and Civic Elites in Sea-Trading Towns of the Southwestern Baltic (12th–14th c.) (*Martin Musílek*)..... 512

Vladimír Horn – Jakub Novák, Zázemí královského města Uničova. Osídlení a církevní architektura (*Hana Štěpánová Seichterová*) 518

Ceny – mzdy – peníze. Ekonomické myšlení ve středověkých a raně novověkých městech, (ed.) Martin Musílek (*Roman Zaoral*) 521

Mateusz Król, Cechy krakowskie w XIV–XVI wieku (*Jiří Smrž*) 526

Johannes Dillinger, Die Hexenverfolgung in Überlingen (*Petr Kreuz*) 531

Radmila Prchal Pavlíčková, Odpadlíci, noví křesťané a obyvatelé zpapeženělí. Náboženská proměna v pobělohorském období očima současníků (*Olga Fejtová*) 535

Tomáš Hunčovský, Konrád Fischer (1631–1701). Život a dílo borovanského probošta (*Markéta Krejčová*)..... 542

Dana Dvořáčková-Malá et al., Dvory a rezidence v proměnách času (*Tomáš Velička*) 546

Jan Lhoták, Josef Ambrož Gabriel. Šumavan ve víru 19. věku (*Marie Malivánková Wasková*) 551

Drew D. Gray, Nether World. Crime and the Police Courts in Victorian London (*Petr Kreuz*) 553

Lukáš Fasora et al., Tábor III. Moderní doba 1781–1989 (*Marek Brčák*) 559

Karel Řeháček – Filip Řeháček, Plzeň v letech 1914–1918. Jak se žilo Plzeňanům v době Velké války (*Jan Hálek*) 562

Karel Teige. Deníky 1912–1925, (edd.) Jan Wiendl – Tereza Sudzinová (*Adelaida Wernischová*) 563

Richard Němec-Tobler, Ekonomizace prostoru. Urbanismus a architektura ve střední a východní Evropě pod vládou nacistů 1938–1945 (*Michal V. Šimůnek*) 571

Ina Markova – Stefan Wedrac, „Hamburg des Ostens"? Der Ausbau des Wiener Hafens in der NS-Zeit (*Nina Lohmann*) 575

Udo Grashoff, „Die Schlägerei hört einfach nicht auf." Jugendhaus Halle. Gefängnisalltag (1971–1990) (*Petr Kreuz*) 580

Petr Mazný – Jaroslav Vogeltanz, Plzeňské devadesátky (*Karel Řeháček*) 586

Varia historica

Petr Kreuz, Kouzelnické a čarodějnické procesy v českých zemích a ve střední Evropě (*Ludmila Sulitková*) 589

Lenka Krátká, Vzlety a pády. Pohled do historie Československých aerolinií v letech 1923–1993 (*Michal Plavec*) 605

Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava. Edice historických dokumentů 4., (ed.) Vojtěch Šustek (*Monika Václavíková*) 611

Archeologica

Zdeněk Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v roce 2023 619

Seznam autorů 699
Contents 703
Inhalt 709

TISÍC A PADESÁT LET PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ, (edd.) Jan Kotous – Petr Sommer – Vratislav Vaníček, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2023, 420 stran.

Sborník je rozdělen do pěti tematických oddílů. První z nich je zaměřen na dobové problémy počátku a dalšího rozvoje křesťanství v sousedství – tématy jsou otonská a karolínská říše (Enno Bünz, *Biskupství v karolínské a otonské říši*), Polabští Slované (Christian Lübke, *Misijní biskupství u Polabských Slovanů*), Uhry (Gábor Klaniczay, *První uherská biskupství*), Polsko (Józef Dobosz, *Počátky křesťanství v Polsku*) – i v širším středoevropském prostoru (Matthias Hardt, *Christianizace střední Evropy a (arci)diecéze Řezno a Pasov, Magdeburg a Merseburg*). Pozornost je věnována také Rusi (Jitka Komendová, *Počátky církevní organizace na Rusi: perspektivy bádání*). Oddíl doplňuje příspěvek o kyjevském chrámu Spasitele v Berestovém a jeho roli v novověku (Kostjantyn Krajnij, *Kyjevský chrám Spasitele v Berestovém z 12. století a jeho místo v historických a politických narativech 17.–20. století*).

Jádrem sborníku je oddíl *Pražské biskupství – vznik, souvislosti, podmínky*. Otevírá jej příspěvek Vratislava Vaníčka *Počátky pražského biskupství*. Roli západní misijní činnosti zdůrazňuje práce Petra Sommera *Misie a benediktinské začátky pražského biskupství*. Následuje pohled na komplikovanou situaci na Moravě z pera Libora Jana *Moravské arcibiskupství a biskupství v 9.–11. století*. Ekonomické souvislosti christianizace sleduje Jakub Izdný ve stati *Ekonomické podmínky christianizace české společnosti a vzniku pražského biskupství*. Oddíl uzavírá příspěvek Josefa Žemličky *Pražské biskupství a český panovník*, v němž autor konstatuje ustálení vzájemných vztahů až ve 13. století.

Třetí oddíl nese název *Hagiografica et liturgica v nové diecézi*. Je uveden příspěvkem Petra Kubína *Svatořečení sv. Václava a vznik pražské diecéze*. Tyto dvě události spolu jistě souvisí a podíl na nich autor přiznává Boleslavu II. a řezenskému biskupu Wolfgangovi. Interdisciplinární kolektiv autorů ve složení Jan Frolík, Sylva

Drtikolová Kaupová, Petra Stránská, Ivo Světlík a Petr Velemínský se v článku *Hledání hrobu kněžny abatyše Mlady* zabývá identifikací hrobu v posouzení tří možností z kaple sv. Anny v areálu svatojiřského kláštera na Pražském hradě. Srovnání významných sakrálních staveb ve dvou předních přemyslovských lokalitách přináší Jan Royt v práci *Nejstarší biskupské katedrály v Praze a v Olomouci* a širší komparaci těchto lokalit nalezneme v příspěvku Jany Maříkové-Kubkové, Pavla Šlézara a Hany Dehnerové *Praha – Olomouc. Sídelní potenciál a vznik biskupství*. Oddíl uzavírá prezentace souboru fragmentů liturgických textilií a insignií z 11.–13. století s názvem *Liturgické oděvy a předměty z hrobů pražských biskupů* autorů Mileny Bravermanové, Heleny Březinové a Jany Bureš Víchové.

Název čtvrtého oddílu, *Svědectví písemných pramenů*, slibuje nejširší a nejkonkrétnější partii sborníku, ale část je tvořena čtyřmi příspěvky, které spíše než uvedený název naplňují téma písemností biskupství v 10.–13. století. Dalibor Havel v pojednání *Písemná kultura pražského a olomouckého biskupství: prameny 10.–12. století* hodnotí především knižní prameny, naopak Marzena Matla v příspěvku *Písemná kultura prvních polských biskupství* popisuje typy písemností vznikající v biskupském prostředí nebo pod jeho vlivem. Studie Lukáše Führera *Kancelář jako nástroj správy pražských biskupů ve 13. století* se zabývá o něco mladší etapou organizované písemné agendy. Oddíl uzavírá stať Lukáše Reitingera *Václavův družiník Podiven v boji o Kristiána*, v níž se autor přiklání k datování vzniku Kristiánovy legendy do poněkud mladšího období, než se soudí.

Tři příspěvky závěrečného oddílu *Pražské biskupství v širší historické perspektivě* přinášejí pohledy na mladší etapy vývoje instituce. Jedná se o stati Petra Elbela *Pražské a olomoucké biskupství v husitství a reformaci*, Jiřího Mikulce *Pražské arcibiskupství a stát – mezi spojenectvím a konflikty v časech rekatolizace* a Rudolfa Svobody *Pražské arcibiskupství v časech reforem Josefa II.*

Předkládaná informace o sborníku záměrně není (a těžko může být) klasickou recenzí, která by přinášela hodnotící pohled na jednotlivé příspěvky a jež by vzhledem k jejich počtu a širokému záběru vyžadovala značný prostor. Rozhodně však tuto publikaci považujeme za významný příspěvek zejména k poznání počátků pražského biskupství i k jeho zařazení do podobné problematiky

soudobého okolí našeho raného státu. V řadě ohledů jistě též poslouží jako výzva k dalšímu bádání a prohlubování našich poznatků. Jak se upozorňuje zejména v úvodních statích a proslovech, po padesáti letech částečně nahrazuje zamýšlené dílo k tisíciletému výročí události, které z tehdejších společenských (nebo spíše politických) důvodů nebylo realizováno. Sborník je nejen významným ohlédnutím za klíčovým výročím raného českého státu, ale také s úctou a pietou připomíná jednoho z hlavních organizátorů konference i sborníku, špičkového badatele v oblasti našich církevních dějin, nedávno zemřelého profesora Petra Sommera.

Zdeněk Dragoun

Jana Tischerová, PRAŽSKÉ HŘBITOVY, POHŘEBIŠTĚ A SEPULKRÁLNÍ PAMÁTKY, Jalna, Praha 2023, 880 stran.

Tajemný svět pražských hřbitovů odjakživa lákal. Mladá kunsthistorička nyní předkládá, jak sama praví, první podrobnější publikaci na toto téma. Není to ale tak docela pravda. Pomineme-li několik dílčích prací, například monumentální, ale bohužel stále nedokončený Szaboův průvodce po Olšanech (v nakladatelství Libri dosud vyšlo pět dílů),[1] pak o 22 let dříve vydal Petr Kovařík *Klíč k pražským hřbitovům*,[2] knihu sice polovičního formátu a ani ne s polovičním počtem stran (370 vs 880), nicméně pokrývající stejné území a podchycující víceméně stejné množství jednotlivých objektů. Bude proto čas od času zajímavé obě knihy porovnat.

Jana Tischerová zahajuje stručnými (a dle mého názoru zbytečně atomizovanými) dějinami smrti a pohřebnictví. Vyprávění pak začíná plně rozvíjet až na pevné půdě svého oboru – v kapitolách o vývoji a typech náhrobků (zde mě poněkud zaráží konstatování, že rodinné kaple byly budovány v kostelech; známe řadu rodinných

1 Miloš Szabo, *Pražské hřbitovy. Olšanské hřbitovy V*, Praha 2010–2014.

2 Petr Kovařík, *Klíč k pražským hřbitovům*, Praha 2001.

pohřebních kaplí stojících o samotě), o jejich symbolice a pak zejména v kapitolách o sochařích, architektech a kamenících, k nimž jsou na závěr poněkud neorganicky připojeni kovolitci a kovotepci. Tím úvod končí, bohužel zde chybí souhrnné zpracování dějin pražského hřbitovnictví (zejména postupné rušení a zakládání pohřebišť po roce 1782) a zhola nic se nedozvíme o dějinách bádání o pražských hřbitovech. Naopak Petr Kovařík stručné dějiny pražských hřbitovů (a to dokonce již od dob prehistorických, zatímco Jana Tischerová se předkřesťanskou érou vůbec nezabývá) má a doplňuje je rovněž stručnou kapitolkou o dějinách pohřbívání žehem a pražských krematorií. Pro spravedlnost dodejme, že Tischerová se tento handicap pokouší napravit alespoň chronologickou tabulkou na konci publikace. Kromě uvedeného je u Kovaříka v závěru úvodní části ještě zařazena kapitola *Pražské hřbitovy v české literatuře*, která by jistě také stála za podrobnější zpracování.

Po uvedení do problematiky následuje stěžejní část knihy – katalog pražských hřbitovů. Na rozdíl od Kovaříka Tischerová hřbitovy nedělí na „živé" a „zrušené a zaniklé", nýbrž uvádí všechny pohromadě. Vyčleněny jsou (stejně jako u Kovaříka) jen hřbitovy židovské. Zatímco Kovařík v obou oddílech postupuje po pražských obvodech od I. do X. (u živých samozřejmě až od II.), Tischerová zpracovává nejprve historické centrum, bývalé obvody I.–VI., řazené ovšem abecedně, tj. Hradčany–Vyšehrad (na Vyšehradě se nachází jediný dodnes funkční hřbitov, neboť byl připojen k Praze až 100 let po josefínském zákazu pohřbívání uvnitř pražských hradeb), a následují opět alfabeticky řazené jednotlivé vnější čtvrtě. Jak již bylo řečeno, zaniklé i funkční hřbitovy jsou zachyceny společně. Z praktických důvodů jsou nejprve zařazena archeologicky doložená pohřebiště (ale pouze křesťanská, popřípadě smíšená, naopak pohanskými pravěkými, kterých byla na území Prahy archeology objevena celá řada, se autorka nezabývá). Po nich následují hřbitovy u kostelů, seřazené abecedně dle patrocinií (oba Svaté Kříže ale hledejte pod „S", nikoliv pod „K", a Svatý Longin je – ačkoliv podstatně starší – pod sousedním Svatým Štěpánem). Na rozdíl od Kovaříka, který uvádí jen hřbitovy „pod širým nebem", Tischerová popisuje i krypty a náhrobníky uvnitř kostelů. K pohřbívání se až do josefínské doby využívala téměř každá posvěcená půda, tudíž počet kostelů se rovná

počtu pohřebišť, a ač se autorka maximálně snaží, nikdy nemůže být výsledek stoprocentní. Není zde například kaple Božího hrobu Na Zbořenci, pozůstatek kostela sv. Petra a Pavla zbořeného roku 1904, na jejíž vnější straně se nachází náhrobek probošta Řehoře Langa z roku 1608, údajně přenesený z kvadratury zaniklého kláštera křižovníků – strážců Božího hrobu. Není zde ani smíchovská kartouza, kde se dle kronikáře až do jejího zničení po výbuchu husitské revoluce nacházely honosné mramorové náhrobky.

Za kostelními hřbitovy následují obecní, ústavní, vojenská a jiná místa k pochovávání. Zdá se však, že autorka poněkud zanevřela na 20. století. Postrádáme zmínky o kolumbáriích, na která narazíme téměř v každém kostele Československé církve husitské (asi nejslavnější ve funkcionalistickém Husově sboru na Královských Vinohradech) i v modlitebnách některých dalších evangelických církví. Nenajdeme ani někdejší hrob Neznámého vojína na Staroměstské radnici, zamýšlené legionářské mauzoleum v památníku na Vítkově (později realizované jako mauzoleum komunistických potentátů v čele s mumií Klementa Gottwalda) či dočasný hrob rudoarmějců na Palachově náměstí (do roku 1990 nazývaného náměstím Krasnoarmějců).

Struktura jednotlivých hesel je v zásadě následující: nejprve jsou zmíněny dějiny hřbitova, poté podrobný popis hřbitova a jeho jednotlivých částí, následuje abecední seznam zde pohřbených významných osob se stručnými medailonky (na konci knihy je obdobně jako u Kováříka jejich generální rejstřík pro celou Prahu). V závěru hesla přichází seznam pramenů a literatury. V případě pramenů uložených v Archivu hlavního města Prahy lze ovšem vidět asi největší vadu na kráse této jinak zdařilé publikace. Autorka neustále uvádí fond „Ústřední úřad zádušní a hřbitovní", ale pod tímto označením by jej badatel hledal marně, jeho správný název totiž zní „Magistrát hlavního města Prahy I., Referát XIV. – zádušní". Autorka sice z jeho spisového materiálu připomíná kdejakou drobnost, ale pramen tak zásadního významu, jako jsou hřbitovní matriky a k nim příslušné rejstříky, zcela zamlčuje. Abychom tento nedostatek budoucím badatelům nahradili alespoň v této recenzi, níže o nich doplňujeme základní údaje. Pokud kniha vyjde v dalším vydání (a poptávka určitě bude), pak autorka jistě vše doplní přímo do textu.

Kromě toho také upozorní na internetový vyhledávač hrobů na webových stránkách Správy pražských hřbitovů.[3]

V závěru knihy přicházejí obligátní věci, jako již zmíněná stručná chronologická tabulka pro období let 998–2016, slovník odborných výrazů a symbolů (hesla abatyše–žula), vysvětlivky zkratek, nesmírně obsáhlý seznam literatury, generální rejstřík pochovaných (zvlášť pro historické centrum a zbytek Prahy) a další rejstříky.

Co říci na konec? Kniha by jistě výborně posloužila i jako průvodce přímo v terénu (stejně jako Kovaříkův *Klíč*), ale její rozměry, a především hmotnost to vylučují. Uživatel si však dnes jistě poradí – jednotlivé stránky si může okopírovat či celou knihu naskenovat do čtečky.

Seznam hřbitovních matrik a rejstříků, uložených v Archivu hlavního města Prahy ve fondu Magistrát hlavního města Prahy I., Referát XIV. – zádušní.

Hřbitovní matriky:

- pro hřbitov na Olšanech všeobecně: 2 hřbitovní deníky, 1861–1867, inv. č. 75–76; matrika dodatků, 1875–1902, inv. č. 123; rejstřík přenesených a odstraněných náhrobků, 1878–1918, inv. č. 181;
- pro II. hřbitov na Olšanech: 4 knihy matrik, 1856–1929, inv. č. 77, 84–86; 4 knihy rejstříků, 1854–1908, inv. č. 151, 161–162;
- pro III. hřbitov na Olšanech: 5 matrik, 1856–1939, inv. č. 78, 87–91; 4 rejstříky, 1851–1908, inv. č. 152, 163–165;
- pro IV. hřbitov na Olšanech: 8 matrik, 1861–1938, inv. č. 79, 92–98; 4 rejstříky, 1842–1908, inv. č. 153, 166–168;
- pro V. hřbitov na Olšanech: 14 matrik, 1862–1935, inv. č. 80–83, 99–108; 7 rejstříků, 1862–1908, inv. č. 154–157, 169–171;
- pro VI. hřbitov na Olšanech: 5 matrik, 1876–1938, inv. č. 109–113;
- pro VII. hřbitov na Olšanech: 5 matrik, 1888–1934, inv. č. 114–118;
- pro VIII. a IX. hřbitov na Olšanech: 4 matriky, 1891–1934, inv. č. 119–122.

3 *Vyhledávání hrobů dle zesnulých*, in: *SPH. Správa pražských hřbitovů*, [online], [cit. 14. května 2025], <http://212.47.2.130:8080/mpo_sphw/>.

Společné rejstříky:
- pro II.–IV. hřbitov na Olšanech: 1 kniha, 1873–1876, inv. č. 158;
- pro VI.–IX. hřbitov na Olšanech: 9 knih, 1886–1908, inv. č. 172–180;
- pro I. obecní hřbitov na Olšanech: matrika vojenských hrobů, 1914–1919, inv. č. 124; deník vojenských pohřbů, 1914–1919, inv. č. 125;
- pro Malostranský hřbitov v Košířích všeobecně: deník, 1879–1884, inv. č. 126; matrika hrobek, 1864–1881, inv. č. 127; 2 rejstříky, 1876–1878, inv. č. 181, 189;
- pro I. Malostranský hřbitov v Košířích: 8 matrik, 1856–1884, inv. č. 128–131, 135–138; 3 rejstříky, 1860–1885, inv. č. 183–185;
- pro II. Malostranský hřbitov v Košířích: 5 matrik, 1862–1884, inv. č. 132–134, 139–140; 3 rejstříky, 1834–1884, inv. č. 186–188;
- společný rejstřík hrobek pro Olšanský a Malostranský hřbitov, 1882–1883, inv. č. 150;
- pro I.–III. Holešovický hřbitov: 7 matrik, 1860–1935, inv. č. 141–147;
- pro I.–II. obecní hřbitov Dejvický v Horní Šárce: 2 matriky, 1904–1941, inv. č. 148–149.

Jan Škoda

Pavel Bedrníček, PŘÍBĚHY PRAŽSKÝCH PARKŮ A ZAHRAD, Volvox Globator, Praha 2023, 350 stran.

Autor Pavel Bedrníček (1930–2010) není čtenářům pragensií neznámý. Kniha *Příběhy pražských parků a zahrad* je již jeho pátým titulem, který vydává pražské nakladatelství Volvox Globator. Tentokrát se jedná o text publikovaný z autorovy pozůstalosti.

Knihy Pavla Bedrníčka, milovníka Prahy a jejích pamětihodností, který nebyl historikem z profese, se zabývají zpravidla jedním typem památek či lokality. Byly vydány svazky věnované pražským náměstím, okolí Prahy, pražským svatyním a nyní zahradám a parkům. Charakteristickým rysem Bedrníčkových knih jsou kompaktní textové kapitoly řazené do logického sledu, zde abecedně podle místního názvu, interpretující téma jako vyprávění se zřejmou snahou o čtivost a přehlednost výkladu. Plynulé vyprávění o vzniku a vývoji dané lokality se vyznačuje kultivovaností autorova stylu, ovšem

nepochybně není určeno k souvislému čtení, i když ani to není vyloučeno, ale k příležitostnému vyhledávání určitých pasáží například pro účely rodinné či jiné vycházky. Velmi pozitivně lze hodnotit, že autor ani vydavatel se nesnaží o získání čtenáře lacinými ilustračními nebo stylistickými efekty a sází jen na prosté vyprávění. Na druhé straně působí vybavení knihy celostránkovými černobílými fotografiemi, které jsou spíše náladové než popisné, svou formou anachronicky a stylem nostalgicky až pochmurně.

Faktografickým základem textu Bedrníčkovy knihy bylo studium odborné literatury, jejíž seznam je uveden v závěru. Sám autor charakterizuje v úvodu své poslání snahou „podat historii i příběhy pražských zahrad a parků v toku času". Kniha směřuje k laickému publiku, nejde tedy o vědeckou práci, a proto text není zatížen poznámkami a odkazy na zdroje. Nemá tak ani smysl hledat nepřesnosti nebo odlišnosti od závěrů jiných autorů, které text nepochybně obsahuje, jak je to obvyklé a přirozené u většiny popularizační literatury.

Kniha *Příběhy pražských parků a zahrad* jako zakončení série publikací Pavla Bedrníčka má oprávněné místo na knižním trhu, i když příliš nezapadá do současného grafického a obsahového trendu ve vydávání místopisných publikací. Možná právě proto může najít svého čtenáře, který dokáže ocenit její věcnost a serióznost.

Kateřina Bečková

Jana Peroutková, CHRÁM MATKY BOŽÍ PŘED TÝNEM V OBDOBÍ STŘEDOVĚKU, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2020 (= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium, vol. 36), 272 stran.

Jana Pařízková Čevonová, TÝNSKÝ KOSTEL A ARCHITEKTURA PODĚBRADSKÉ DOBY, Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 2022, 304 stran.

Když jsem v roce 2015 vydala svou souhrnnou práci o umění doby husitské *Pravda zvítězila*,[1] poznamenala jsem, že Týnský chrám jako ústřední církevní lokalita českého utrakvismu kupodivu dodnes nemá důkladné monografické zpracování. Nyní máme k dispozici rovnou dvě knihy, vydané nezávisle na sobě, z nichž jedna byla publikována prostřednictvím univerzitního nakladatelství. To není nepodstatný detail: v obou případech jde o rozšířené kvalifikační práce jejich autorek a na obou knihách je tento původ patrný. Oběma by byla prospěla kvalifikovaná editace, jež by oslabila příznaky typické pro kvalifikační práce, které jsou rušivé ve vědecké knižní monografii (například nadpis kapitoly „poznámky k …“ nebo rozsáhlé a nevysvětlené tematické disproporce kapitol).

Jana Pařízková Čevonová téma dostavby Týnského chrámu v kontextu architektury v době Jiřího z Poděbrad zpracovala pod vedením Ivo Hlobila na olomoucké univerzitě jako magisterskou diplomovou práci (2008) i jako doktorskou disertaci (2020), která je zřejmě totožná s vydanou knihou. Více než polovinu jejího stránkového rozsahu zaujímají staré i nové fotografie celků i detailů, reprodukce stavebních plánů rekonstrukcí kostela od osmdesátých let 19. století a analytické kresby. Její hlavní téma, tj. architektura doby poděbradské, dosud nebylo v tomto rozsahu zpracováno a práce je přínosná jak svým zaměřením, tak rozsáhlým dokumentačním materiálem.

1 Milena Bartlová, *Pravda zvítězila. Výtvarné umění a husitství 1380–1490*, Praha 2015.

Způsob zpracování tématu však plně uspokojivý není, a to ani v případě, že bychom za cíl uměleckohistorické práce považovali (pouhé) shromáždění dokumentace a formálně stylovou analýzu s úmyslem ustavit dataci dochovaných památek.

Poděbradskou dobu Pařízková Čevonová vymezuje lety 1437–1471, aniž by přesně doložila zdůvodnění časového rozsahu – ten totiž zdaleka není samozřejmý, když je o celých devatenáct let delší než královská vláda Jiřího z Poděbrad. V závěrečném seznamu literatury jsou sice zařazeny tituly, v nichž se vymezením poděbradské doby zabýval Petr Čornej a konkrétně v dějinách umění i já, autorka je ale nevzala v úvahu. Tento detail uvádím proto, že je charakteristický pro autorčinu práci s literaturou. Její rešeršní výkon je obdivuhodný, podařilo se jí excerpovat mnohdy velmi cenné starší publikace a dohledat archivní zdroje k Týnskému chrámu. Text práce se bohužel vyznačuje především neschopností – nebo neochotou – rozlišovat význam jednotlivých tvrzení dosavadních autorů a autorek. Jde o to, že stejnou výpovědní hodnotu přiznává citacím vybraným z přehledových, popularizačních a analytických textů, ba i z katalogových hesel. Podobně pracuje také Jana Peroutková, když v druhé poznámce textu uvádí v chronologickém pořadí třicet publikací od Jana Floriana Hammerschmidta z roku 1723 po Ivo Hlobila s datem 2016, aby pak už nerozlišovala původní myšlenky či zkoumala povahu vzájemných rozporů. Pařízková Čevonová soudí: „Názorovou různorodost a nejistotu dosavadního umělecko-historického bádání o stavebním vývoji Týnského kostela v období po husitských válkách do značné míry podmínila obtížná dostupnost rozhodujících partií kostela“ (s. 111). Díky možnosti podílet se na posledních průzkumech mohla ona sama skutečně vycházet z nové faktografické základny. Stejně jako její pražská kolegyně však nebere v úvahu, že ona „názorová různorodost“ je zároveň i projevem výrazných metodologických proměn oboru dějin umění od poloviny 19. století do počátku století našeho.

Jana Peroutková svou magisterskou diplomovou práci, uznanou za práci rigorózní, obhájila v roce 2014 na pražském Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Napsala ji pod vedením Jana Royta o architektonické skulptuře Týnského chrámu v lucemburské době a její výsledky tvoří obsah jedné z kapitol

knihy, jež se od ostatních odlišuje rozsahem, analytickou podrobností a díky tomu i přesvědčivostí nových výzkumů, tedy připsání monumentálního reliéfu severního portálu do šedesátých let 14. století a konstrukce dvou „autorských osobností", které se na něm měly podílet. Na základě dříve publikovaných autorčiných studií vznikly rovněž kapitoly o nových materiálových objevech – o nástěnné malbě a o původní polychromii severního portálu. Také tato kniha obsahuje rozsáhlou a cennou obrazovou dokumentaci včetně digitálních rekonstrukčních modelů. Autorka si stanovila širší záběr než její olomoucká kolegyně, když usiluje o kýženou celkovou monografii Týnského chrámu a navzdory podtitulu věnuje závěrečné stránky stručnému výkladu o jeho „kulturních dějinách" až do současnosti. Zdá se, že si neosvojila metody kulturněhistorického přístupu v dějinách umění a subjektem její práce zůstávají umělecká díla jako autonomní objekty – nikoli lidé, společnost a jejich symbolické hodnoty. Pokud se přece jen pokusí tuto hranici překročit, dospěje pomocí specificky českého typu ikonologické analýzy k tvrzení, jež je podle mého mínění dnes neudržitelné, totiž že pašijové reliéfy severního, nejspíše „svatebního" portálu farního kostela německého patriciátu v šedesátých letech 14. století údajně vyjadřovaly myšlenky Jana Milíče z Kroměříže.

V roce 2001 jsem publikovala obsáhlou studii, která se poprvé snažila na základě tehdy dostupných zdrojů prezentovat výklad Týnského chrámu v rámci kulturněhistorického zaměření dějin umění, tedy ze společného pohledu všech uměleckých druhů, jejichž sdíleným referentem významu jsou funkce kostela jako instituce a jež fungují jako vizuální a prostorová komunikační média. Navazuje na ni zejména pražská práce, a to svým celkovým rozvrhem i úsilím o zhodnocení architektury, malby a sochařství zároveň (aniž by byla tato návaznost zmíněna v poznámkovém aparátu). Od té doby vyšla celá řada prací, které přinesly pro takto cílený výzkum řadu nových podnětů. Vedle materiálových zjištění, která obě autorky recipovaly, to byly podněty, jež se rozhodly nereflektovat. Mám na mysli zásadní monografii Martina Musílka o staroměstských měšťanech, jimž Týnský chrám „patřil", kulturněhistorické příspěvky Petra Čorneje a Martina Nodla i obsáhlé, vzájemně provázané interpretace umění spojeného s utrakvismem z náboženského

(teologického) hlediska i ze strany kulturní a politické historie; ty jsem většinou publikovala já. V seznamech literatury obou knih je moje jméno zastoupeno nejčastěji (třináct bibliografických položek v olomoucké a patnáct v pražské práci), pokud jsou však tyto tituly výjimečně zmiňovány v textu, jejich výsledky jsou vesměs opomenuty.

Zdůrazňuji, že to, co mi chybí, není souhlas, nýbrž diskuse, která by argumentačně podpořila odsunutí nebo odmítnutí dříve publikovaných závěrů. Pařízková Čevonová například v otázce datace sousoší Týnské kalvárie ponechává různé názory nerozhodnuté a o Trůnící madoně se ani nezmiňuje, a to navzdory důsledkům, které z různých datačních možností plynou pro chronologii kostela. Peroutková se (negativnímu) rozhodnutí vyhnout nemohla, protože systematicky zkoumá i mobiliář kostela, ale namísto argumentačního sporu čteme jen opakované odkazy na literaturu padesátých, šedesátých a sedmdesátých let, vesměs mimo jiné psanou předtím, než bylo možné sochy studovat zblízka a znát údaje zjištěné při restaurování. Možná ještě závažnější jsou místa, jejichž vyznění se odlišuje od výkladů ze šedesátých až devadesátých let, avšak opět bez zdůvodnění. Autorka například mlčky přechází důvody svého výkladu (který je v souladu s mou zmíněnou studií, ovšem v rozporu s autoritou Jaromíra Homolky), že stavba a výzdoba chrámu nijak nesouvisely s královským dvorem Václava IV., respektive že jeho podobizna zde umístěná byla výrazem respektu k vladaři ze strany patricijské farní obce. Zároveň trvá na mínění, že chrám měl být „univerzitním kostelem", a to na základě zmínky, jež by si pro svou neobvyklost zasloužila aspoň nějaký odkaz na zdroj, totiž že prý byla týnská farní škola přivtělena k univerzitě.

Nejnápadněji se obě knihy navzájem odlišují svými názvy. Pražská používá obvyklý termín „chrám", jenž signalizuje jednak výjimečnost, jednak souvislosti s utrakvistickou kulturou, zatímco pro olomouckou autorku je to jen jeden „kostel" mezi mnohými. Nepoužívá ani jeho úplný název Matky Boží před Týnem, a tak signalizuje, že architektura ji zajímá jako forma základů, stěn, kleneb, oken či krovu, ale nikoliv jako trojrozměrná konstrukce ve „veřejném" prostoru, jejíž podobu a smysl určovaly společenské vztahy a náboženské funkce. Navzdory popsaným rozdílům v zaměření i ve výsledcích je pro obě knihy charakteristické, že jejich výklad nedokázal, protože zřejmě

ani nechtěl, překročit kladení úzce technicky zaměřených uměleckohistorických otázek a hledání odpovědí, které jsou zajímavé v redukovaných hranicích oboru, avšak za nimi nejsou ani zajímavé, ani srozumitelné. Nepřiblížily se publikacím o původně středověkých farních kostelech ve středoevropském prostředí, jaké v posledních desetiletích vycházely v Německu, Polsku či na Slovensku. Aktuální monografie o chrámu Matky Boží před Týnem, která by byla přínosem i za hranicemi kunsthistorie, je tak stále ještě před námi.

Milena Bartlová

Radka Heisslerová, MALÍŘI NOVÉHO MĚSTA PRAŽSKÉHO V OBDOBÍ BAROKA. EDICE PÍSEMNÝCH MATERIÁLŮ NOVOMĚSTSKÉHO MALÍŘSKÉHO CECHU, Národní galerie v Praze, Praha 2022, 279 stran.

Přestože dějiny cechů a řemesel jsou badatelsky oblíbenou stálicí na poli české historiografie již od 19. století, představuje předkládaná publikace i v kontextu takového množství literatury pozoruhodný počin. Text knihy vznikl na podkladě disertační práce obhájené roku 2020 na Katedře pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a hned v úvodu se sluší podotknout, že je vypracován nejen s archivářskou pečlivostí, ale také se smyslem pro mezioborový přístup. Jak je zřejmé již z názvu, tématem knihy je novoměstský malířský cech, který byl donedávna – vedle svého slavnějšího staroměstského, respektive staroměstsko-malostranského ekvivalentu – poněkud stranou hlavního badatelského zájmu. Autorka se nezaměřuje jen na prosté vyprávění dějin této dosud systematicky neprobádané cechovní organizace, ale klade si navíc nesmírně nosné otázky po jejím fungování, profilaci členů a odlišnostech od slavnějšího staroměstského „kolegy".

Kniha má přehledné a logické členění. V první kapitole se autorka věnuje chronologicky podaným dějinám novoměstského malířského cechu. Po právu se zaměřuje především na jeho rozvoj v průběhu 17. století, kdy se cech emancipoval od staroměstsko-malostranského

a roku 1669 dosáhl vydání nových statut. Jak autorka již dříve přesvědčivě doložila, o sepsání statut se mohli zasloužit dva nově příchozí němečtí malíři, Eliáš Pistorius (od roku 1654 měšťan Nového Města) a Matěj Zimprecht, o čemž by mohly svědčit v Praze do té doby nepraktikované články a ustanovení. Snaha o rekonstrukci činnosti cechu v téže době je pojata velmi přesvědčivě, je zřejmé, že autorka vytěžila maximum informací, které prameny nabízely. Za zdařile uchopenou zde považuji podkapitolu o boji malířských cechů všech tří pražských měst se štolíři, tedy s „neřádnými mistry", který mohl být zásadním podnětem k potvrzení cechovních privilegií Leopoldem I. roku 1693.

Následující kapitola nabízí velmi ilustrativní a srozumitelně pojatý *Pohled do cechovního života*, kde se autorka postupně zabývá organizací a hierarchií, přičemž na výkladu obecných cechovních norem předkládá novoměstské příklady. Zajímavě představená je například problematika kvartalistů, neboli malířů, kteří neměli měšťanské právo a nepředložili mistrovský kus, a přesto mohli být do cechu přijati v tzv. režimu „pod ochranou". Důležitá je také otázka vdov, které mohly po smrti manžela pokračovat v řemesle svého muže, samozřejmě pod bedlivým dohledem cechovního mistra, a za tím účelem dokonce držet tovaryše, případně učedníka. Jejich role se však většinou omezovala na kontrolu práce tovaryšů. Nicméně, jak je zřejmé z uvedených příkladů, pokud vdova řemeslo vykonávala, bylo to jen po kratší dobu, tedy do dalšího sňatku, jelikož nejsnazší způsob, jak založit živnost a dostat se k zavedené dílně, byl sňatek s vdovou po malíři.

Výklad pokračuje obdobně pojatou kapitolou k hospodaření cechu. V podkapitole o cechovním majetku autorka předkládá skvělou analýzu cínové renesanční holby ze sbírky Uměleckoprůmyslového musea v Praze, která mohla tvořit součást majetku novoměstského cechu. V rámci následující kapitoly k provozování malířského umění je – až s pedagogickou názorností – věnována pozornost jednotlivým typům malířských zakázek. Za přínosný zde považuji především pohled na další možnost provozování malířské živnosti – na obchod s uměním (podkapitola *Další specifické způsoby provozování malířské živnosti*), pro nějž v českém prostředí nemáme mnoho dokladů, a proto je o to cennější dohledání jakýchkoli zmínek

a tematizování tohoto bezesporu podstatného oboru činnosti malířů v období baroka.

Na hlavní, textovou část knihy navazují dvě přílohy. První z nich obsahuje kritickou edici dokumentů z agendy novoměstského malířského cechu, konkrétně účetní knihy z let 1755–1782. Jen poznamenávám, že autorka již dříve samostatně publikovala edici statut novoměstského cechu z roku 1669.[1] Druhou přílohu tvoří pečlivě připravený slovník novoměstských malířů, prezentující 219 medailonů osobností spjatých s tímto cechem. Jde bezesporu o jeden ze zásadních přínosů této knihy a bude jistě představovat jednu z jejích badatelsky nejvytěžovanějších částí.

Kniha Radky Heisslerové je přehledným, srozumitelným a v mnoha aspektech objevným vhledem nejen do historie a do různých aspektů činnosti novoměstského malířského cechu, ale také do cechovního života obecně. Autorka bravurně interpretuje archivní prameny a uvádí je do širšího kontextu. Nelze opomenout ani grafické kvality publikace a pečlivě připravený obrazový materiál.

Lucie Rychnová

KRAKAU – NÜRNBERG – PRAG. STADT UND HANDWERK IN DER VORINDUSTRIELLEN ZEIT, (Hrsg.) Olga Fejtová – Antonia Landois – Zdzisław Noga, Archiv hlavního města Prahy, Praha 2022 (= Documenta Pragensia Monographia, Bd. 33/3, Cracovia – Norimberga – Praga), 488 stran.

Kniha je textovým výstupem konferenčních příspěvků, které zazněly v rámci stejnojmenného mezinárodního setkání konaného ve dnech 26. a 27. října 2021 v Praze v prostorách Rezidence primátora hlavního města Prahy. Jednání bylo součástí evropského projektu zaměřeného na problematiku srovnávacích dějin tří metropolí

1 Radka Heisslerová, *Malíři Nového Města pražského a vzestup jejich cechu v 17. století*, Pražský sborník historický 43, 2015, s. 7–57.

v období středověku a raného novověku, pořádaného Institutem historie a archivnictví Pedagogické univerzity v Krakově, Národním archivem v Krakově, Archivem města Norimberku a Archivem hlavního města Prahy. Tento více než desetiletý projekt umožňuje jedinečnou komparaci výsledků bádání o stejných tématech a fenoménech pro Prahu, Norimberk a Krakov, které byly dosud zkoumány izolovaně. V pořadí třetí setkání se věnovalo tématu městských řemesel a cechů v období středověku a raného novověku, tedy tématu, které může zároveň dlouhodobě nabízet rozmanité množství badatelských přístupů včetně komparace ve středoevropském prostoru. Sborník obsahuje celkem čtyřiadvacet studií, které jsou rozděleny do osmi tematických okruhů.

V úvodní kapitole jsou formulovány obecné právní základy, jež umožňovaly samotný vznik, existenci a posléze i vývoj řemeslnických cechů v rámci jednotlivých měst. V prvním příspěvku se Maciej Mikuła věnuje cechovnímu právu v Krakově v 16. století, přičemž analyzuje strukturu cechovních statut v souvislosti s jejich historickou genezí. Michael Diefenbacher zdůrazňuje specifickou existenci řemesel v Norimberku – řemeslníci tvořili až polovinu obyvatel města, ale zároveň se jim nikdy nepodařilo získat politickou sílu v obci a cechy zde byly až do 19. století zakázány. Živnostenskou kontrolu pod dohledem tzv. Rugamtu, jakési městské policie nad řemesly, vykonávali sami přísežní mistři. Pražský vývoj cechů a cechovního systému od jeho počátků shrnuje Jiří Smrž a konstatuje, že od pozdního středověku se v pražských městech do cechů začala sdružovat i služebná řemesla a na přelomu 16. století rovněž organizace „podnikatelského" typu, jakými byli například nákladníci vaření piva.

V druhém tematickém okruhu je pozornost věnována sociální topografii měst z pohledu řemeslné výroby. V zajímavém příspěvku se Marcin Starzyński zabývá vývojem cechu krejčích v Krakově od 14. do 16. století, přičemž analyzuje běžné, ale hanlivé označení „kozel" pro příslušníky této profese. Christine Sauer z norimberské městské knihovny představuje cennou obrazovou knihu norimberského špitálního bratrstva Milosrdných bratří „Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen", uchovávanou v téže instituci a obsahující více než 1 100 vyobrazení řemeslníků při práci od

počátku 15. do 18. století. Autorka upozorňuje na několik relevantních poznatků, zejména na sociální postavení řemeslníků, kteří byli z existenčních důvodů (chudoba, nemoc) členy této norimberské charitativní organizace. Jan Hrdina za pomoci zásadních historiografických prací českých historiků 19.–21. století a také na základě archeologických poznatků retrospektivně shrnuje pro pražské prostředí sociálně a topograficky zaměřený výzkum pozdně středověkého Starého a Nového Města pražského ve 14. a 15. století. Kromě uvedení odhadů týkajících se počtu obyvatel a domů v obou městech je naznačena struktura a množství řemeslnických dílen a řemeslníků v jednotlivých lokalitách, včetně pojmenování řemeslnických ulic (dosud jich je známo 30) mnohdy spojených příbuznými obory.

Dalším tématem jsou tzv. necechovní řemesla, přičemž všechny tři příspěvky spojuje oblast knihtisku. Magdalena Komorowska pojednává o krakovském knihtisku a tiskárnách do poloviny 17. století a Christoph Jensen o konfliktech mezi tiskaři a městskou radou v Norimberku v 17. století. Pro Prahu Olga Fejtová sleduje knihtiskařské řemeslo v období před třicetiletou válkou, kdy knihtiskaři nebyli organizováni do cechu. Tato profese nebyla totiž pouze řemeslnou záležitostí, ale také uměleckou a obchodní činností, která měla vysoce individualizovaný charakter odmítající principy cechovní rovnosti a solidarity. Přestože pražští knihtiskaři neměli v druhé polovině 16. a na počátku 17. století svá statuta nebo řád, jako například tiskaři ve Frankfurtu nad Mohanem či v Lipsku, velmi dobře je znali a některá obecná cechovní pravidla uplatňovali. Nicméně díky svým rozsáhlým soukromým a obchodním vazbám dokázali dobře fungovat i bez nich, a to též v krizových obdobích v čase rekatolizace a třicetileté války.

Následující okruh se orientuje na tematiku cechů v kontextu náboženského a konfesijního vývoje v raném novověku. Halina Dudała na příkladu konfliktu kamenického cechmistra Jana Disimonise z roku 1619 rozebírá problematiku zbožnosti a její odraz v normativní a každodenní praxi krakovských cechů na počátku 17. století. V další stati se Antonie Landois věnuje náhrobkům na významných historických hřbitovech sv. Jana a sv. Rocha v Norimberku, konkrétně řemeslnickým epitafům. V rozboru epitafů tří řemesel (pasíři, kováři a soukeníci) se zaměřuje na společensko-

-historické aspekty této sepulkrální kultury raného novověku. Utrakvistické konfesi, která byla po husitské revoluci vyžadována jako podmínka pro přijetí do cechů, se ve stručném příspěvku věnuje Ota Halama. Nově přijatí do cechu přísahali pod obojí ještě do dvacátých let 16. století, nicméně s nástupem Habsburků na český trůn se stalo pro vstup do organizace přípustné pouze římskokatolické vyznání.

Tradiční výzkum spojený s cechovními řemesly nemůže opomíjet ani otázku týkající se jejich politické moci a vztahu s městskou správou. Podřízený vztah krakovských řemeslnických cechů vůči městské radě téměř ve všech oblastech cechovního života od 15. do 18. století dokumentuje Zdzisław Noga. Reinhold Reith, zkušený badatel v oblasti cechovních řemesel v německojazyčném prostředí, se ve svém článku soustřeďuje na problematiku výzkumu řemesel a cechovního systému v německé historiografii od 19. století s důrazem na téma pracovního trhu a mzdových podmínek řemeslníků. Zejména od osmdesátých let 20. století se v Německu pro tuto oblast výzkumu začaly využívat metodologické přístupy, jež byly do té doby uplatňované především v oblasti hospodářských dějin. Pro pražské prostředí Jiří Pešek představuje zajímavou osobu staroměstského řeznického cechmistra a politicky angažovaného radního Zigy (Sigmunda) Vaníčka. Tento bohatý řezník a podnikatel hrál důležitou roli nejen jako mluvčí utrakvistických pražských cechů (zvláště řeznických) v době jejich nebývalého vlivu na přelomu 15. a 16. století, ale také jako jeden ze tří pražských zástupců za městský stav při volbě Ferdinanda I. českým králem.

Další kapitola obrací čtenářovu pozornost na otázky prestiže a reprezentace cechovních řemesel. Katarzyna Moskal zpracovala rozbor předmětů z krakovských cechovních kaplí, krčem a domů. Na základě tohoto výzkumu je možné konstatovat, že místní cechy se v rámci zvýšení své prestiže bezesporu v této oblasti inspirovaly městskými nebo královskými kancelářemi. Symbolikou cechovních obřadů a rituálů na příkladu norimberských cechů se v další studii zabývá Thomas Schindler. Formou historicko-kulturní analýzy pojednává o symbolech a ceremoniích spjatých například s přijetím do učení, s tovaryšskými zvyky nebo se skládáním mistrovských zkoušek. Následuje stať Pavly Savické, která na základě dvou listin

uložených v Archivu hlavního města Prahy zkoumá cechovní oltář Narození Páně a hrobku z první poloviny 17. století v malostranském augustiniánském kostele sv. Tomáše, jenž sloužil potřebám zdejšího uzdařského cechu.

Je-li řeč o řemeslech a ceších, přirozeně se nabízí otázka migrace řemeslníků. Té se věnuje následující okruh referátů. Jacek Zinkiewicz se zabývá migrací osob pracujících v kovodělných řemeslech (zlatníci, hodináři, zámečníci, kováři apod.) z různých evropských zemí do Krakova a zároveň řeší vliv příchozích řemeslníků na technologický pokrok od 16. do 19. století. Thomas Gilgert v časově široce pojaté studii nastoluje úvahu o možnostech výzkumu různých druhů mobility (řemeslníci, výrobky, výrobní postupy) v norimberských řemeslech od středověku až do 20. století, které lze vytěžit z bohatých pramenných fondů uložených v městském archivu v Norimberku. Posledním příspěvkem k tématu migrace je stať Ivany Ebelové, jež zpracovala působení italských stavitelů (zedníků a kameníků) ve stavebních řemeslech na území Čech od 15. do 18. století a sledovala jejich vliv na rozvoj tohoto oboru.

Od devadesátých let 20. století se v bádání o řemeslech a obchodu začíná prosazovat také problematika postavení a uplatnění žen na tomto poli. Nejinak tomu bylo i v rámci této konference a sborníku. Kamila Follprecht a Wojciech Krawczuk dokládají důležité aspekty týkající se vlivu a role žen v krakovských ceších v raném novověku, zejména v 16. století, související s každodenním fungováním řemesel – provozování řemeslných dílen vdovami, sňatky tovaryšů s mistrovskými dcerami a vdovami nebo participace na prodeji řemeslných výrobků. Michaela Hrubá se pak zaměřuje na postavení žen v ceších i mimo ně v českých městech od středověku do začátku třicetileté války jak z pohledu právních norem, které ženám přisuzovaly podřízenou roli, tak na základě dalších pramenů. Ty naopak ukazují, že se ženy dokázaly v ekonomicko-hospodářských oblastech samy prosazovat a jednotlivé cechy v tomto ohledu sehrávaly spíše negativní roli.

V závěrečném ohlédnutí za konferencí a shrnutí dosavadního bádání Martin Scheutz konstatuje, že výzkum v oblasti řemesel a cechů má sice zejména v německojazyčném prostředí dlouhou tradici, nicméně s nastolením nových otázek a metodologických

přístupů prosazujících se od osmdesátých let 20. století je to zároveň téma vždy nové a nevyčerpatelné. A s tímto tvrzením lze jen souhlasit.

Zlata Prokšová Brátková

Michaela Žáková, TEREZIÁNSKÝ ÚSTAV ŠLECHTIČEN NA PRAŽSKÉM HRADĚ, Národní archiv, Praha 2021, 447 stran.

Michaela Žáková, CHUDÉ ARISTOKRATKY? STRATEGIE ŠLECHTIČEN K UCHOVÁNÍ SPOLEČENSKÉHO POSTAVENÍ V „DLOUHÉM" 19. STOLETÍ, Nakladatelství Academia, Praha 2023, 446 stran.

Nemalý dluh české moderní historiografie zapravuje Michaela Žáková hned dvěma krátce po sobě vydanými publikacemi věnovanými jednak dějinám pražského Tereziánského ústavu šlechtičen, jednak sociálním strategiím jeho aspirantek v tzv. dlouhém 19. století. Zaplňuje tak další bílé místo společné nadnárodní historie týkající se zaopatřování nemajetných a neprovdaných šlechtických žen v nejprestižnější z podobných nadací celé rakouské monarchie, a to pro období počínající na prahu osvícenství a doznívající ještě po zániku habsburského mocnářství.[1]

V první z knih autorka podává přehled osudů hradčanské nadace od jejího založení Marií Terezií roku 1755 až do zániku v roce 1952. Nejprve se v úvodních statích vyrovnává s otázkou, respektive relativitou šlechtické chudoby a filantropie v soudobých českých zemích – tedy se sociálními kategoriemi spojenými u šlechty nerozlučně se stavovsky přiměřeným vystupováním, odpovědností a posláním.

1 Srovnej také autorčinu shrnující studii v publikaci autorského kolektivu vydané Moravským zemským muzeem k výstavě a přednáškovému cyklu na obdobné téma, viz Michaela Žáková, *Tereziánský ústav šlechtičen v Praze*, in: *Příběh Paláce šlechtičen*, (edd.) Hana Dvořáková – Šárka Prokešová, Brno 2024, s. 45–54.

Následují pasáže zasvěcené vývoji nadačního práva ve vybraných oblastech kontinentální Evropy a stručným charakteristikám celkem třiačtyřiceti dívčích a dámských nadací v rámci monarchie. Mezi externími nadacemi, jež se soustředily především na vyplácení renty, tu nechybí kupříkladu panovnické nadání vytvořené Leopoldem II. z korunovačního daru českých stavů či soukromá Montecuccolská nadace ve Vídni anebo nadace vzniklé typicky z majetku zrušených klášterů v Gorici, v Klagenfurtu a v Lublani. Mezi interními nadacemi, jež zajišťovaly svým členkám kromě materiální podpory a sociálních výhod i náležitou výchovu a vzdělání a jež bývaly spojeny s rezidenční povinností a byly obvykle inspirovány řeholním životem, zde vedle samotného pražského tereziánského institutu figurují obdobné ústavy šlechtičen v Praze na Novém Městě, v Brně, ve Vídni, v Innsbrucku, ve Štýrském Hradci, v Säckingenu a v Olsbergu.

Další kapitoly se zaobírají již výhradně hradčanským tereziánským institutem – zaopatřovacím ústavem pro šlechtičny starší čtyřiadvaceti, respektive osmnácti let, které již dříve získaly potřebné vzdělání. Čtenář tak nahlédne do sféry hmotného zajištění a vývoje správy majetku nadace, od provozu budov až po hospodaření na venkovských panstvích. Získá také přibližnou představu o koncipování a vybavení interiéru hlavního ústavního objektu, bývalého Rožmberského paláce včetně přilehlé kaple Všech svatých s děkanstvím na Pražském hradě. Kromě toho se dozví leccos o podobě a proměnách nadačních prebend, určených zakladatelkou primárně k pokrývání osobních výdajů dam. Díky tomu pozná, jak se do ekonomického života institutu promítly s rozličným efektem například reformní pokusy, státní bankrot, technologické inovace nebo válka. I přes střídavé vzestupy a pády představovaly členky pražského Tereziánského ústavu šlechtičen počátkem osmdesátých let 19. století nejlépe finančně zajištěné osazenstvo ze všech podobných ústavů Předlitavska.

Právě zastoupení osob a funkcí v rámci hradčanské nadace, tedy úloze komisařů, povinnostem služebnictva a životu samotných prebendistek, věnuje autorka ústřední, nejobsáhlejší část knihy. Seznamuje čtenáře s hierarchií sboru šlechtičen od řadových členek přes skupinu představených dam až po abatyši, dále s okolnostmi jejich jmenování, průběhem slavnostní instalace a s paletou povinností

a práv. V samostatném oddílu, koncipovaném jako obraz ideální arcivévodkyně, se autorka zaměřuje na edukaci, sociální status a působení habsbursko-lotrinských princezen, z jejichž řad vzešlo všech deset abatyší hradčanské kapituly. Úřadování těchto hodnostářek, od roku 1766 zproštěných povinnosti osobní prezence v nadaci, bylo napříště více formální nežli reálné, ovšem dle privilegia Leopolda II. z roku 1791 se k němu vázalo právo spolukorunovat českou královnu, které dříve náleželo abatyším benediktinského kláštera sv. Jiří.

Konečná bilance výzkumu dovoluje autorce konstatovat, že v tereziánském institutu se za dobu jeho existence vystřídalo celkem 205 šlechtičen, z nichž čtvrtina opustila nadaci kvůli uzavření sňatku a více než polovina v ní naopak setrvala až do konce života. Odchod z ústavu měl v několika případech i jiné příčiny (vstup do kláštera či dvorské služby, zdravotní důvody, přestup do jiné instituce), přičemž výjimečně, ale přece mohl být provázen i náznakem dobrodružství (útěk). O tom, jak nadaci poznamenaly peripetie 20. století – rozpad monarchie, vznik Československé republiky, druhá světová válka a únorový převrat 1948 – pojednává následující kapitola. Publikaci uzavírají stručné životopisné medailonky vybraných hradčanských kapitulárek a jejich kompletní tabulkový přehled.

Námětem druhé z prací Michaely Žákové se stal vývoj společenských strategií aristokratek v rozmezí „dlouhého" 19. století, čímž autorka de facto podrobně rozpracovala jednu z tematik předchozí knihy. V úvodní pasáži o urozených ženách 19. století stručně nastiňuje skladbu šlechtické společnosti a východiska životních možností její ženské části. Vstupní předpoklad budoucího úspěchu dívek tvořilo náležité vzdělání a během dospívání pak jejich uvedení do společnosti. Jednoznačnou prioritu a cíl rodiny ohledně zajištění dcer však představoval sňatek, optimálně rovnorodý. Neprovdaným ženám, zůstávajícím pod ochranou nukleární či širší rodiny bez valných vyhlídek na odpovídající majetkové zaopatření, se v zásadě nabízely čtyři možnosti: vstup do kláštera, výkon dvorské služby, přijetí místa společnice či guvernantky, anebo podpora ze šlechtické nadace. A právě zkoumání cest a způsobů vedoucích k dosažení prebendy na příkladu Tereziánského ústavu šlechtičen v Praze tvoří vlastní těžiště práce.

Uchazečky o post a podporu v hradčanském institutu, respektive jejich rodiny, podstupovaly složitý proces přijímacího řízení, jenž byl svázán striktními předpisy a mohl trvat i léta. Již Marie Terezie v zakládací listině stanovila, že adeptky nadace musejí být svobodné, starší čtyřiadvaceti (v případě osiření osmnácti) let, že jsou povinny doložit svou nemajetnost či ekonomickou potřebnost, morální bezúhonnost a zejména šlechtický původ z šestnácti přímých předků. Za samozřejmé platilo katolické vyznání a osobní zbožnost žadatelek, vyžadován byl rovněž jejich dobrý zdravotní stav, oproti tomu zemská příslušnost ani inkolát nehrály v rozhodovací praxi závažnou roli. Více zadostiučinění nežli překvapení tu přitom vzbuzují „konkurenční výhody" v podobě prokazovaných zásluh o stát a císařskou rodinu (v armádě, státní správě, u panovnického dvora, v politice, diplomacii a charitě) nebo využívání vlivných přímluv (u českého gubernia, spojené dvorské kanceláře či přímo u arcivévodkyně-abatyše a císaře), které během 19. století evidentně nevymizely, ba naopak zažívaly jistou renesanci v rámci dotyčných suplik coby apologií společenské výlučnosti šlechty. Nicméně přes veškerou snahu a často i nemalé finanční náklady byla úspěšnost suplikantek (při existenci pouhých třiceti míst v tereziánské nadaci) omezená, jak ostatně dokládají i některé z následujících případových studií. Jejich důkladná prosopografie umožňuje rozkrývat skutečné motivace šlechtických rodin k zaopatření dcer. Dobrou třetinu svazku tvoří životopisné medailonky, které tentokrát autorka rozšířila na všechny kapitulárky hradčanského institutu z tabulkového přehledu své předchozí publikace.

Souhrnně je třeba konstatovat, že první i druhá kniha Michaely Žákové představují nanejvýš kultivovaná, badatelsky poctivá díla nepostrádající nic ze závazného vědeckého aparátu. Spíše střízlivý, přísně faktografický styl prvního z textů zjevně determinovala povaha pramenné základny, jejíž bohatství autorka příkladně vytěžila. Dějiny hradčanské nadace sledovala primárně optikou archiválií dochovaných v rámci fondu Tereziánský ústav šlechtičen v Národním archivu. S tím se však nespokojila, nýbrž využila i další tamní fondy (České místodržitelství, Zemský úřad, Ministerstvo vnitra), podobně jako dokumenty z Rakouského státního archivu a Tyrolského i Štýrského zemského archivu. Pramennou bázi druhé,

o poznání svižněji stylizované publikace tvořily již přímo osobní spisy šlechtičen z fondu Hofadelsakten v oddělení Allgemeines Verwaltungsarchiv Rakouského státního archivu, doplňované navíc fakty z jejich osobních pozůstalostí. To zde umožnilo příhodně uplatnit třeba intimní výpovědi deníku hraběnky Celestiny z Rodinného archivu Belcrediů. Že se přitom řada údajů z první práce v té druhé opakuje, není vcelku překvapivé a rozhodně ani na škodu. Platí naopak za žádoucí a logické, že autorka dva roky po ukončení disertace nepřestává zpřesňovat a rozšiřovat výsledky dosavadního poznání. *Chudé aristokratky* tak přinášejí odpovědi či doplnění k řadě otázek, které si čtenář bezděčně klade už při četbě *Tereziánského ústavu*.

Hlavní z nich jsou ty, které podněcuje sama úvodní věta první z knih: proč zaopatřovací instituce urozených dam, ačkoli jsou známy i ze starších dob, zdomácněly v habsburské monarchii teprve v 18. století? Nepředznamenávalo to již samo o sobě sociální krizi aristokracie? Zatímco v práci o *Tereziánském ústavu* se autorka tohoto problému dotkne jen okrajově, pádnou odpověď přináší hned v uvozující větě *Chudých aristokratek*. Skutečně: „zlatý věk" vzniku dámských šlechtických nadací přímo souvisel s ustupujícím ekonomickým, politickým a sociálním vlivem tradiční, dříve stavovsky privilegované nobility.

Proto zejména proces přijímání a vydržování prebendistek, o němž ve finále rozhodoval panovník, v sobě zakonzervoval některé tradiční zásady reciprocity státního a šlechtického prospěchu. Dokládání loajality vůči vládnoucímu domu, ať už té vlastní či předků, v něm sehrávalo zásadní úlohu, stejně jako „osobní sympatie či antipatie, přátelské, rodinné či ekonomické vazby mezi rodinami uchazeček a osobami, které se na rozhodování o přidělení nadačních míst podílely". Z téhož důvodu garantovaly podpůrné ústavy svým členkám výsadní sociální pozici (hodnostní pořadí) u císařského dvora. „Stiftsfähigkeit" se tak v oné době stala nejen měřítkem oprávněnosti nároků šlechtičen na zaopatření v prestižních nadacích, ale obecně nemilosrdným kritériem pro posuzování jejich způsobilosti ke dvorské a společenské roli.

Ani opravdu nesmlouvavý recenzent nenajde patrně mnoho zásadního, co bravurním knihám Michaely Žákové vytknout. To jen

všetečný čtenář by možná uvítal dozvědět se z pramenů ještě něco více osobního. Třeba o tom, jak císařovna Marie Terezie coby zakladatelka hradčanského ústavu šlechtičen projevovala v dopisech zájem o jeho členky a jejich osudy.

Petra Vokáčová

Petr Valenta, RICHARD DOTZAUER. PODNIKATELSKÝ PŘÍBĚH Z DOBY POČÁTKŮ KAPITALISMU V ČECHÁCH, Nakladatelství Academia – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2023, 344 stran.

„Pan Dotzauer jest muž rozhodnosti a energie a chopí-li se něčeho, chopí se toho rázně, a tuto svou povahu osvědčil také ve vystupování proti nám." Tak charakterizoval podnikatele a významného představitele pražského německého měšťanstva Richarda Dotzauera novinář František Šimáček v roce 1880. Dotzauer byl pro české vlastence symbolem německého nacionalismu a jako takový byl i častým terčem jejich kritiky. Šimáček v něm ale viděl i úspěšného obchodníka, který investoval nemalé finanční prostředky a značné osobní úsilí do podpory německého kulturního, společenského a politického života, nejen v Praze, ale také v rodném Krušnohoří. To tedy dle Šimáčka mohlo některým liknavějším českým vlastencům sloužit za vzor: „Jděte k tomu tupenému Dotzauerovi," vyzýval je „a vizte, čeho jest opravdové přesvědčení pro národní věc schopno!"[1]

Dnes je osobnost Richarda Dotzauera téměř zapomenuta a jeho životopis z pera Petra Valenty je vítaným připomenutím. Kniha má základ v disertační práci obhájené na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Valenta zasazuje biografii do podnětného metodologického rámce a v závěru nabízí srovnání s životní drahou dvou dalších pražských podnikatelů. Tato širší perspektiva tak z publikace činí zdařilý příspěvek k obecnějším

1 *Nedostatek opravdového přesvědčení*, České noviny 288, 3. 12. 1880, s. 1–2.

tématům podnikatelských elit a pražského německého nacionalismu druhé poloviny 19. století.[2]

Dotzauer se narodil roku 1816 v Kraslicích do rodiny místního lékárníka. Živnost po otci převzal starší syn a Richard se měl stát obchodníkem. Učednická léta strávil ve Vídni a v Bratislavě. V roce 1844 přesídlil do Prahy, kde potkal vzdáleného příbuzného, obchodníka Josepha Dotzauera. Ještě téhož roku se oženil s jeho dcerou Eleonorou a stal se prokuristou ve tchánově podniku. Napojení na Josepha Dotzauera umožnilo Richardovi vstup do společnosti pražských měšťanů, zkušenosti z učňovských let a osobní píle pak tuto výhodu podpořily. Byť se Dotzauer nevyhnul občasným finančním ztrátám způsobeným převážně nestabilním politickým prostředím, podařilo se mu během několika let vybudovat úspěšný podnik obchodující s různými komoditami (zejména indigem a cukrem) a stojící na rozsáhlé síti kontaktů sahající přes rakouskou říši a německé státy až po londýnskou burzu. Po vydání Říjnového diplomu a liberalizaci rakouského politického života v roce 1860 se Dotzauer zaměřil na další oblasti investic – bankovnictví a strojírenství.

S obnovením ústavnosti se naplno vrhl do spolkového života. Již před rokem 1848 byl členem dvou nejvýznamnějších pražských spolků – Měšťanské besedy a Jednoty pro povzbuzení průmyslu, kde potkal své pozdější politické oponenty z řad českého měšťanstva. Od počátku padesátých let byl členem nově založené obchodní a živnostenské komory, jejíž ovládnutí se stalo jedním z předmětů česko-německého soupeření. Německé vedení komory, k němuž Dotzauer do počátku osmdesátých let patřil, se ale dlouhou dobu

2 V posledních letech sice výrazně přibylo studií k podnikatelským osobnostem a rodům (například Kleinové, Ringhofferové, Lannové, židovské podnikatelské rodiny atd.), na poli pražského německého nacionalismu je ale stále stěžejním dílem studie Gary B. Cohen, *Němci v Praze 1861–1914*, Praha 2000. Srovnej Petr Popelka, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011; Milan Hlavačka – Pavel Bek, *Ringhofferové. Rodina a podnikání*, Praha 2019; *Lanna et Lanna. Rodina a podnikání*, (edd.) Milan Hlavačka – Jiří Kopáček, Praha – České Budějovice 2022; Martina Niedhammer, *Jen pro peníze? Pražské židovské elity v 19. století – skupinová biografie*, Praha 2016.

snažilo o nadřazení ekonomických zájmů zájmům nacionálním. Opačná situace panovala na pražské radnici, kde byla německá strana od roku 1861 v opozici. Dotzauer zasedal v šedesátých letech v zastupitelstvu, a i když náležel k hlasitým obhájcům německé národnosti v Praze, v určitých aspektech obecní politiky se dokázal nad národnostní třenice povznést.

Především však byl německým liberálem, věřícím v přirozeně nadřazené postavení německé národnosti v Čechách a považujícím liberalismus za ideální politický směr. Stál u zrodu německého Casina sdružujícího pražskou německou podnikatelskou a intelektuální elitu. Citelně si ovšem uvědomoval měnící se poměr mezi německou a českou společností. Angažoval se proto v zakládání dalších německojazyčných politických a vzdělávacích spolků, které by byly méně společensky exkluzivní, a mohly tak nacionálními principy oslovit širší veřejnost. V politické rovině se Dotzauer realizoval především na zemském sněmu, kde z mandátu pražské obchodní a živnostenské komory zasedal od roku 1862 déle než dvacet let. Patřil k oporám německé liberální strany a osobním zájmem mu bylo prosazování návrhů vedoucích k ekonomickému rozvoji Krušnohoří.

V roce 1866 byl Dotzauerovi udělen Řád železné koruny III. stupně, na jehož základě byl nobilitován. Již za života se mu dostalo mnoha projevů společenského uznání – nejvíce při oslavě výročí založení obchodní a živnostenské komory v roce 1880, která byla rovněž oceněním jeho celoživotních zásluh. Když v roce 1887 zemřel, byl jeho pohřeb další příležitostí k připomenutí zásadní role, kterou v německém liberálním hnutí hrál.

Dotzauerovu úspěšnou a mnohostrannou podnikatelskou aktivitu využívá Petr Valenta k přiblížení dynamických změn v rakouském (ale i evropském) hospodářství druhé poloviny 19. století. Dále rozkrývá jeho společenské vazby a ideový svět. Základním teoretickým východiskem je pro něj Bourdieuova teorie mnohovrstevného kapitálu (ekonomického, sociálního a symbolického), která určuje i strukturu knihy. Zároveň staví na širším spektru metodologických východisek čerpajících z pole hospodářských a sociálních dějin. Za připomenutí stojí vztah mezi jedincem-podnikatelem a obecnými socioekonomickými procesy či teorie „Verbürgerlichung", jakožto rozšiřování hodnot měšťanské společnosti na širší společenské vrstvy.

Využit je též koncept pocitu ohrožení a nutnosti obrany německé národnosti a německého liberalismu v Praze, tak jak ho rozpracoval Gary B. Cohen.[3]

Kromě solidního metodologického základu je další předností Valentovy práce kvalitní pramenný výzkum. Ten je do jisté míry usnadněn existencí rozsáhlé Dotzauerovy pozůstalosti, obsahující jeho deníkové záznamy. Vedle pramenů osobní povahy autor zohledňuje také úřední prameny (hlášení z fondu pražského policejního prezidia či zprávy obchodní a živnostenské komory) a prameny tiskové.

Komplexní popis Dotzauerovy osobnosti by mohl svádět k formulaci obecnější charakteristiky podnikatelské vrstvy v daném období. Ve snaze předejít přílišné generalizaci konfrontuje autor Dotzauerův příběh se životy známého pražského tiskaře a obecního politika Andrease Haaseho a spoluzakladatele Sokola Jindřicha Fügnera, podnikajícího v pojišťovnictví. Spíše než k destilaci univerzální definice pražského podnikatele slouží toto srovnání k poukázání na mnohovrstevnatost faktorů (rodinné zázemí, politické přesvědčení, vyznání, osobní zájmy, podnikatelské ambice, společenské sítě), které jednání a postoje těchto mužů formovaly. Největším přínosem knihy je z mého pohledu představení interakcí Dotzauera na poli různých zájmových skupin, ať se jednalo o pražské obchodníky, německé liberály, poslance zemského sněmu či obecní zastupitele. Stejně jako on, tak se i další pražští měšťané pohybovali napříč těmito uskupeními a vytvářeli vazby zohledňující jejich momentální profesní, politické, nacionální či osobní priority. Perspektiva jednotlivce je v této knize zdařile využita k rozkrytí různorodých aspektů ovlivňujících formování pražské měšťanské společnosti druhé poloviny 19. století.

Martina Power

---

3 G. B. Cohen, *Němci v Praze*. Srovnej Mark Casson, *The Entrepreneur. An Economic Theory*, Cheltenham – Northampton 2003[2]; Jürgen Kocka, *Civil Society and Dictatorship in Modern German History*, Waltham – Lebanon 2010.

Jana Viktorínová, CHUDÁ PRAHA. LIDÉ – MÍSTA – INSTITUCE (1781–1948), Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2023, 240 stran.

Chudoba, chudinství, chudinská péče, sociální péče jsou témata, kterými se naše poválečná historiografie příliš nezabývala, a pokud ano, tak spíše jen zúženým pohledem ovlivněným dobovým politicko-ideovým názorem. Jistou výjimku tvoří jeden z kmenových výzkumných projektů někdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd nazvaný *Etnografie dělnictva*, který v padesátých až osmdesátých letech minulého století vytvořil solidní informační základnu pro další všestranné badatelské využití.[1] Asi nejznámějším a dodnes stále oceňovaným výstupem tehdejšího projektu je monografická publikace *Stará dělnická Praha*.[2] Další, rovněž dodnes využívanou studií zabývající se pražskou chudinou je stať Ladislava Štěpánka o pražských nouzových koloniích publikovaná na stránkách tohoto sborníku.[3]

Novou vlnu zájmu o chudinská a sociální témata můžeme pozorovat přibližně v posledních patnácti letech. Výzkumný projekt Historického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., vedený Milanem Hlavačkou a podpořený Grantovou agenturou ČR (dále GA ČR), se zabýval ideovými, legislativními a institucionálními faktory postupného formování sociální politiky a jejích nástrojů v českém prostředí od josefínských reforem do poloviny 20. století. Z projektu vzešly dvě publikace, z nichž jednou je sborník dílčích studií a druhou komplexní monografické zpracování tématu.[4] Zásadním příspěvkem

1 Kromě archivovaných výsledků terénních výzkumů byla založena též publikační řada *Etnografie dělnictva XII*, Praha 1974–1987, a další studie byly publikovány v různých sbornících a časopisech.

2 *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, (edd.) Antonín Robek – Mirjam Moravcová – Jarmila Šťastná, Praha 1981.

3 Ladislav Štěpánek, *Vývoj pražských nouzových kolonií a život jejich obyvatel*, Pražský sborník historický (dále PSH) 11, 1978, s. 139–153. K tématu též Vanda Tůmová, *Pražské nouzové kolonie*, Praha 1971.

4 Milan Hlavačka – Pavel Cibulka et al., *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*, Praha 2013; titíž et al.,

k tématu, vzniklým díky jinému projektu podpořenému GA ČR, je kolektivní monografie o formování a vývoji sociálního státu v Československu, připravená kolektivem autorů pod vedením historika Jakuba Rákosníka a právníka Igora Tomeše.[5] Jakub Rákosník sám publikoval monografii o nezaměstnanosti v první Československé republice.[6] Probuzený zájem všech generací historiků o sociální témata dokládají konference pořádané jak v rámci grantových projektů, tak nezávisle na nich. Připomeňme alespoň mezinárodní konferenci pořádanou Archivem hlavního města Prahy[7] a 34. mezioborové plzeňské sympozium k problematice 19. století.[8]

Ke studiu chudinských a sociálních témat v prostředí Prahy přispěla zásadním dílem městská archivářka Olga Fejtová. Její práce o vývoji institucionálního řešení chudinských a sociálních záležitostí v rámci pražské městské správy od konce 18. do poloviny 20. století položily základní kámen k dalšímu studiu této problematiky.[9] Jiní současní historici navázali na výsledky bádání svých předchůdců z druhé poloviny 20. století. Ke každodennosti dělnictva v meziválečné Praze obrátil pozornost již ve své disertační práci

---

Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939. Ideje, legislativa, instituce, Praha 2015.

5 Jakub Rákosník – Igor Tomeš et al., *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*, Praha 2012.

6 Jakub Rákosník, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*, Praha 2008.

7 *„Chudé budete mít mezi sebou stále… " Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století*, (edd.) Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Martina Maříková – Jiří Pešek, Praha 2015 (= Documenta Pragensia 34).

8 *Útisk – charita – vyloučení. Sociální 19. století. Sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového sympozia k problematice 19. století, Plzeň, 27. 2. – 1. 3. 2014*, (edd.) Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahl, Praha 2015.

9 Olga Fejtová, *Od chudinské k sociální péči v Praze 19. a první poloviny 20. století*, in: M. Hlavačka – P. Cibulka et al., *Sociální myšlení a sociální praxe*, s. 223–314; táž, *Sociální politika hlavního města Prahy v meziválečném období. Komunální institucionální péče ve středoevropském kontextu*, PSH 46, 2018, s. 143–177; táž, *Koncept sociální politiky hlavního města Prahy ve srovnání s Vídní a Varšavou v meziválečném období*, in: Jiří Pešek et al., *Neporažené! Praha – Vídeň – Varšava: Tři metropole v převratech 20. století*, Praha 2024.

a později v monografickém zpracování Stanislav Holubec.[10] Jana Viktorínová, autorka recenzované publikace, se od svých vysokoškolských studií věnuje bývalým nouzovým koloniím v Praze a publikovala o nich sérii odborných statí,[11] stejně jako o přední osobnosti pražské institucionální chudinské péče konce 19. a první poloviny 20. století Josefu Vlkovi.[12]

Kniha *Chudá Praha* je tištěnou verzí stejnojmenné výstavy konané v Muzeu hlavního města Prahy v roce 2019, jejíž byla Jana Viktorínová autorkou. Je to v podstatě obrazová publikace obsahující 325 ilustrací s vysvětlujícími popiskami, doplněnými v řadě případů i stručnými komentáři. Kniha je rozdělena do tří oddílů, které mají další vnitřní členění. Hlavní oddíly i podkapitoly jsou vždy uvozeny vysvětlujícím textem k tématu, na nějž navazuje ilustrativní soubor obrazového materiálu, tvořený především fotografiemi, ale i reprodukcemi obrazů, grafik, karikatur, map, archivních dokumentů či trojrozměrných předmětů.

První oddíl, nazvaný *Chudá existence*, postihuje různé formy existenční chudoby zapříčiněné nízkým sociálním původem, fyzickým či mentálním postižením, ztrátou živitele, nemožností dosáhnout na kvalifikovanou a lépe placenou práci vlivem nezaviněných vnějších okolností nebo osobním selháním. V tomto oddílu jsou ukázány i způsoby řešení situace institucionálními prostředky, jako byly opatrovny a mateřské školy na jedné straně a městská věznice (Fišpanka), postrk, donucovací pracovny či vychovatelna na straně druhé.

Druhý oddíl s názvem *Místopis chudé Prahy: od centra k okraji* popisuje trend, který se týká všech velkých měst v éře průmyslové

---

10 Stanislav Holubec, *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009.

11 Jana Viktorínová, *Podoby pražské periferie. Bývalá nouzová kolonie Na Slatinách v průběhu 20. století*, Historica Pragensia. Historický sborník Muzea hlavního města Prahy (dále Historica Pragensia) 6, 2013, s. 251–282; táž, *Pod Bohdalcem. Nouzová kolonie ve stínu slavnějších Slatin*, Historica Pragensia 8, 2017, s. 244–284; táž, *Kolonie na pražských Malvazinkách: smazaná stopa smíchovské nouze*, Historica Pragensia 10, 2021, s. 189–212.

12 Jana Viktorínová, *„Až umru, kdo ví, kdo se s tím bude chlubit." Josef Vlk, muzeum chudinství a Muzeum hlavního města Prahy*, Historica Pragensia 9, 2019, s. 76–106.

revoluce – příchod nového, většinově sociálně slabého obyvatelstva, které zde hledá uplatnění, a jeho postupný přesun z centra (v případě Prahy Josefova) do periferie či předměstí, kde se vytvářejí enklávy chudinských čtvrtí a – zejména po první světové válce – nouzových kolonií. Tento trend sociologové nazývají prostorovou segregací chudoby. Jsou to oblasti, kde se koncentrují negativní jevy spojené s chudobou. Autorka na větším prostoru než v případě jiných témat obrazově dokumentuje „zoufalá přístřeší", provizorní stavby a především nouzové kolonie, včetně těch, které v rámci své sociální politiky zřídilo v meziválečném období hlavní město, i život v nich. Dodatkem jsou představeny také provizorní způsoby pomoci: zřizování nocleháren a ohříváren a poskytování „jídla pro chudé".

Poslední oddíl, nazvaný *Pražské chudinství, sociální péče a sociální politika*, je věnován vývoji institucionální péče o chudé a vzniku sociální politiky v hlavním městě i předměstích od konce 18. století do komunistického převratu v roce 1948, který měl všechny chudinské problémy jednou provždy odstranit. Jsou zde obrazově i slovně představeny příslušné instituce od nalezince v zemské porodnici z roku 1789 až po Sociální ústavy hlavního města Prahy v Krči (Masarykovy domovy) z roku 1928, mezi nimi ústav pro choromyslné, sirotčince, chorobince, chudobince, městský chudinský ústav (první instituce zastřešující chudinskou péči v Praze). Prezentovány jsou také způsoby soukromé i církevní dobročinnosti a svépomoci. Autorčině pozornosti neunikla ani nezaměstnanost v důsledku velké hospodářské krize ve třicátých letech 20. století a organizované pomocné akce ke zmírnění jejích dopadů.

Ačkoli je kniha zdánlivě „pouhou" obrazovou publikací, její přínos k poznání příčin a podob chudoby a způsobů řešení chudinských a sociálních problémů v Praze 19. a první poloviny 20. století je mimořádný, protože obrazová dokumentace lépe znázorní a přiblíží to, co se obvykle jen popisuje slovy. Uceleně, systematicky a s akribií tak tvoří možné východisko pro další mnohostranný výzkum této oblasti sociálních dějin.

Hana Svatošová

PRVNÍ V OBCI. PURKMISTŘI, STAROSTOVÉ A PRIMÁTOŘI MĚSTA PRAHY 1784–1989, (edd.) Jana Konvičná – Martina Maříková, Archiv hlavního města Prahy – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2023 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 43), 524 stran.

„Mezi tím, co obecenstvo v staré radní síni pražské z památek učí se historii, co obdivuje se starým skvostnostem, zvetšelé kráse českých výtvorů a rovněž ovetšelým podobiznám bývalých primátorů pražských, rozvinuje se před tímže obecenstvem v nové radní síni kus dějepisu českého, pravý ‚kabinetstueck' českého smýšlení a mladý nový primátor náš počíná sobě tak statečně, rázně a ohnivě, jakoby se ani dočkati nemohl, aby přišla podobizna jeho mezi nejprvější zástupce slavné naší Prahy. Bude se tam zajisté dobře vyjímat se svou upřímnou tváří, s tím okem pro myšlenku rozohněným."[1] Tak optimisticky smýšlel Jan Neruda v polovině září 1861 o nové pražské „radnici", kterou zásadně proměnilo volební vítězství „české strany" a totální porážka německy hovořících Liberálních přátel ústavy, kteří bez ústavy a bez potvrzení volbou vládli v Praze doposud. Tím adorovaným novým primátorem Prahy byl koželuh a obchodník František Pštross, který během dvou let, jež mu byla vyměřena, proměnil ducha úřadování včetně zrovnoprávnění češtiny s němčinou v byrokratizované komunikaci radnice. Bohužel Nerudova radost trvala jen do června 1863, kdy „mladý, nový primátor" ve čtyřicátém věku života náhle podlehl zápalu plic.

„Nyní působí osvěžujíc rokování pražského sboru obecních starších, děje se mezi námi a rozhoduje o předmětech, které se dotýkají nejjemnějších našich citů, které nás dojímají zajisté více než protiliberální zákony, o nichž se panská sněmovna posud nerozhodla, pošleli je, jak se narodily nebo s přivěšeným copem nazpět. Na obou sněmích, na pražském i na vídeňském jsme v ‚uměle' nedovedné

1 Jan Neruda, *Sněmující magistrát*, in: *Sebrané spisy Jana Nerudy I./24. Praha*, (ed.) Karel Rožek, Praha 1912, s. 33–38, zde s. 33. Uvedený Nerudův fejeton byl uveřejněn v deníku *Čas* 18. září 1861.

menšině, oba poskytují nám obrázek dosti smutný, slušný předmět pro tragikomický obrázek ze života. […] Máme jediný sbor s jakousi zákonodárnou mocí, kterýž vzdor všemu namáhání podává nějaký spravedlivý obraz poměrů, jak jsou a nikoli, jak si jistí lidé přejí. Sborem tím jest sbor obecních starších. Jeho nynější rokování podobá se pravému sněmování, sněm zástupců zájmů pražských může být vzorem sněmu tak mnohému, všeobecné účastenství a pozornost k němu obrácená nasvědčují tomu. S pýchou pohlížíme ku sboru tomu, který dokazuje, jak zralí jsme pro život konstituční […]."[2] Nerudův fejeton v *Času* byl holdem nejen „prvnímu" českému primátorovi liberální éry Františku Pštrossovi, ale také městské samosprávě, která se po obnovení ústavnosti stala v jeho očích reprezentativním nositelem a vykonavatelem zájmů české většiny ve městě, na rozdíl od „nespravedlivě" uspořádaných zemských sněmů a poslanecké sněmovny vídeňské říšské rady.

To vše se lze dočíst a následně promýšlet ve skvostné a objemné publikaci *První v obci. Purkmistři, starostové a primátoři města Prahy 1784–1989*, kterou editovaly městské archivářky Jana Konvičná a Martina Maříková a vydal Archiv hlavního města Prahy a Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., jako 43. svazek ediční řady Documenta Pragensia Monographia. Epiteta „skvostný a objemný" a i další, „výpravná, výborně redakčně zpracovaná či faktograficky vyčerpávající a dlouholetým archivním výzkumem podložená" publikace jsou zde zcela na místě. Všechna vypovídají o charakteru, o vzorně promyšleném uspořádání této syntetizující monografie, která cílí jak na laiky, tak i na odbornou veřejnost. Každý zde najde, co hledá: jeden podobizny primátorů, srozumitelný text, přehledné tabulky, druhý zase přesnou, vyváženou a vyčerpávající úvodní studii *Od prvního mezi konšely k primátorovi* z pera Veroniky Knotkové, Václava Ledvinky, Martiny Maříkové a Jaroslavy Mendelové, a pak propracované medailonky primátorů, u kterých nechybí vydatný odkazový aparát, který prozrazuje nejen výbornou „archivařinu", ale také široký rozhled všech autorů po literatuře a historiografických konceptech. Recenzent je odkázán jenom ke chvále, neboť zde není

2 Tamtéž, s. 34.

co kritizovat. Kouzlo knihy a její celkové vyznění je dáno koncepcí a hlavně volbou autorek a autorů jednotlivých portrétů primátorů. Koncepce byla podpořena dlouholetým přemýšlením o tématu a také úspěšnou konferencí, uspořádanou (kde jinde než) v Rezidenci primátora hlavního města Prahy na Mariánském náměstí.[3] Ve volbě autorek a autorů textů měly editorky zcela šťastnou ruku. Všechny texty jsou vyvážené jak obsahově, tak i rozsahem, jsou psány jedním odborným stylem a mají stylistický švih. Nejsou ani pro období socialistických primátorů jakkoliv ideologizovány. Vše je napsáno ve stylu dobových „pro a proti", což se muselo týkat například funkčního období JUDr. Tomáše Černého, po jehož inauguračním projevu v roce 1882 pražští Němci opustili na dlouhých skoro čtyřicet let pražskou komunální politiku (přitom byl T. Černý velmi často jejich soukromým právním zástupcem), pádu české společnosti pro pozemkový úvěr, kdy město přišlo o velké peníze, či Aloise Říhy, který vedl „okupované" město v krajně nepříznivém období let 1940–1945, neboť dennodenně musel brát ohled na svého německého zástupce, kterého obešel – podle vlastních slov – jenom dvakrát (a ani jeho popravy se nedožil).

Být „První v obci" znamenalo a znamená v případě Prahy být také „první ve státě". V tomto smyslu má tato publikace celostátní význam podle toho, jak se prestiž a význam pražského primátora ocitaly na vrcholu dění (většinou ve zlomových historických bodech v letech 1848 za revoluce, 1918 po převratu a po následném rozhodnutí o vzniku Velké Prahy, 1945 se vznikem opravdu „slovanské Prahy", jak kdysi prorokoval Tomáš Černý) anebo „na samém dně" (především v období obou totalit). Praha byla zkrátka vždy reprezentantem celé země. Anotovaná kniha je reprezentantem české (Nina Lohmann odpustí) historiografie.

Milan Hlavačka

---

3 *Fenomén primátor. Osobnosti v čele měst v 19. a 20. století*, (edd.) Olga Fejtová – Martina Maříková – Jiří Pešek, Praha 2024 (= Documenta Pragensia 43)

LETNÍ REZIDENCE PRAŽANŮ. ČERNOŠICE A VILOVÁ ARCHITEKTURA 19. A 20. STOLETÍ, (ed.) Šárka Koukalová, Národní památkový ústav, generální ředitelství, Praha 2022, 495 stran.

Publikace renomovaných autorů Šárky Koukalové,[1] Vladimíra Czumala, Anastázie Kopřivové, Jana Kuklíka ml., Stanislava Svobody a Jaroslava Šulce, vybavená fotografiemi Martina Micky, dovršila několikaletý výzkum, který zahájila hlavní autorka a editorka už v roce 2005. Šárka Koukalová „nakazila" svým entuziasmem a nezměrným úsilím všechny zainteresované strany, a tak se čtenářům dostává do ruky další publikace, již lze nejen považovat za nezbytnou součást odborného knihovního fondu věnovaného architektuře letních i celoročně obývaných vil, ale má své místo také v domácích knihovnách.[2]

Díky výše jmenovanému autorskému týmu specialistů – teoretiků a historiků architektury či práva, archivářů nebo odborníků na historické zahrady a parky – se podařilo za finanční podpory Ministerstva kultury a města Černošic realizovat opět výjimečný projekt evropské úrovně, jenž se zabývá vznikem letovisek v blízkosti velkých měst z hlediska všech sociokulturních vztahů a urbanistických

1 Šárka Koukalová v současnosti pracuje na územním odborném pracovišti Národního památkového ústavu (NPÚ) středních Čech v Praze na pozici vedoucí oddělení evidence nemovitých památek a IS. Dlouhodobě se zabývá vilovou architekturou a publikuje v odborných monografiích nebo periodikách. Byla spoluautorkou výstavy *Prima sezóna*, pořádané NPÚ ve spolupráci se Středočeským muzeem v Roztokách u Prahy od října 2018 do března 2019. Na výstavě byly prezentovány vzácně dochované interiéry středočeských meziválečných vilových staveb s původním vnitřním zařízením a styl odívání první republiky.

2 V roce 2013 takřka totožný tým odborníků pod vedením Šárky Koukalové zpracoval téma letních vil v sousedních Dobřichovicích, viz *Letní rezidence Pražanů. Dobřichovice a vilová architektura 19. a 20. století*, (ed.) Šárka Koukalová, Praha 2013. Za první odborné publikace tohoto typu, tj. publikace s příběhem, lze považovat projekt agentury Foibos, která započala už více než před dvaceti lety vydávat *Slavné vily*, viz například *Slavné vily Středočeského kraje*, (ed.) Rostislav Švácha, Praha 2010, nebo *Slavné stavby Prahy 2*, (ed.) Marie Platovská, Praha 2011, kde mezi autory opět najdeme jméno Šárky Koukalové.

aspektů s důrazem na architekturu konkrétních staveb i jejich přilehlých zahrad.

Velmi důležitou roli při vzniku knihy hrála vstřícná spolupráce jak s městem Černošice, tak se současnými majiteli vil, kteří autorům umožnili přístup do svých domů a zahrad s možností fotodokumentace. Na rozdíl od předchozí publikace o dobřichovických vilách je zde nutno zdůraznit širší záběr, který byl založen na zkušenosti, detailním archivním bádání a lokální identitě místa ve smyslu majetkoprávní legislativy, ale též na problematice ruských emigrantů ve dvacátých letech 20. století. Vše v předmluvě shrnul Vladimír Czumalo, jenž uvádí čtenáře do problematiky termínu „villa", odkazuje na základní literaturu a také vysvětluje podstatu vzniku černošických vil.

Čtenáře na první pohled zaujme kvalitní grafická úprava knihy, vynikající fotografie současných exteriérů, interiérů a zahrad vil, a tak kniha přímo vyzývá k návštěvě černošické villegiatury. Nechybí reprodukce původních stavebních plánů (včetně detailů), archivních pramenů a dobových fotografií zapůjčených majiteli. Každá kapitola je doplněna přehledným poznámkovým aparátem s vysvětlivkami, použitými prameny včetně citací literatury. Výběr sekundárních zdrojů na konci knihy (s. 461–464) se proto omezuje převážně jen na odbornou literaturu o architektuře a příbuzných oborech. Nechybí jmenný rejstřík, seznam vyobrazení k vilám v katalogu a novinkou je stručný terminologický slovníček.

Ředitel Státního okresního archivu Praha-venkov se sídlem v Dobřichovicích Jaroslav Šulc se stejně jako v knize o dobřichovických vilách věnuje archivním pramenům mapujícím historický a urbanistický vývoj lokality. V tomto případě byla práce o to složitější, že čtyři zemědělské obce – Dolní a Horní Černošice a Dolní a Horní Mokropsy – se původně vyvíjely víceméně samostatně. Dnes jsou Horní Mokropsy součástí obce Všenory. Urbanistický vývoj letovisek vzniklých v sousedství velkých měst zásadně ovlivnilo zprovoznění železnice, v našem případě České západní dráhy v roce 1862.[3] „Vilová kolonizace" datovaná do posledních dvou desetiletí 19. století se

3 Vůbec prvním přípražským letoviskem se staly Roztoky, kam byla roku 1851 zprovozněna Severní dráha císaře Ferdinanda.

soustředila do Horních Černošic a o dekádu později do Dolních Mokropsů. Autor kapitoly se zabývá chronologií výstavby jednotlivých vil na základě archivních stavebních protokolů, uchovaných ve fondech archivů příslušných obcí až do roku 1945. Nedílnou součástí jsou vydané regulativy tehdejšího územního plánování, budování infrastruktury a veřejných staveb.

Následují kapitoly pocházejí z pera Šárky Koukalové. Autorka se nejprve zabývá nejdůležitějšími stavebníky vil v počáteční fázi výstavby letoviska. Mezi zakladatele patřila například rodina knihkupce a nakladatele Antonína Reinwarta, zakladatele odborné knihkupecké školy v Praze, ale i konzulárního zástupce. Mezi další investory náleželi zaměstnanci Městské spořitelny pražské, obchodníci, továrníci, lékaři, úředníci, profesoři, architekti apod. Letní vily si majitelé nepořizovali náhodně, ale tak jako v okolních letoviscích většinou na základě doporučení přátel. Typologie výstavby procházela určitými etapami, které byly odrazem sociokulturního postavení a myšlení stavebníků dané doby. Konec životního stylu letních vil v celé jeho kráse přinesl rok 1948, kdy bylo soukromé vlastnictví a podnikání nastupujícím politickým režimem předáno do rukou „dělnické třídy". Černošice oproti roztockému letovisku, kde byla převážná většina investorů židovské víry, měly to štěstí, že si majitelé přes všechny útrapy udrželi původní stavby včetně zahrad i po válce. Postupně se tak z letoviska vytvářelo místo stálého bydlení ve vznikajícím zahradním městě, dnes „prestižní adresa".

Další autorčina kapitola nahlíží na černošické letní vily, jejich architekty a investory pohledem současníků prostřednictvím excerpce příspěvků z dobového tisku.[4] Ve výše zmíněné publikaci o Dobřichovicích je obdobně koncipovaná kapitola Vladimíra Czumala, která reflektuje vznikající fenomén letní vilové architektury na pozadí odborných – i cizojazyčných – publikací a je víceméně obecně platná i pro Černošice.[5]

4 Š. Koukalová cituje například články zveřejněné v *Českém světě*, *Světozoru*, *Národních listech*, v německém *Der Architekt* apod. Časově spadají víceméně do období boomu letoviska, tj. do prvních dvou desetiletí 20. století.

5 Viz *Letní rezidence Pražanů. Dobřichovice*, (ed.) Š. Koukalová, s. 55–66. Autorka zmiňuje zásadní práce Zdeňka Wirtha, Williama Morrise, Ebenezera Howarda, Hermanna Muthesia a další.

Následující stať je věnována analýze architektonických slohů černošických vil, kde se na rozdíl od Roztok[6] či Všenor[7] etablovali architekti zvučných jmen a dle toho se také vyvíjela šíře stavebních stylů. Od první černošické vily postavené pro celoroční bydlení v roce 1886 ve stylu české novorenesance (dobová fotografie na s. 48) přes hledání národního slohu skrze lidovou vesnickou architekturu pod vlivem anglických „weekend cottage" bylo vždy největší snahou stavebníka přiblížit se venkovskému prostředí. Autorka spatřuje analogii tzv. nového bydlení s vídeňským prostředím Otto Wagnera, později – díky průniku prvků florální secese – s Francií, Belgií nebo Německem a upozorňuje na odlišnost stylu vilových staveb v Černošicích od ostatních přípražských letovisek. Mnohem dříve se zde projevil zcela zřejmý nástup moderní architektury, secese a geometrické střídmosti, přestože majitelé vil určených k rekreaci jsou spíše stylově konzervativní. Vznikaly vily projektované Janem Kotěrou, Antonínem Pfeifferem, Osvaldem Polívkou nebo Františkem Roithem. Na rozdíl od okolních letovisek se v Černošicích ve třicátých letech 20. století objevilo několik funkcionalistických staveb, například dle projektu Miloše Hořejše či Čestmíra Šlapety. Nechyběly vily s rustikálními prvky, například s nízkými valbovými

6 Srovnej dlouhodobou expozici Středočeského muzea v Roztokách u Prahy *Život v letovisku aneb jak se jezdilo do Roztok na letní byt* a stejnojmennou kapitolu v katalogu od autorek Hany Hermanové a Marcely Šášinkové, viz Hana Hermanová et al., *Zámek Roztoky*, Roztoky 2014, s. 67–99; dále Marcela Šášinková, *Příběhy Tichého údolí. Osudy zpečetěné hákovým křížem, srpem a kladivem*, Roztoky 2017; Václav Matoušek – Šárka Koukalová – Marcela Šášinková, *Letní a celoročně obývané vily a villegiatury v okolí Prahy na konci 19. a v prvých desetiletích 20. století. Příspěvek k proměnám krajiny Čech v procesu modernizace české společnosti*, Historická geografie 40/1, 2014, s. 19–40; Zuzana Scholzová, *Proměny interiérů vilových staveb v Roztokách druhé poloviny 19. a počátku 20. století ve světle stavební dokumentace*, Středočeský vlastivědný sborník (dále SVS) 20, 2002, s. 51–58.

7 Vladimír Hellmuth-Brauner, *Všenory z minulosti blízké i vzdálené. 1837–1937*, Všenory 1937; Drahomír Majer, *900 let naší obce Všenory*, Všenory 1988; Tomáš Haškovec, *Všenory. Architektonický a urbanistický vývoj villegiatury v 60.–80. letech 19. století. Příspěvek k poznání fenoménu rekreace ve 2. polovině 19. stol. a její architektonické a urbanistické formy*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 1993.

střechami, s kamennými, často asymetrickými oblouky zdobenými kovářskými detaily, které se objevují v následujícím desetiletí. Koukalová neponechává stranou ani otázku stavebních firem, jež se podílely na realizaci staveb. V Černošicích stavěli stejně jako v okolních letoviscích místní řemeslníci (Václav Majer, Josef Hakl).

Díky velké vstřícnosti současných majitelů vil mohli autoři prohlédnout více či méně zachovalé vybavení interiérů domů a rovněž získali dobové snímky původního zařízení. Porovnávali reprodukce dobových interiérů uveřejněné v časopisech věnovaných architektuře či životnímu stylu.[8] Jak bylo zmíněno výše, některé původní nábytkové kusy byly prezentovány na výstavě v Roztokách. Stať upozorňuje na autentický nábytek renomovaných firem (Thonet, Gerstel, Gottwald, Anýž) či na mobiliář navržený architekty přímo na míru dané stavby. Otázkou je metoda zajištění jeho památkové ochrany pro zachování dalším generacím, kterou Koukalová nabízí. Pozornost byla věnována také výmalbám interiérů, majitelé se mohli inspirovat tiskem vydávanými vzorníky motivů a barev.[9]

Velmi zajímavou kapitolou je přiblížení činnosti majitelů a obyvatel černošických vil na celonárodních výstavách organizovaných koncem 19. století, zejména co se týká jejich vystavovatelských aktivit. Koukalová zmiňuje stavby přenesené po ukončení výstav do okolních letovisek, kde se staly součástí interiérů nebo vilových zahrad, například části pavilónů, altány či přímo kusy nábytku putovaly do Senohrab, Dobřichovic a jinam.

Stejně jako kniha o Dobřichovicích obsahuje i publikace o Černošicích studii věnovanou zahradám přilehlým k letním vilám. Jak v úvodu poznamenává její autor Stanislav Svoboda, „autenticita zahrady spočívá v čistotě formy, obsahu a v původnosti skladebných prvků". Studium zahrad se dostává stále více do popředí zájmu historiků architektury a krajinářů. Zahrada byla vždy neoddělitelnou součástí letních vil.[10] Problémem se stává nedostupnost plánové

8 Například časopisy *Der Architekt*, *Styl*, *The Studio* apod.

9 Hana Hermanová, *Výmalby interiérů zámku v Roztokách – expozice Život v letovisku*, SVS 34, 2016, s. 143–153.

10 V Roztokách se tématem zabývala Alice Civínová (Frydrychová), jež byla autorkou výstavy *V zahradách Tichého údolí*, která proběhla ve Středočeském

dokumentace, jež je dochována jen v několika případech, na rozdíl od stavebních plánů vil. Autor upozorňuje taktéž na další aspekty studia vilové zahradní architektury a dobové kompozice, které je nutné vyhodnotit důsledným terénním průzkumem, ikonografickým studiem a nově aplikací geofyzikálního měření a geochemických analýz. Přes všechny překážky je čtenář obeznámen se jmény architektů, kteří se na zahradních kompozicích podíleli (Josef Kumpán, Josef Vaněk, Jan Kotěra, František Roith, Zdenka Košáková a další), nebo s úpravami zahrad vlastníků – amatérských zahradníků. Jejich nedílnou součástí byly drobné zahradní stavby – altány ukryté v zeleni, jezírka, tenisové kurty či kuželníky, které rozlišovaly jednotlivé účelové zóny projektovaných zahrad. Není neobvyklé, že architekt kreslil i podobu oplocení a skleníků. Vzhledem k často subtilní konstrukci a použití dřeva jsou ovšem například dobře zachovalé zahradní besídky vzácností.

Neméně překvapivá je aktivita černošických držitelů vil v Československé dendrologické společnosti v Průhonicích, jejímiž členy či jen odběrateli rostlin byli někteří z majitelů.[11] Rozmanitý je uvedený sortiment rostlin, který se postupně měnil, stejně jako výsadba ovocných stromů, které přinášely majitelům užitek v podobě výpěstků. Ve výsledku jsou černošické zahrady, co se týká složení okrasných rostlin, označeny jako výborně zásobená lokalita. Stinnou stránkou byla, stejně jako v okolních letoviscích, násilná parcelace rozsáhlých zahrad po roce 1948, jež se ovšem mnohem více týká Roztok u Prahy, kde v důsledku konfiskací docházelo k zcela nevhodné zástavbě na původních zahradách. Na rozdíl od Černošic je tak v Roztokách dochován malý počet zahrad v původní ploše i výsadbě vegetace.[12]

Novinkou v publikaci je kapitola vysvětlující vlastnické otázky z právního hlediska, napsaná renomovaným právním historikem

---

muzeu v Roztokách u Prahy v roce 2020; viz též Alice Frydrychová, *Zahrady vilových čtvrtí – modelový příklad Tiché údolí v Roztokách*, Bakalářská práce Zahradnické fakulty Mendelovy univerzity v Brně, Brno 2019.

11 Autor je identifikoval na základě studia archivu Dendrologické společnosti ve Výzkumném ústavu Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví.

12 Viz pozn. 10.

Janem Kuklíkem. Tato kapitola umožňuje snazší pochopení legislativních etap konfiskací od doby německé okupace přes rok 1948 až po socialistické právní normy v padesátých a šedesátých letech, kdy se majitelé vil dostávali stále více do konfliktu s místními národními výbory. Zejména v případě občanů, kteří se na začátku války vystěhovali do zahraničí, aby unikli holokaustu, docházelo k situacím, kdy byli pod nátlakem nuceni darovat nemovitost městu, nebo byly vily v následujícím období konfiskovány v rámci tzv. jednotného hospodářského plánu (umístění zdravotnických zařízení, školek, ubytování pracovníků vzniklých socialistických podniků). Uvedené příklady vil s tímto osudem korespondují se situací v dalších letoviscích u Prahy. Majitelé, kterým vila po roce 1948 zůstala, žili ve stísněných prostorách a těžili z toho nově dosazení nájemníci, mnohdy politicky sloužící režimu. Změnu přinesl rok 1990, respektive rok 2000, kdy stát přistoupil k restitucím. V Černošicích proběhla většina restitučních řízení úspěšně, což přispělo k zachování hodnot architektury a krajinářských prvků.

Problematiku uprchlíků z Ruska v letech občanské války (1921–1922) zpracovala jako exkurz Anastazie Kopřivová.[13] Majitelé vil uvítali ruské nájemníky v mimosezónní době. Jejich pobyt byl buď krátkodobý, nebo i celoživotní. V Černošicích dokonce vznikla ruská školka. Mezi studenty, kteří nalezli v Černošicích levnější podnájem než v Praze, najdeme také jména pozdějších architektů či stavařů, kteří se podíleli na konci dvacátých let 20. století v Československu na řadě staveb. Po válce ale byli odvlečeni do SSSR, kde většina zemřela v gulagu. V první polovině dvacátých let žila v Horních Mokropsech rovněž slavná ruská básnířka Marina Cvetajeva s manželem.

Nejobsáhlejší část knihy (s. 135–427) tvoří katalog šedesáti černošických vil, přehledně opatřený úvodním nápaditým rejstříkem, v němž je každý objekt reprezentován miniaturním snímkem současné podoby domu (ten se v katalogu opakuje ve větším formátu na úvodní stránce ke konkrétní vile) a je zde uvedeno jméno majitele

13 Autorka zpracovala téma již dříve, viz Anastazie Kopřivová, *Ruští emigranti ve Všenorech, Mokropsech a Černošicích (20. a 30. léta XX. století)*, Praha 2003.

a číslo stránky, což čtenáři velmi usnadní orientaci v textu. Historií každé vily se vine příběh stavitelů a investorů od jejího vzniku až do současnosti. Autoři interpretují záměr stavby, vysvětlují projekt, styl stavby a vnitřních dispozic a současně věnují pozornost detailům a výzdobě. Š. Koukalová a S. Svoboda shromáždili dobový ikonografický materiál – fotografie, plány, kolorované skici či výtvarná díla[14] – zachycující vily v době jejich rozkvětu. Výklad obsahuje vždy i vysvětlení původní kompozice konkrétní zahrady, druhů osázení, plánů a dochovaných drobných zahradních staveb. Do katalogu jsou též v závěru právem zahrnuty vily postavené v prvních dvou desetiletích 21. století.

Možná trochu ke škodě věci jsou popisky vyobrazení zařazeny až na závěr knihy (s. 479–487). Důvodem patrně byla snaha nezatížit textem estetiku grafického řešení kapitol se skvělými reprodukcemi dokumentů a současnými celostránkovými fotografiemi Martina Micky.

Stejně jako v již několikrát zmíněné publikaci o dobřichovických vilách Šárka Koukalová také v Černošicích zpovídala potomky významných majitelů vil, ať už to byl pravnuk Antonína Reinwarta, pravnučka Václava Nekvasila, vnuk Marie Fischerové-Kvěchové, vnučka manželů Paříkových či dcery Miloše Hořejše.

Závěrem nezbývá než poděkovat autorskému týmu za několikaletou náročnou a precizní práci a vyslovit přání, aby výzkum pokračoval i v dalších přípražských lokalitách, kde je stále mnoho bílých míst. Budeme doufat, že recenzovaná publikace přispěje ke snahám toto výjimečné architektonické dědictví památkově, ale s rozumem chránit.

Marcela Šášinková

14 Například pro čp. 280 jsou k dispozici akvarely Bohumíra Kozáka z let 1915–1916.

Jiří Pešek et al., NEPORAŽENÉ! PRAHA – VÍDEŇ – VARŠAVA: TŘI METROPOLE V PŘEVRATECH 20. STOLETÍ, Nakladatelství Academia, Praha 2023, 568 stran.

V rámci autorského kolektivu této publikace se sešli dvě autorky a dva autoři, jejichž odborná práce je dlouhodobě spjata s historií Prahy. Zatímco Olga Fejtová a Václav Ledvinka jsou známí hlavně publikacemi tematicky spojenými s raným novověkem, Nina Lohmann se profiluje jako badatelka v oblasti dějin vědy a moderní, zejména „německé" Prahy a Jiří Pešek je ve svém odborném tematickém záběru široce rozkročen mezi renesancí a historiografií současnosti. Jejich společné dílo, vycházející z impozantního spektra dosavadních dílčích komparativních výzkumů, si vytklo za cíl interpretovat procesy určující vývoj Prahy jako československého hlavního města v perspektivě srovnání s vývojem dalších dvou „republikánských metropolí" střední Evropy, konkrétně Vídně a Varšavy. Klíč výběru srovnávaných měst, jakož i pozitiva a úskalí zvolené komparační metody pregnantně shrnuje v úvodu knihy Jiří Pešek. Za stěžejní označuje výzkum ve třech hlavních tematických oblastech. První zahrnuje klasifikaci vztahu hlavního města a „jeho" státu, přesněji téma „uplatnitelné svobody komunální samosprávy v rámci parametrů poskytnutých či ponechaných jí státem, respektive legislativou a exekutivou republiky" (s. 16). Druhý okruh otázek se zabývá ekonomikou, zejména zdroji financování infrastruktury měst. Posledním tématem je pak problematika kompetencí městské samosprávy. Podstatu zde tvoří skutečnost formulovaná do lehce provokativní (a návodné) otázky (s. 17): „Je hlavní město republiky především samosprávný organismus, pečující o sebe sama a o své součásti, nebo je to spíše zázemí státní legislativy i exekutivy, a hlavně vládou republiky režírovaná scéna, na níž budou hrána dramata dějin národa a státu, jimž má metropole poskytnout kulisu a logistickou podporu?"

Jak výběr obou měst srovnávaných s Prahou, tak i stanovení referenčního rámce pro vlastní komparaci by jistě mohly být předmětem diskuse. Lze jistě pochopit, proč nebyl vybrán například Berlín, který byl po značnou část svých moderních dějin nejen státem ve

státě, nýbrž i dvojměstím rozděleným železnou oponou. Absenci Budapešti autoři odůvodňují, vcelku pochopitelně a sympaticky, obligátní jazykovou bariérou. Další středoevropská (velko)města, která by v dané perspektivě zřejmě vykazovala s Prahou a Vídní více srovnatelných znaků než Varšava, pak nebyla ve sledovaném období de iure metropolemi nástupnických států (například Lublaň, Krakov, Vratislav, Lvov). Do výčtu sledovaných ukazatelů jistě mohlo být zahrnuto množství dalších kategorií, jmenovitě třeba shody a rozdíly v oblasti symbolické reprezentace jednotlivých metropolí. Při dalším čtení se ale ukáže, že se tak v oprávněných případech fakticky stalo.

Vstupní kapitola Jiřího Peška ukazuje „startovní" situaci tří měst k roku 1918, který je pro další výklad pomyslným rokem nula. Přesvědčivě ukazuje, že Vídeň i Praha disponovaly přes důsledky válečné pauperizace vyvinutou infrastrukturou; Vídeň dokonce až hypertrofovanou, uvážíme-li, že z říšské metropole evropských parametrů klesla na úroveň pouhého hlavního města nevelké republiky. Nejhůře na tom byla Varšava, jejíž samospráva nedisponovala vlivem historických okolností dostatečnými zdroji na rozvoj a musela proto „žít" z prostředků přidělovaných centrální vládou. Jiří Pešek je také autorem následující kapitoly, která pod titulem *Portréty republikánských metropolí* mapuje paralelní dějiny tří měst během „krátkého" dvacátého století (1918–1992). Výkladovou linii určuje především sledování vývoje komunální sféry (v případě Varšavy je věnována zvláštní pozornost poválečné výstavbě) a je to text nejen zajímavý, ale i překvapivě čtivý.

Oddíl *První republikánské desetiletí: Čas zásadních změn* (J. Pešek a N. Lohmann) opouští schéma paralelních výkladů a pokouší se porovnávat situaci Prahy, Vídně a Varšavy z hlediska snah městských reprezentací o řešení konkrétních problémů. Přechod do nových poměrů podle autorů nejlépe zvládla Vídeň, zejména díky racionalitě své politické správy. Praha naopak poněkud ustrnula ve stranických třenicích, z nichž přineslo východisko teprve ustanovení Velké Prahy k počátku roku 1922 a především volby do obecního zastupitelstva roku následujícího. V nesrovnatelně horších podmínkách nastoupila svou cestu k modernizaci zbídačená Varšava, nadále ohrožovaná válečnými událostmi i po roce 1918. Vyprávění o tom, jak se snahy

o budování moderních metropolí promítaly do správní sféry a následně do konkrétních urbanistických počinů, dominuje příběh Prahy a její Státní regulační komise. Dějiny této instituce jsou zde vylíčeny do detailů. V komparační perspektivě se ostře rýsuje specifikum Vídně, které se podařilo dosáhnout postavení spolkové země a jejíž ambiciózní „socialistický" koncept rozvoje se měl stát vzorem pro komunální reformy v celorakouském měřítku. Vytvoření „velkých metropolí" spojené s infrastrukturní integrací dosavadních periférií nebo již rozvinutých „hotových" měst (v Praze charakteristicky Žižkova, Smíchova či Královských Vinohrad) hodnotí autoři v případech všech tří středoevropských měst jako jednoznačný přínos. Závěrečné srovnání oslav kulatých výročí vzniku nových států v roce 1928 v Praze, Vídni a ve Varšavě dokládá (ne zrovna překvapivě), že pouze v prvním případě došlo k plnému konsenzu městské a státní reprezentace.

Olga Fejtová je podepsána pod kapitolou *Koncept sociální politiky hlavního města Prahy ve srovnání s Vídní a Varšavou v meziválečném období*. Už název poukazuje na dominanci pražské problematiky, jíž je zde věnováno 23 stran, zatímco dvěma dalším městům se zde dostalo pětistránkových sond. Tento kvantitativní nepoměr nijak nesnižuje hodnotu závěrů celkového srovnání, z něhož vyšly Praha a Vídeň jako moderní, společensky odpovědné městské organismy, v nichž se na komunální rovině dokázaly prosadit racionální koncepty sociální, respektive sociálně-zdravotní péče. Autorka správně poukazuje na skutečnost, že se tak stalo nejen zásluhou socialistických stran a výrazných osobností ve vedení obou měst, ale také vlivem historických zkušeností „z oblasti postosvícenského komunálního chudinství" (s. 310). Zajímavý je v této souvislosti postřeh Olgy Fejtové o střetávání konceptů vycházejících na jedné straně z paradigmatu sociální, na druhé straně pak zdravotní, respektive „nemocniční"péče. Odlišná, méně příznivá situace Varšavy způsobila, že se zde podařilo na tomto poli uskutečnit pouze omezené reformní kroky.

Nina Lohmann dále přispěla do posuzovaného svazku klíčovou kapitolou *Okupace a válka: Praha, Vídeň a Varšava pod nacistickou nadvládou*. Diskutabilní je sám termín „nadvláda". Zatímco „rudá" Vídeň nacisty vítala (a pod jejich správou nijak nestrádala), Praha je

byla nucena tolerovat (avšak mohla i omezeně těžit ze svého oficiálního postavení „starého říšského města“) a Varšava proti uchvatitelům otevřeně povstala a byla za to odsouzena k faktické likvidaci. Navzdory těmto okolnostem není vzájemné srovnávání na škodu, jakkoliv nepřináší převratná zjištění. Pozornost zasluhuje zvláště komparace pokusů o řešení bytové situace. Ve všech třech městech tyto snahy posléze ustrnuly na exploataci obytného prostoru, z něhož byli nuceně vyhnáni původní nájemníci, kteří nevyhověli požadavkům na „čistotu rasy“. Lohmann se záslužně zabývá také oficiálními nacistickými představami o postavení Prahy, Vídně a Varšavy v rámci „nové Evropy“. Jestliže se Vídeň, původně degradovaná na sídlo říšské župy, nakonec měla dočkat statutu tzv. „města nové podoby“, Praha ztělesňovala v očích Němců nejen starou, ale i nastávající germánskou velikost. Tomu též odpovídaly velkorysé urbanistické projekty, jež zůstaly vesměs jen na papíře, ovšem také plány na „očištění“ města od českého živlu a republikánské tradice. Nesrovnatelně tragičtější byl osud Varšavy, jejíž zničení bylo nakonec výsledkem souběhu nacistických plánů, porážky povstání Poláků, taktiky spálené země a záměrné nečinnosti sovětských vojsk, stojících na protějším břehu Visly.

Rozsáhlou závěrečnou kapitolu napsal Václav Ledvinka. Nese název *Praha, Vídeň a Varšava v poválečném půlstoletí 1945–1995 (2005)* a obšírný podtitul *Shody a rozdíly, kontinuita a diskontinuita ve vývoji urbanistického plánování, řízení výstavby a bytové politiky tří středoevropských metropolí*. Navzdory veškeré autorově skepsi a chvályhodné kritické sebereflexi jde o text dobře strukturovaný, věcně fundovaný a metodicky přínosný. Na resumé tohoto „srovnávání nesrovnatelného“ Ledvinka moudře rezignoval s odůvodněním, že „první vstup na půdu srovnávacích dějin Prahy, Varšavy a Vídně poválečného období přináší více otázek než odpovědí“ (s. 509). To v ničem nesnižuje ani význam autorových dílčích postřehů, ani podnětnost oněch otázek. Navíc publikované závěry ukazují, že mnohé dlouhodobé vývojové tendence se prosazovaly souběžně ve všech třech městech bez ohledu na to, na které straně „železné opony“ se aktuálně nacházela.

V literárně košatém závěru knihy Jiří Pešek uvádí, že prezentovaný výzkum „poukázal na strukturálně podstatné momenty“ v historii

pojednávaných měst, „které jsou v dosavadních syntézách městských dějin obvykle překrývány mnohdy barvitým a zajímavým, jistě čtivým a dobře obrazově ilustrovatelným, přesto však svým způsobem zavádějícím popisem jednotlivin“ (s. 517–518). S tím lze bezesporu souhlasit, byť zůstává otázkou, zda také autoři posuzované publikace někdy namísto důsledné komparace nedali přednost jednoduššímu schématu tří souběžně probíhajících výkladových linií s průměty pouze občasnými, místy snad i náhodnými.

Heuristicky poctivá a faktograficky solidně fundovaná kniha jistě naplnila cíle, které si vytkla. Současně ukázala, že v rámci zvoleného trojlístku středoevropských metropolí vykazuje Varšava oproti Praze a Vídni v dlouhodobé historické perspektivě více vývojových odlišností nežli shod. Zůstává otázkou pro budoucí bádání, zda je to „pouze“ výsledek odlišného politického, sociálního a kulturního vývoje, nebo důsledek skutečnosti, že města na východ od historického území habsburské monarchie spadají do sféry, v níž historie přímo diskurzivně „probíhala jinak“. Odpověď by mohl poskytnout další komparativní výzkum dějin významnějších měst někdejšího Zalitavska na jedné straně a západního pomezí ruského impéria na straně druhé.

Pokud lze této chytré, podnětné a většinou i čtivé knize něco vytknout, je to chudoba jejího obrazového vybavení. Několik málo kartogramů a plánků nedokáže v dostatečné míře vizuálně tematizovat a dovodit závěry obsažené v textech. U publikace tohoto typu by měla být obrazová složka integrální součástí díla, nikoliv jen pouhou ilustrací. Zvolené téma po řešení založeném na syntéze obrazu a textu přímo volá.

Vít Vlnas

Petr Čornej, HUSITÉ NA ŽIŽKOVĚ. POMÍJIVÁ PAMĚŤ PRAŽSKÉ PERIFERIE, Paseka, Praha 2023, 416 stran.

Když se řekne Žižkov, každého nejspíše napadne památná hora Vítkov, na které se v červenci roku 1420 prozřetelně opevnily houfy

Jana Žižky při obležení Prahy Zikmundovými vojsky s vědomím nebezpečí, že kdyby nepřítel tuto strategickou pozici důležitou pro ochranu zásobovacích cest obsadil, vedlo by to k neodvratnému pádu města. Osídlení při úpatí této hory bylo v té době minimální, po svazích šplhaly vinice. Souvislejší zástavba se objevuje až po polovině 19. století, kdy jižně od Vítkova postupně vzniká obec Královské Vinohrady, pro jejíž severní část, která se roku 1869 osamostatnila, byl posléze přijat název Žižkov. Této obci, později městu a pražskému předměstí je věnována kniha specialisty na husitské období a zároveň místního rodáka Petra Čorneje *Husité na Žižkově. Pomíjivá paměť pražské periferie*.

V úvodní části je představen prostor budoucího městského osídlení pod Vítkovou horou (označovanou též Žižkaberg). V místech, jimž od středověku dominoval šibeniční vrch, byly posléze zakládány parky, jejichž půvab a klid záhy narušila výstavba nádraží a trati, která změnila ráz místa a do budoucna zkomplikovala plynulé napojení Žižkova na pražskou aglomeraci. V místech vinic na jižním svahu hory a také pod ním vznikla postupně celá řada roztroušených usedlostí, které předcházely vlastní žižkovské zástavbě a které autor ve „vycházkově" pojaté pasáži představuje. Užitečný je jejich rejstřík řazený dle čísel popisných na samém konci knihy.

Počátky vlastního Žižkova jsou spojeny s osobností a činností stavitele Karla Hartiga, jeho zakladatele, budovatele prvních činžovních domů a posléze jeho prvního starosty. Jako vlastenec, velký obdivovatel husitského hnutí a podporovatel jeho tradice právě on prosadil název Žižkov, pojmenování mnoha žižkovských ulic podle husitských osobností a zároveň od počátku usiloval o výstavbu pomníku Jana Žižky z Trocnova na místě památné bitvy. Skrze osobnost Karla Hartiga a jeho společenské i národně emancipační aktivity se autorovi velmi dobře povedlo provázat dějiny vznikajícího a rozvíjejícího se Žižkova s dějinami státoprávních bojů o česko-rakouské vyrovnání, v nichž také husitská tradice hrála zásadní roli.

Symbolem Žižkova se měl stát zmíněný Žižkův pomník nad svahem v místech slavného vítězství nad křižáky. Snahy Karla Hartiga a posléze ustaveného Spolku pro vybudování Žižkova pomníku se nenaplnily především kvůli problémům s financováním a byly přeneseny do doby meziválečné, kdy byl ovšem pouze položen jeho

základní kámen. Pomník byl nakonec instalován až v roce 1950 na místě před Národním památníkem, který zde již v té době stál. Už od samého vzniku myšlenky na vztyčení pomníku rezonovala ve společnosti otázka, jak by měla socha vypadat. Postupně proběhlo několik výtvarných soutěží, jež přinesly celou řadu pozoruhodných klasických i modernistických návrhů. Nakonec zvítězilo klasické pojetí – mohutná jezdecká socha Jana Žižky s palcátem v ruce.

Husitský mýtus a tradice jsou s Žižkovem spojeny od jeho vzniku a jejich proměny v historickém povědomí a nakládání s nimi v jednotlivých dějinných obdobích nás provázejí celou publikací. Však také autor již ve svých dřívějších knihách věnoval druhému životu husitství nemalou pozornost, a to vždy velmi zdařile.

Obsáhlé pasáže jsou věnovány názvům žižkovských ulic a prostranství (které zpočátku logicky korespondovaly zejména s husitskou minulostí) a jejich proměnám v čase souvisejícím s politickými změnami ve společnosti. Jsou tak jakýmsi malým, ale velmi podrobným žižkovským uličníkem, který přináší řadu zajímavých postřehů o jednotlivých husitských a dalších významných aktérech českých dějin v názvosloví ulic a prostranství. Hovoří o důvodech a okolnostech pojmenování, o jejich změnách, a to v širším dobovém kontextu i v přesahujících souvislostech. Pozornost je věnována mimo jiné například řešení duplicitních názvů po připojení Žižkova k Velké Praze či přejmenovávání, které přinesl vznik protektorátu. Zde překvapí, že husitské osobnosti okupační moci nevadily a ulice si jejich jména podržely i nadále, nejspíše proto, že husité byli Němci považováni za předchůdce Luthera a reformace vůbec. Je s podivem, že donedávna neměl na Žižkově svou ulici či prostranství Karel Hartig, který pro Žižkov tolik vykonal. Dnes již jeho jméno nese jedna z páteřních ulic, je ovšem nutné podotknout, že jen v důsledku potřeby přejmenování dosavadního uličního názvu (do té doby Koněvova).

Problematika uličního názvosloví se prolíná celou knihou, je též obsahem exkurzu na jejím konci věnovaného husitům na Pankráci a v jeho okolí, kde uliční názvy odkazují na bitvu, jež se v listopadu 1420 odehrála na pankrácké pláni poblíž Vyšehradu a v níž křižácké vojsko utrpělo další porážku. Užitečnou pomůckou v příloze knihy je konkordance původních a současných názvů jednotlivých ulic

a prostranství a také soupis zrušených názvů. Autor si velmi podrobně všímá fenoménu typického pro pražská předměstí, tj. názvů domů, jimiž je označovali jejich stavitelé či majitelé a které tak odrážely jejich status či světonázor, a rovněž obrací pozornost k fasádám domů a portálům s domovními znameními s různou symbolikou.

Žižkov má svou obecně známou proletářskou minulost, ne každý však ví, že v období socialismu prošel v několika fázích rozsáhlou asanací, zahájenou v sedmdesátých letech minulého století. Její důvody, průběh, ale i necitlivost autor podrobněji rozebírá, zmiňuje rozsáhlé a nevhodné stavební zásahy, které způsobily likvidaci celých staveb a historicky nenahraditelných prvků a detailů, mimo jiné vitráží, domovních znamení, plastik. Závěrečnou tečku za ní učinila až listopadová revoluce, avšak ještě před rokem 1989 byla vztyčena kontroverzní Žižkovská věž, která se stala novou pražskou dominantou.

Doba porevoluční přinesla velké změny, Žižkov, stejně jako celé město a pražská předměstí, ožil a mnohde odložil svou fádnost. Nicméně i tato doba přinesla chátrání až devastaci některých objektů, chaotickou a nevkusnou, často nahuštěnou a zelení neoplývající developerskou výstavbu, což Petr Čornej jako žižkovský rodák pociťující nenávratně se vytrácející genius loci zmiňuje s nádechem hořkosti.

V úvodu kniha přináší zajímavý a reprezentativní soubor map a plánů Žižkova z jednotlivých období. Je škoda, že jim není věnována větší pozornost a jsou jen chronologicky seřazeny. Asi nebylo účelem využít plány k podrobnějšímu srovnání, šlo jen o povšechné vizuální přiblížení Žižkova v proměnách času. Vzhledem k tomu, že mapy a plány nejsou opatřeny bližším komentářem a chybí výklad srovnávající jednotlivé vývojové etapy s přihlédnutím k dnešní situaci, což je určitě škoda, bylo by bývalo vhodnější rozptýlit mapy a plány v knize, přiřadit je k jednotlivým kapitolám, k nimž se časově vážou.

Kniha je protkána bohatým a precizně vybraným obrazovým doprovodem (obrazy, veduty, dokumenty, fotografie atd.), mnohá z vyobrazení však mohla lépe vyniknout, leckterá působí neostře či tmavě. Nejspíše to souvisí s grafickým zpracováním a volbou druhu papíru. To ostatně platí i o výše zmíněných plánech, kterým by

navíc prospělo zvětšení (mimo jiné kvůli čitelnosti uličních názvů), jež by ale vzhledem k formátu knihy bylo asi těžko proveditelné. Knize by nicméně slušela alespoň vložená křídová příloha, která by některé typy reprodukcí zvýraznila. Práci doplňuje rozsáhlý poznámkový aparát, místy s doplňujícími komentáři, následovaný bohatým seznamem pramenů a literatury, což ocení nejen odborník, ale i poučený laik.

V úvodu knihy i v jejích závěrečných odstavcích je až poeticky patrný autorův citový vztah k Žižkovu jako ke krajině dětství. Kniha tak vybízí k návštěvě této pražské čtvrti či toulkám jejími ulicemi. Její vazbu na husitskou minulost zná téměř každý, ale málokdo (i z Pražanů) se do ní vypraví za bližším poznáním či jen tak na procházku.

Josef Třikač

Martin Čerňanský – Jana Viktorínová – Lubomír Procházka, ZMIZELÁ PRAHA. VESNICE, USEDLOSTI A DVORY. PRAVÝ BŘEH VLTAVY, Paseka, Praha 2023, 291 stran.

Nakladatelství Paseka se již před více než dvaceti lety ujalo doplňování řady knih *Zmizelá Praha*, která původně vycházela mezi lety 1916–1948 v nakladatelství Václava Poláčka. Na těchto původních publikacích se podíleli věhlasní autoři jako Václav Vilém Štech, Zdeněk Wirth, Václav Vojtíšek, Cyril Merhout, Hana Volavková či Emanuel Poche a jejich cílem bylo zejména obrazem zachytit stav Prahy, která na počátku 20. století v některých svých částech takřka mizela pod rukama. Dnes máme k dispozici tři dodatky *Zmizelé Prahy* z pera Kateřiny Bečkové, které se věnují historickému centru (*Dodatky I.*, 2003) a předměstím na pravém (*Dodatky II.*, 2003) a levém břehu Vltavy (*Dodatky III.*, 2004). Pod hlavičkou *Zmizelé Prahy* ovšem Kateřina Bečková vydala ještě dříve tři vynikající monografie – *Nové Město* (1998), *Hradčany a Malá Strana* (2000) a *Staré Město* (2005). Tyto publikace jsou k velkému prospěchu čtenářů opatřeny mimo jiné také velice užitečnými rejstříky domů.

Paseka se i nadále věnuje v sérii *Zmizelá Praha* tématu zaniklých a značně upravených staveb. A tak jsme se v minulých letech mohli seznámit například se zmizelými pražskými továrnami, letohrádky, nádražími či nemocnicemi. Nyní přichází druhý svazek publikace *Vesnice, usedlosti a dvory*, totiž *Pravý břeh Vltavy*, jejíž první část, *Levý břeh Vltavy*, vyšla v roce 2019. Autorské trio – Martin Čerňanský, Jana Viktorínová a Lubomír Procházka – stejně jako formát a styl knížky zůstaly beze změny, došlo pouze k obohacení o poměrně užitečný obsah. Opět se nám zejména obrazově představují zaniklé a zásadně přestavěné historické části donedávna ještě samostatných vsí, které jsou dnes součástí Prahy. Některé s ní byly spojeny již v roce 1922, jako třeba Krč či Podolí, a představují již takřka centrum metropole, většina z nich však byla k Praze připojena až v roce 1968 či 1974.

Úvod svazku *Pravý břeh Vltavy* stručně přibližuje dějiny a typ osídlení 59 lokalit, tedy dvory a usedlosti. Autoři vynechali Staré a Nové Město, Vinohrady, Žižkov, Libeň, Karlín, Vysočany, Vršovice, Nusle, Uhříněves a Dubeč, protože území těchto obcí byla buď již před polovinou 20. století zastavěna domovními bloky, nebo se před jejich připojením k Praze jednalo o samostatná města. Přední i zadní předsádka obsahují velmi užitečné mapky, kde jsou zpracované obce zakresleny a označeny názvem. Mapky jsou schematické a černobílé, což ovšem pro účely publikace a naši představu o jejich poloze naprosto postačuje. Naopak, složitější a podrobnější mapy by působily spíše nepřehledně.

Těžiště publikace tvoří, jak je tomu ostatně v celé řadě *Zmizelá Praha* zvykem, obrazová část. Jednotlivé pravobřežní pražské obce jsou řazeny abecedně. Některé se nám představují pouze na jednom či dvou vyobrazeních (Hájek u Uhříněvsi, Křeslice, Benice, Písnice a další), častěji však na čtyřech či šesti obrázcích (Hostivař, Královice, Prosek). Fotografie a pohlednice pocházejí vesměs ze sbírek Muzea hlavního města Prahy, Archivu hlavního města Prahy, Národního památkového ústavu, Etnologického ústavu Akademie věd ČR, ale také z dalších institucí. Nejstarší pohlednicí je patrně pohled s restaurací Václava Svobody v Hodkovičkách z roku 1899, další jsou datovány kolem let 1906–1914 (Běchovice, Ďáblice, Dolní Počernice, Horní Počernice, Klánovice, Malešice, Petrovice, Újezd nad Lesy).

Patrně nejstarší fotografií je velice pěkný snímek z Podolí, „Život při Vltavě“ z roku 1903 od známého pražského fotografa Zikmunda Reacha, ačkoli ještě starší může být i „Celkový pohled na obec Královice“ od Jindřicha Eckerta, který je datován před rok 1905. Ostatní pohlednice a fotografie pocházejí z mladších dob až do osmdesátých let 20. století a pěkně dokumentují nejrůznější zástavbu zkoumaných obcí. Zejména vybrané fotografie jsou velmi kvalitní a ostré, jak je ostatně u fotografů, jako byli Jindřich Eckert či Antonín Alexandr, zvykem. Škoda jen, že například Nedvězí u Říčan přibližuje jen jediná fotografie, přestože je známo, jak těžko se staré fotografie dohledávají a k některým místům opravdu žádné neexistují.

Popisky pod fotografiemi stručně objasňují historii zaniklé či razantně přestavěné budovy nebo několika budov, jejich okolí a případně i dané obce. Autoři se snažili zjistit maximum informací jak ke snímkům samotným, tak k představovaným místům. Velkorysé grafické pojetí knihy, kdy pro nadpis kapitoly, respektive název vesnice, je vždy vyhrazena celá strana (což příjemně usnadňuje listování v knize podle jednotlivých obcí), následovaná pak třeba jen dvěma obrázky k danému místu a několika vakáty v poměru k malému množství fotografií a pohlednic (což místy působí dojmem poloprázdné knihy), vyvolává otázku, zda některé fotografie nemohly být otištěny větší. Případně mohla být zvolena o něco větší velikost jinak příjemného bezpatkového písma pro popisky pod obrázky. To by mnoho starších čtenářů jistě ocenilo.

Oba díly *Zmizelé Prahy – Vesnice, usedlosti a dvory. Pravý břeh Vltavy* a *Levý břeh Vltavy* – doplňují taktéž dvoudílnou publikaci z let 2015 a 2019 *Vesnice a osady na území Velké Prahy s památkami slohové a lidové architektury* od týchž autorů (s absencí Jany Viktorínové), která se však daleko podrobněji zabývá základní charakteristikou krajiny, sídelních útvarů, stavebního fondu a jeho památkovou ochranou. Nicméně obsahuje spíše nové, barevné, vesměs autory pořízené fotografie, takže nyní má zájemce o dějiny obcí v bezprostřední blízkosti tehdejší Prahy a dnes již jejích součástí možnost seznámit se i se staršími pohledy na tato místa.

Barbora Lašťovková

Martin Besedič, PEČATE BRATISLAVSKÝCH CECHOV, Slovenské národné múzeum, Bratislava 2023, 268 stran.

Cechovní symbolika představuje poměrně atraktivní téma, které se v posledních desetiletích těší značné oblibě ze strany tuzemských i zahraničních badatelů. Ústředním momentem těchto výzkumů se často stávají dochovaná pečetidla řemeslnických organizací, přičemž výsledné práce mají rozdílnou formu i kvalitu. V mnoha případech se jedná o katalogy typářů jednotlivých paměťových institucí, a to zejména archivů.[1] Tvorba takových katalogů je oblíbená i mezi studenty v rámci kvalifikačních prací[2] a nedávno vyšla sbírka kreseb cechovních pečetí, která zpřístupnila poměrně obsáhlý soubor řemeslnických organizací v českých a moravských městech.[3] Nové zpracování této problematiky u bratislavských cechů lze zařadit do kategorie katalogů, nicméně ne tak, jak jsme z tuzemska zvyklí. Svou koncepcí v tom nejlepším slova smyslu vybočuje ze zajetých kolejí a představuje inovativní přístup k tvorbě přehledů pečetí cechů konkrétního města. Kniha ostatně nadchne i v jiných ohledech, například svou grafickou úpravou a zejména pak velkým počtem kvalitních barevných vyobrazení, což je v případě pečetidel a pečetí zcela jistě ku prospěchu věci. V neposlední řadě publikace zpřístupňuje českým badatelům v oblasti řemesel a živností mimořádně cenný srovnávací materiál. Celkově dobré hodnocení však kazí pouze určitá nedotaženost v pojetí zkoumané problematiky.

---

1 Z velkého množství prací uveďme jako příklad alespoň katalog pečetidel pražských cechů a živnostenských společenstev uložený v Archivu hlavního města Prahy, viz Jakub Hrdlička – Jaroslav Jásek – Vladimír Hrubý, *Pět století řemeslné symboliky ve sbírce pečetidel a razítek Archivu hlavního města Prahy. Komentovaný katalog*, Praha 1999.

2 Například Markéta Rašková, *Cechy v Brně a jejich symbolika*, Bakalářská práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2011; Petr Nebřenský, *Cechovní pečeti z Královéhradeckého kraje v období od 16. století do Josefínských reforem*, Bakalářská práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2018.

3 Miroslav Milec, *Cechovní pečetě II*, Brno 2011–2013.

Nejprve bych chtěl vysvětlit, čím se provedení katalogu autora Martina Besediče natolik odlišuje od starších prací podobného zaměření. Tím nejzásadnějším rozdílem je množina pramenů, kterou autor zahrnul do výzkumu. Podíváme-li se blíže na české publikace, zjistíme, že téměř vždy prezentují pouze cechovní pečetidla, která se dochovala. Zcela stranou tak zůstávají nedochované typáře. Dalším důležitým aspektem těchto katalogů je skutečnost, že jejich základem jsou fondy či sbírky jediné instituce. Jako příklad může posloužit výše zmíněný katalog pečetidel a razítek pražských cechů a živnostenských společenstev. Už samotný název sice badatele upozorňuje na to, že se jedná pouze o památky uložené ve Sbírce typářů a razítek Archivu hlavního města Prahy, nicméně často je tento katalog vnímán jako publikace o všech dochovaných pečetidlech a razítkách pražské provenience. Stranou tak zůstávají typáře v jiných institucích (minimálně pečetidla pražských cechů uložená v Archivu Národního muzea) a také ty, které se nedochovaly. I ty lze snadno prezentovat, a to formou jejich otisků (tedy fotografií dochovaných pečetí) na velkém množství dochovaných písemností cechovní provenience. Jenom v Praze mluvíme o vyšších desítkách typářů, které bychom tímto způsobem mohli také prezentovat. Na uvedeném příkladu je možné vidět, že naše dosavadní katalogy, jakkoliv jsou cenné a nenahraditelné, nám zpřístupňují pouze určitý (a v mnoha případech i poměrně malý) segment z celkového množství sfragistických památek. Tímto minimalistickým přístupem je bohužel poznamenána většina prací, jež se zabývají cechovní sfragistikou. Osobně mám pro popsaný styl práce pochopení, protože pokud představujeme snadno definovatelný soubor pečetidel, je to vždy sázka na jistotu. Nikdo totiž nemůže namítnout, že jsme opomněli ještě tyto tři pečetě uložené například ve Státním okresním archivu Cheb, či v nějakém zahraničním archivu. Hledání všech otisků cechovních typářů by bylo bezbřehé a ve své podstatě i nerealizovatelné.

Tento poněkud delší výklad nás nyní přivádí zpět ke knize o pečetích bratislavských cechů. Martin Besedič se totiž rozhodl k riskantnímu kroku a pokusil se prezentovat pečetě bratislavských organizací v jejich „úplnosti“. Tedy vedle dochovaných typářů rovněž představuje nedochovaná pečetidla, a to prostřednictvím dochovaných pečetí. Osobně si autora za toto odvážné rozhodnutí velice

vážím. Bylo by zde snadné vytknout, že měl také napsat do Archivu hlavního města Prahy, kde jsou uloženy desítky listů od bratislavských cechů s pečetěmi, nicméně to nepovažuji za férové a ve své podstatě ani za relevantní, neboť totéž bychom mohli napsat o velkém počtu dalších evropských paměťových institucí. Soubor dochovaných pečetidel tak autor doplnil výhradně z fondů městského archivu v Bratislavě, a i to považuji za krok správným směrem. Výsledný soubor tak působí mnohem kompaktněji a dává autorovi i čtenářům možnost udělat si ucelenou představu o cechovní sfragistice vybrané lokality. Velmi bych si přál, aby toto byla cesta, kterou se budou ubírat budoucí katalogy zaměřené na výzkum pečetidel a pečetí (popřípadě razítek) profesních organizací.

Jak už jsem zmínil v úvodu, katalog pečetí bratislavských cechů je pro tuzemské bádání velice důležitým srovnávacím materiálem. To není pouze laciná fráze, ale skutečnost, kterou by každý případný zájemce o studium řemesel a živností neměl opomenout. Bratislava (respektive Prešpurk) byla po několik století hlavním městem uherského království, a tak i zde sledujeme vhodné podmínky pro rozvoj cechů specializovaných řemesel, nacházíme v ní například samostatnou organizaci knoflíkářů či prýmkařů. Z mého pohledu je Bratislava též vhodným reprezentantem měst ve východní části habsburské monarchie, která se v mladší době stala Zalitavskem. Protože má jazyková vybavenost neumožňuje studium (poměrně rozsáhlé) maďarské odborné literatury, vnímám odborné práce zaměřené na bratislavské cechy jako jedinou možnost, jak se seznámit se závěry maďarských historiků, neboť všichni (a ani Martin Besedič není výjimkou) tyto práce hojně využívají. Každému badateli, který by chtěl proniknout do specifik vývoje cechů v Uhrách (včetně dnešního Slovenska) tak mohu doporučit knihy Antona Špiesze či Vladimíra Segeše a nově Martina Besediče, jehož kniha do určité míry uzavřela pomyslný „trojlístek" o bratislavských ceších. Anton Špiesz editoval jejich artikule, Vladimír Segeš podal ucelený výklad o jejich vývoji a Martin Besedič nyní zpracoval jejich cechovní symboliku.[4]

4 *Štatúty bratislavských cechov*, (ed.) Anton Špiesz, Bratislava 1978; Vladimír Segeš, *Remeslá a cechy v starom Prešporku*, Bratislava 2010.

Kniha je dobře strukturovaná a z pohledu sfragistiky jako jedné z pomocně vědních disciplín jí v podstatě nelze nic podstatného vytknout. Nalezneme v ní rozbor tvarů, materiálů, velikostí či srovnání obrazu na bratislavských pečetidlech s jinými sfragistickými památkami napříč Slovenskem a často i v sousedních zemích. Nemohu se však zbavit dojmu, že autor se až příliš soustředil na jednotlivé kategorie popisu a zcela mu unikl celkový kontext vývoje cechovní symboliky, anebo se mu záměrně vyhnul. Autor tak nechává nezodpovězené natolik zásadní otázky, jako například kdy se poprvé v Bratislavě setkáváme se symboly reprezentujícími řemeslo, řemeslníky či přímo cech, jak souvisí cechovní symbolika na pečetidlech s výzdobou ostatních cechovních předmětů (korouhví, pokladnic či pohřebních štítů) nebo proč jsou na některých pečetích symboly řemesla pouze v poli a jindy na štítu. To osobně považuji za největší nedostatek prezentované publikace. Je sice důležité popsat vnější znaky zkoumaného artefaktu, ale představit takto výjimečný soubor památek bez uceleného výkladu o vývoji cechovní symboliky pro mě poněkud postrádá smysl.

Právě řečené podtrhuje skutečnost, že v knize nalezneme vyobrazení mnoha dochovaných předmětů bratislavských cechů, na kterých je vidět přímo cechovní znak nebo alespoň atributy řemesla. Text však s těmito hmotnými prameny vůbec nepracuje a vyobrazení tak plní výhradně úlohu ilustračního materiálu. Úzké propojení sfragistiky s heraldikou je přitom v případě cechů mimořádně důležité; z širokého spektra dochovaných pramenů nelze vybrat jeden segment a ten popsat do nejmenších detailů.

Použiji-li příměr k pražským poměrům, je to jako představit symboliku pražských řezníků strohým konstatováním, že mají v pečetích lva držícího širočinu. Pokud se vyhneme výkladu o legendě, podle níž pražští řezníci prosekali městskou bránu, aby vpustili vojska Jana Lucemburského do Prahy, a postupnému vývoji cechovního znaku od pozdně středověké korouhve přes další vyobrazení na dochovaných písemných i hmotných památkách, pak výsledek právem působí nedotaženým dojmem. Stejně tak při výkladu o cechovních znacích na pečetích nelze opomenout erbovní privilegia, jimiž panovníci udělovali či polepšovali znaky cechů. I když v případě Bratislavy je známo pouze jediné takové privilegium, není to

důvod tento aspekt z výkladu zcela vypustit. Jedna starší česká práce Vladislava Jana Sedláka pojednává o počátcích erbů pražských cechů. Jeho výklad ovšem nezačíná u prvních erbovních privilegií, nýbrž u hádky společného cechu několika řemesel o znamení na svících, a dále se věnuje podobě prvních cechovních korouhví. Přirozeně nevím, zda by byl obdobný výklad možný také pro Bratislavu, uvítal bych však i prostý pokus o něj v úvodní části knihy. V té nalezneme pouze stručný vývoj cechovního zřízení v Bratislavě, což mi bohužel přijde málo. Jsem si vědom toho, že studium symboliky v její plné šíři by bylo velice obtížné, a plně chápu důvody, proč výzkum omezit pouze na jeden vybraný segment. Je důležité si uvědomit, že jsou to právě díla tohoto zaměření, která dávají autorům unikátní možnost přispět k jejímu poznání.

Navzdory uvedeným výtkám jsem velice rád, že tato publikace vznikla. Martin Besedič svým inovativním přístupem k výběru prezentovaného sfragistického materiálu vyznačil cestu, po níž by se knihy podobného zaměření měly ubírat. O to více mne mrzí, že tento pozoruhodný soubor nezasadil do širšího dějinného kontextu a nevyužil tak příležitost k podrobnějšímu studiu dané problematiky. Jeho výsledky by totiž byly důležité pro výzkum řemeslné symboliky nejen na Slovensku, ale i v celé střední Evropě.

Jiří Smrž

FRANKFURTER KRIMINALGESCHICHTE(N), (Hrsg.) Franziska Kiermeier, Gesellschaft für Frankfurter Geschichte e. V. – Institut für Stadtgeschichte, Frankfurt am Main 2023 (= Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst, Bd. 80), 248 stran.

Publikace je věnována dějinám kriminality ve Frankfurtu nad Mohanem od pozdního středověku do druhé poloviny 20. století. Jejím vydavatelem je vedle Společnosti pro dějiny Frankfurtu také frankfurtský Institut pro dějiny města (Institut für Stadtgeschichte, dříve Archiv města Frankfurtu nad Mohanem). Bohatě ilustrovaná publikace přináší celkem devět příspěvků.

Úvod napsala historička a archivářka Franziska Kiermeier (s. 7–11), která je editorkou publikace a v době jejího vydání byla pověřena řízením frankfurtského Institutu pro dějiny města. Poté následuje rozsáhlá monografická studie *Die Frankfurter Scharfrichter in Mittelalter und Früher Neuzeit* (s. 12–80), jejímž autorem je Michael Matthäus, dlouholetý vedoucí oddělení nejstarších fondů (do roku 1868) uvedeného institutu. Hrdelní soudnictví vykonávala rada říšského města Frankfurtu již od počátku 14. století, první kat je zde nicméně doložen až roku 1373, kdy se rada rozhodla najmout pro město vlastního popravčího. Poslední veřejná poprava proběhla ve Frankfurtu roku 1799. Vykonal ji poslední frankfurtský kat Johann Michael Hoffmann (1765–1849, v úřadu od roku 1786), který svůj úřad zastával do své smrti v roce 1849. Od druhé poloviny 14. století je ve Frankfurtu doloženo používání tortury. Plat kata, vyplácený týdně, byl až do první poloviny 16. století velmi nízký. Kat byl zpočátku podřízen městské radě, později tzv. vyšetřovacímu (kriminálnímu) úřadu (Verhöramt), který rada zřídila v roce 1616. Oděvní a další služební předpisy pro frankfurtské katy autor zaznamenal již v první polovině 15. století. Do počátku 16. století náležel mezi služební povinnosti kata také dohled nad městským nevěstincem. Podle autorova výpočtu vykonával kat ve Frankfurtu v 16.–18. století v průměru jednu až čtyři popravy ročně, přičemž jejich počet postupem času klesal. Nejčastější formou trestu smrti bylo oběšení. Relativně časté bylo také stětí mečem a utopení. Matthäus věnuje velkou pozornost případům nezdařených poprav. Hrdelní pravomoc Frankfurt pozbyl roku 1806, po zániku římskoněmecké říše. Krátce poté byla také zbourána stínadla a šibenice. Dále autor podrobně popisuje užívané zmrzačující tresty (utětí ruky, uřezání ucha, oslepení, vypálení cejchu) a uvádí, za jaké delikty byly ukládány. Studii uzavírá seznam zjištěných frankfurtských popravčích, který je však až do devadesátých let 15. století zřejmě velmi mezerovitý. Služební přísahy katů jsou dochovány až od roku 1495.

Druhým příspěvkem je obšírný článek s výstižným názvem *Biographische Skizzen Frankfurter Scharfrichter der Frühen Neuzeit* (s. 81–130), který rovněž zpracoval M. Matthäus. Přibližuje působení a životní osudy frankfurtských katů, počínaje Jonasem Fischerem (v úřadu v letech 1570/1572–1590) a konče posledním katem

Hoffmannem. Podchycuje také některé známější vykonané exekuce. Takovou byla například poprava předáků protižidovské revolty vedené frankfurtským perníkářem Vinzenzem Fettmilchem v roce 1616 nebo spektakulární exekuce pachatelky infanticidia Susanny Margarethy Brandtové roku 1772. Matthäus si všímá majetkových a rodinných poměrů katů i jejich příbuzenských vztahů, nejčastěji s jinými německými katovskými rodinami. Někteří kati byli v 17. století předčasně propuštěni, buď pro špatný výkon úřadu, nebo pro nějaký závažnější mravnostní delikt. Celkem autor identifikoval v letech 1570–1849 sedm katovských rodin, z nichž nejdéle působila rodina Hoffmannových (1635–1651 a 1760–1849).

Výše uvedené dva Matthäusovy články zaujímají většinu stránkového rozsahu recenzované publikace. Navzdory velkému badatelskému výkonu jmenovaného frankfurtského archiváře, který evidentně vycházel z dlouholetého pramenného studia, by bylo nespravedlivé napsat, že zbývající stati jsou jen dílčími doplňky k Matthäusovým textům. Není tomu tak. Ukazuje to již následující, právně archeologicky zaměřená studie *„Far du gauch“ – Galgen, Pranger, Abweisezeichen in und um Frankfurt* (s. 131–143), kterou zpracovala evropsky uznávaná právní historička a bývalá dlouholetá vědecká pracovnice frankfurtského Institutu Maxe Plancka pro evropské právní dějiny Barbara Dölemeyer. Autorka nejprve přibližuje soudní prostory, kde byly ve Frankfurtu v pozdním středověku a v raném novověku vynášeny hrdelní tresty. Dále podává výčet míst ve městě, v jeho okolí i v širším regionu, kde byly hrdelní tresty vykonávány, tj. zejména místa šibenic a stínadel. Zvláštní pozornost věnuje také pranýřům a „domečkům pro blázny“ (Narrehäuschen). V závěru pojednává o malovaných varovných tabulích, které byly zejména v 18. století umisťovány u cest a měly odstrašovat tuláky a kočující Romy. Řada těchto tabulí se dochovala.

B. Dölemeyer navazuje na tuto studii kratším pojednáním s výstižným názvem *Türme, Wachlokale, Schuldgefängnis – sichere Verwahrung für Delinquenten und Schuldner* (s. 178–189). Ve své práci přibližuje místa, kam byli ve Frankfurtu v 17.–19. století umisťováni vězňové, a to jak pachatelé kriminálních deliktů, tak dlužníci. K tomuto účelu sloužily zejména věže a také sklepní prostory různých veřejných budov. Dlužnické vězení se dlouho nacházelo ve

frankfurtském Leinwandhausu, víceúčelové budově postavené koncem 14. století, v níž se mimo jiné konaly veletrhy a výroční trhy. Frankfurtský chudobinec a sirotčinec, který zároveň sloužil jako káznice a donucovací pracovna, byl založen roku 1679. V 18. a na počátku 19. století byly jako objekty k umístění vězňů využívány také dvě nejznámější frankfurtské strážnice – Hauptwache a Konstablerwache. Nejprominentnějším vězněm na Hauptwache byl právník a bývalý frankfurtský radní Johann Erasmus von Senckenberg (1717–1795), který zde byl držen jako státní vězeň od roku 1769 až do své smrti.

Velmi zajímavým, poučným a bohatě obrazově dokumentovaným pojednáním *Falschgeld und Falschmünzer in Frankfurt am Main* (s. 144–161) obohatil publikaci další archivář, bývalý dlouholetý pracovník Institutu pro dějiny města Frankfurtu nad Mohanem Konrad Schneider. Ve své stati nejprve obecně charakterizuje techniky, které používali peněžokazové na sklonku středověku a v raném novověku. Poté detailně popisuje několik dochovaných falešných či pozměněných mincí, jež byly zachyceny ve Frankfurtu a okolí od 17. do poloviny 19. století. Falešné papírové peníze se ve Frankfurtu poprvé objevily v devadesátých letech 18. století.

Holandská historička Jeannette Kamp zpracovala rozpravu s dlouhým názvem *„So schon mehrmalen in Arrest hier gewesen, u. wegen ihres liederlichen leben sonsten bekanndt ist." Wiederholungstäterinnen in Frankfurt im 18. Jahrhundert* (s. 162–177). Mohla se opírat o nedávno publikované výsledky svého rozsáhlého studia ženské kriminality ve Frankfurtu v raném novověku.[1] V rozpravě se J. Kamp věnuje ženám, které v 18. století opakovaně páchaly různé, převážně majetkové delikty, a dopouštěly se tudíž zločinu porušení (hrdelního) reverzu (Urfehdebruch). Zachycuje tresty, které byly ženám za porušení reverzu ukládány, a všímá si také životních strategií, respektive strategií přežití těchto žen. Pozornost si zaslouží autorčino zjištění, že mezi pachateli zločinu porušení reverzu ve zkoumané době ženy převažovaly (51,2 % ku 48,8 %), třebaže jinak byl

1 Jeannette Kamp, *Crime, Gender and Social Control in Early Modern Frankfurt am Main*, Leiden 2020.

podíl žen na celkové kriminalitě podstatně nižší. Vysoký výskyt případů porušení reverzu byl dán značnou přitažlivostí města Frankfurtu, který skýtal více možností obživy jak pro obyvatele z okolí, tak pro cizince. Navíc se vypovězené osoby mohly usazovat i v poddanských městech a vsích jiných vrchností v bezprostřední blízkosti Frankfurtu, jako byl například Bockenheim. V 18. století bylo ve veletržním městě Frankfurtu a jeho okolí dislokováno také vojsko, což skýtalo větší možnosti obživy ve sféře služeb, nevyjímaje příležitostné či soustavnější provozování prostituce.

Třem politicky konotovaným kriminálním případům ve Frankfurtu v první polovině 19. století, jež dosáhly ve své době široké publicity, se věnuje právní historik Andreas Eichstaedt v pojednání *Sperrbatzen-Krawall, Wachensturm und Henriette Zobel. Politische „Kriminalität" in und um Frankfurt 1815–1850* (s. 190–205). Autor konkrétně přibližuje antisemitské výtržnosti (tzv. Hep-Hep Unruhen) v srpnu 1819, kravál vyvolaný nevpuštěním většího počtu osob do města v nočních hodinách bez zaplacení cla (tzv. Sperrbatzen-Krawall) v říjnu 1831 a případ Henriette Zobelové (1813 – po 1865). Tato manželka litografa se 18. září 1848 jako aktivní členka lynčujícího davu podílela na vraždě pruských poslanců frankfurtského sněmu knížete Felixe Lichnovského z Voštic (1814–1848) a generálmajora Hanse von Auerswalda (1792–1848). Zobelová byla krátce po činu zatčena a počátkem roku 1853 odsouzena k patnácti letům káznice. V roce 1865 dostala milost a dožila v Offenbachu.

Specifika frankfurtské kriminality v období nacismu se pokouší postihnout historik Marcus Velke-Schmidt v obšírné stati *Kriminalgeschichte der Stadt Frankfurt am Main im Nationalsozialismus – eine Annäherung* (s. 207–231). Již úvodem autor připomíná, že policie nacistického státu byla dlouho pokládána za oběť, nikoliv za pachatele. Novější bádání, počínaje devadesátými léty, vyvrátilo zakořeněnou představu, že policie za nacismu byla apolitická a neideologická. Byla naopak významným nástrojem dosažení politických cílů nacistů, například v oblasti vymýcení prostituce, potulky nebo žebroty. Policie byla proměňována v mocenský a ideologický instrument již od nástupu nacistů k moci v roce 1933. Nacistická ideologie a propaganda označovaly příslušníky policie za „hygieniky" a „lékaře" německého národa. Obětí policie se za nacismu stávali

také lidé závislí na alkoholu a nekonformní mládež. Pronásledováni byli rovněž příslušníci sexuálních menšin, zejména homosexuálové. Po potlačení údajného tzv. Röhmova puče, vedeného homosexuálním vůdcem SA Ernstem Röhmem, v létě 1934 obdrželo gestapo příkaz potírat homosexualitu a vypracovat seznamy homosexuálů, včetně homosexuálních prostitutů. V říjnu 1934 vydal říšský vůdce SS Heinrich Himmler tajný výnos o zřízení říšské centrály pro potírání homosexuality a potratů. Od přelomu třicátých a čtyřicátých let byli homosexuálové stále častěji posíláni do koncentračních táborů. Tímto pronásledováním a také stíháním prostituce od poloviny třicátých let velmi trpěla i metropole na Mohanu, která byla známa svým bohatým nočním životem a existencí mnoha hostinských podniků, v nichž bylo možné navazovat krátkodobé známosti a sexuální kontakty. Dalším přednostním cílem represí nacistické policie byli recidivisté (Gewohnheitsverbrecher). Ti byli často posíláni do koncentračních táborů nebo byla jejich svoboda pohybu omezena zákazem opustit bez policejního povolení místo bydliště. Od počátku čtyřicátých let frankfurtská policie řešila ve vzrůstajícím počtu případy deliktů proti válečnému hospodářství a snažila se potírat černý trh. Velke-Schmidt poukazuje na to, že tvrzení nacistické propagandy třicátých let o výrazném snížení majetkové a sexuální kriminality oproti předchozímu desetiletí do značné míry neodpovídalo skutečnosti. Zvláštní soud (Sondergericht) byl ve Frankfurtu zřízen v březnu 1933. V závěru autor vyslovuje lítost nad tím, že dosud nebyla zpracována důkladnější studie o moderních dějinách kriminality ve Frankfurtu.

Publikaci uzavírá politolog Wolfgang Kraushaar, bývalý dlouholetý vědecký pracovník renomovaného Hamburského institutu pro sociální bádání, studií *Frankfurt und der linke Terrorismus* (s. 232–247). V ní se zabývá otázkou, do jaké míry se levicový terorismus v období od druhé poloviny šedesátých do počátku osmdesátých let dotkl velkoměsta na Mohanu. Autor nejprve obecně charakterizuje západoněmecký levicový terorismus a snaží se vymezit jeho jednotlivé ideové a organizační proudy. Ukazuje, že právě Frankfurt se stal koncem šedesátých let střediskem levicového terorismu, a to nejen pro svou centrální polohu v rámci tehdejší Spolkové republiky, ale i díky personálním vazbám mnoha teroristů

k tomuto městu. Právě ve Frankfurtu se odehrála první spektakulární akce německých levicových teroristů, kterou byl v dubnu 1968 žhářský útok na obchodní domy Kaufhof a Schneider na obchodní třídě Zeil v centru města. Vzhledem k tomu, že si tento žhářský útok nevyžádal oběti na životech, vyvázli jeho pachatelé, mimo jiné Andreas Baader, při mediálně sledovaném procesu v říjnu 1968 pouze se třemi roky vězení.

Frankfurt byl kromě toho již od šedesátých let působištěm palestinských teroristů, kteří odtud v únoru 1970 unesli civilní letadlo rakouských aerolinií směřující do Vídně. Teroristická organizace Frakce Rudé armády (RAF), založená krátce předtím v Západním Berlíně, spáchala v květnu 1970 vražedný útok na důstojnické kasino v objektu IG Farben ve Frankfurtu, při němž byl jeden člověk usmrcen a třináct lidí bylo zraněno. Z metropole na Mohanu pocházel levicový terorista Hans-Joachim Klein (1947–2022), který společně s nechvalně proslulým venezuelským teroristou „Carlosem" (Iljičem Ramírezem Sánchezem) uskutečnil ve Vídni v prosinci 1975 útok na konferenci představitelů států OPEC, při kterém byly zadrženy více než tři desítky prominentních rukojmí. Ve Frankfurtu koncem šedesátých let studoval Wilfried Böse, vůdce skupiny teroristů, která v červnu 1976 unesla letadlo linky Air France na trase Tel Aviv – Paříž do Entebbe v Ugandě. Poslední spektakulární akce levicových teroristů ve Frankfurtu se stala 11. května 1981. Jednalo se o vraždu jednašedesátiletého hesenského zemského ministra financí a hospodářství Heinze-Herberta Karyho. Kraushaar uzavírá tuto rekapitulaci tvrzením, že Frankfurt sehrál v dějinách západoněmeckého levicového terorismu a extremismu významnou roli. Odmítá však názor, vyslovený svého času mimo jiné někdejším dlouholetým bavorským ministerským předsedou Franzem Josefem Straußem, že představitelé tzv. frankfurtské školy se svou obecnou kritikou kapitalismu otevřeli cestu levicovému terorismu.

Publikace představuje přínosný a velmi cenný příspěvek k dějinám kriminality ve Frankfurtu nad Mohanem s časovým záběrem od pozdního středověku do osmdesátých let 20. století. Zatímco období pozdního středověku a raného novověku je v publikaci pojednáno ve značné šíři a úplnosti, o dějinách kriminality v 19. a 20. století toto konstatování neplatí. Autoři podávají výklad pouze o několika

spektakulárních případech z první poloviny 19. století, pak důkladněji o období nacismu a z poválečného období jen o levicovém terorismu. Zcela tak schází informace o kriminalitě v období vilémovského Německa a Výmarské republiky. Není zde zmíněn ani žádný z poválečných spektakulárních frankfurtských případů obecné násilné kriminality, jako byla například vražda modelky a luxusní prostitutky Rosemarie Nitribittové v říjnu 1957 či případ únosce a vraha Magnuse Gäfgena a na něj navazující a prakticky dodnes stále diskutovaná kauza zástupce frankfurtského policejního prezidenta Wolfganga Daschnera z roku 2002.

Dílo je pojato moderně: Spojuje v sobě kvality bohatě ilustrované populárně vědecké publikace zaměřené na širší laické publikum a plnohodnotného vědeckého sborníku. Faktografická spolehlivost je pro všechny autory samozřejmostí – v díle jsem nezaznamenal žádnou chybu či nepřesnost, která by stála za zmínku. Na závěr se sluší poznamenat, že publikace je z větší části dílem frankfurtských městských archivářů (Michael Matthäus, Konrad Schneider), ale ke spolupráci na ní se podařilo získat pětici dalších badatelů, a to i velmi renomovaných a mezinárodně proslulých (Barbara Dölemeyer, Wolfgang Kraushaar), či zahraničních (Jeannette Kamp).

Petr Kreuz

Luisa Radohs, URBAN ELITE CULTURE. A METHODOLOGICAL STUDY OF ARISTOCRACY AND CIVIC ELITES IN SEA-TRADING TOWNS OF THE SOUTHWESTERN BALTIC (12TH–14TH C.), Böhlau Verlag, Köln 2023 (= Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, Neue Folge, Bd. 78), 691 stran.

Středověká města byla živým a složitým sociálním prostředím, kde se střetávaly a vzájemně ovlivňovaly různé společenské skupiny s odlišnou úrovní životního stylu. Je překvapivé, že při studiu městské archeologie byla dosud opomíjena šlechta, jedna z vůdčích a nejvlivnějších skupin středověké společnosti. Komparativní publikace zkoumá

význam a reprezentaci příslušníků šlechty usazených ve městech a jejich interakci s městskými elitami v námořních obchodních městech jihozápadního Pobaltí od 12. do 14. století. Autorka záměrně volí interdisciplinární přístup. Prizmatem archeologie, historie a dějin umění se zaměřuje na výzkum dochovaných hmotných a písemných pramenů. Cílem je poznání kultury městských elit a sociální diferenciace ve městech. Jako modelová města byla vybrána Stralsund (Pomořansko, Německo) a Næstved (Zéland, Dánsko).

Kniha je vedle úvodu a závěru rozdělena do šesti samostatných kapitol. První je věnována teoretickému vymezení městských elit. Radohs hovoří o „aristokracii ve městech" (aristocracy in towns), což lze ale v českém překladu vnímat jako šlechtu usazenou ve městech.[1] Právě tyto šlechtické rody udržovaly v pobaltských městech úzké osobní a jiné vazby s vedoucími vrstvami městské society (leading civic groups). Šlechta byla jednou z hlavních hnacích sil na pozadí středověké společnosti, i přesto jí ve sledované oblasti byla v dosavadní literatuře věnována pouze okrajová pozornost. Za městské elity Radohs považuje laické příslušníky šlechty a měšťany-konšely, kteří zasedali v městské radě. Její definice městských elit je velmi obecná – jde o osoby nebo skupinu osob, které patří k horním vrstvám městského obyvatelstva ve smyslu ekonomickém, vojenském, politickém, administrativním a mají vliv na konfesijní vyznání a vzdělávání.[2] Charakteristické je pro ně zapojení do rozhodovacích procesů a schopnost aktivně ovlivňovat městské ekonomické prostředí. Klíčové bylo uznání jejich vysokého společenského statusu současníky, což bylo reprezentováno a vyjadřováno v materiální i nemateriální rovině.

---

1 Jaroslav Čechura, *Městská šlechta – součást pražského patriciátu? (K otázce kontinuity pražského patriciátu 14.–16. století)*, Documenta Pragensia (dále DP) 9/1, 1991, s. 57–76.

2 Pro německá města například Eberhard Isenmann, *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Wien – Köln – Weimar 2012, s. 750–755. Pro české prostředí nejnověji Martin Nodl, *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém*, DP 22, 2004, s. 23–49.

Druhá kapitola je zaměřena na metodologické přístupy, které lze využít při výzkumu vrcholně a pozdně středověkých městských elit. Radohs archeologický materiál rozděluje do pěti základních skupin. První kategorii představuje městská dvorská kultura zaměřená na archeologické nálezy. Jde o ověření skutečnosti, zda lze na jejich základě indikovat vysoký společenský status a jestli je možné rozlišovat mezi šlechtickými a měšťanskými elitami. Druhá kategorie se zaměřuje na výzkum životních standardů na středověké městské parcele zejména prostřednictvím archeologických nálezů a dochované architektury s ohledem na městskou topografii. Třetí skupina – městská topografie moci – cílí na městský prostor jako hlavní nástroj elit. Zapojení písemných pramenů umožňuje propojení fyzické struktury a společenských aktérů. Čtvrtý okruh, tzv. pečetní identity, se zaměřuje na výzkum pečetidel a pečetí a jejich výpovědi o společenském postavení majitele. Závěrečná rovina, materiální kultura ve středověkém Dánsku, rozšiřuje zájem na poznání venkovské hmotné kultury prostřednictvím souboru archeologických nálezů uložených v dánském Národním muzeu v Kodani. Zahrnuty jsou především „elitní předměty" pocházející z hradů, církevních institucí nebo měst. Cílem je zodpovězení otázky, zda se tento materiál vyskytoval na sledovaném území výjimečně, nebo všeobecně bez jakýchkoliv omezení.

Následující dvě kapitoly jsou zaměřené na příkladové studie měst Stralsundu a Næstvedu. Konkrétní situace zjištěná v obou městech je dále komparována s materiální kulturou elit ve středověkém Dánsku. Souhrnné a komparativní závěry obsahuje sedmá syntetizující kapitola a závěr.

Za přínosné lze považovat připojení patnácti rozsáhlých samostatných příloh, v nichž Radohs prezentuje ty nejvýznamnější archeologické nálezy z oblasti Baltského moře. Součástí jsou také regesty důležitých písemných pramenů, které se týkají soužití měšťanských elit a šlechtických rodů ve městech (například písemně stvrzené transakce nebo obchody mezi šlechtou a obyvateli Stralsundu). Samostatná pozornost je věnována dochovaným šlechtickým pečetím a znakům. Důkladně jsou rovněž pojednány konkrétní archeologické výzkumy v rámci jednotlivých stralsundských domovních parcel. Na první pohled je zřejmé, že nálezová situace a stav výzkumu

jsou ve Stralsundu výrazně příznivější než v dánském Næstvedu. Nerovnoměrnost příloh, v nichž Stralsund dominuje, vybízí k otázce, zda nebylo možné vybrat místo Næstvedu jinou lokalitu, která je více prozkoumána a máme z ní dochováno větší množství nálezů. Případně se dal Stralsund komparovat s větším počtem měst ležících na březích Baltského moře.

Zcela v závěru knihy jsou umístěny barevné obrazové přílohy vybraných nejhodnotnějších archeologických nálezů. Jde o unikátní soubor svědčící o vysoké hmotné a materiální kultuře měst a městského prostředí v Pobaltí (luxusní předměty jako prsteny, spony, odznaky, skleněné poháry či zbytky vitráží, zbraně nebo architektonické články).

Na příkladu vybraných referenčních lokalit autorka dochází k závěru, že šlechta byla integrální součástí jihozápadních pobaltských měst. Šlechtické rody využívaly města při oficiálních příležitostech (administrace, jurisdikce, jednání, finanční transakce) a pro osobní potřeby (spotřebu, transakce s majetkem, ukládání peněz, místa setkávání, zastávky na cestách, místa zbožnosti a pohřbů). Šlechta v baltských městech vlastnila také nemovitosti, které jejím příslušníkům sloužily k bydlení nebo k pronájmu cizincům. Zvláště lokální šlechtické rody udržovaly s obyvateli města úzké kontakty, což dokládají dochované písemné prameny ve Stralsundu (pro Næstved jsme limitováni jejich nedostatkem). Vazby mezi obyvateli města a jeho radními elitami a šlechtou lze vysledovat až do 13. století. Klíčové pro uznání společenského postavení bylo vlastnictví majetku. V komparativní perspektivě situace ve sledované oblasti odpovídala postavení a interakci šlechty usazené ve městech v jiných oblastech Dánska nebo severního Německa. Tuto skutečnost ovšem jen omezeně prokazují archeologické nálezy (ve Stralsundu zejména dvorec rodiny von Osten) nebo rozbor dochované architektury z období 12.–14. století.

Stěžejní problém práce představuje vymezení „elitní" městské kultury a rozlišení, které předměty byly součástí měšťanské nebo šlechtické domácnosti, což nelze na základě dochovaných pramenů určit. Radohs proto navrhuje obecně hovořit o kultuře vysokého životního statusu, která se dotýká všech zámožných osob žijících ve městě. Je známo, že měšťanské a šlechtické prostředí bylo úzce

provázáno. Prostřednictvím aristokratického sebepojetí docházelo ve městech k přijímání dvorské a šlechtické kultury.[3] O vysokém životním statusu svědčí luxusní oblečení, klenoty, zlato, luxusní stolní výbava, kovové svícny, kachlová kamna apod. Podle autorky lze rozdíly mezi šlechtou usazenou ve městech a měšťany spatřovat v odlišném uspořádání obydlí. Šlechtický životní prostor se od toho měšťanského lišil prostorovým uspořádáním, architekturou a lokací městských sídel (opevnění, umístění paláců v zadních částech domovních parcel za účelem odstínění od měšťanské společnosti). Naopak zámožní měšťané své domy zpravidla umisťovali na náměstí a do čela domovních parcel tak, aby dali najevo své společenské postavení a reprezentaci.

Důležitá je kvalitativní a kvantitativní analýza nálezů, jejich sledování ve vazbě k místu, kde byly nalezeny. Sociální diferenciace obyvatel středověkého domu v horizontální i vertikální rovině je v literatuře dostatečně známá.[4] Radohs proto navrhuje následující kritéria při výzkumu městských parcel: poloha parcely v městské a sociální topografii, velikost parcely, prostorové uspořádání, typ staveb a jejich prostorové rozmístění, kvalita budov a jejich stavebního provedení, inventář a vnitřní vybavení budov, spektrum nálezového materiálu a schopnost jeho vypovídací hodnoty. Důležitá je také otázka aktuálního stavu bádání. Například speciálně pro

3 Horst Wenzel, *Aristokratisches Selbstverständnis im städtischen Patriziat von Köln, dargestellt an der Kölner Chronik Gottfried Hagens*, in: *Literatur, Publikum, historischer Kontext*, (Hrsg.) Gert Kaiser, Bern – Frankfurt am Main 1977 (= Beiträge zur älteren deutschen Literaturgeschichte 1), s. 9–28. Pro české prostředí srovnej Martin Musílek, *Odraz dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století*, in: *Dvory a rezidence ve středověku 2. Skladba a kultura středověké společnosti*, (edd.) Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka, Praha 2008 (= Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 2), s. 475–505.

4 Dietrich Denecke, *Sozialtopographische und sozialräumliche Gliederung der spätmittelalterlichen Stadt. Problemstellungen, Methoden und Betrachtungsweisen der historischen Wirtschafts- und Sozialtopographie*, in: *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter. Bericht über Kolloquien der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1975–1977*, (Hrsg.) Josef Fleckenstein – Karl Stackmann, Göttingen 1980, s. 161–202.

Næstved je poznání společensko-historického vývoje města před rokem 1400 limitované.

Nutno podotknout, že téma zhodnocení archeologických nálezů a jejich významu pro poznání společenské struktury města není ojedinělé. Zmínit můžeme například projekt profesora Jerzyho Piekalského a jeho týmu zaměřený na luxus, standard a chudobu v měšťanské civilizaci střední a východní Evropy v 15.–18. století, zkoumaný ve dvou vybraných lokalitách – ve Vratislavi a v Praze.[5] Velkým přínosem recenzované publikace je však skutečnost, že se prostřednictvím archeologických nálezů konkrétně zaměřuje na vybranou společenskou vrstvu: „šlechtu ve městech" v pobaltských regionech. Analýza kultury městských elit vede ovšem k diskusi o mnohem zásadnější otázce – o informační hodnotě hmotné kultury pro zkoumání společenských poměrů vůbec. Kniha přináší nové archeologické přístupy ke studiu sociální diferenciace ve městech a přispívá k hlubšímu pochopení složitosti městských sociálních struktur. Ukazuje se ale, že ve složitosti městského organismu nelze od sebe oddělit „šlechtickou" a „měšťanskou" kulturu. Je možné hovořit pouze obecně o kultuře městských elit, kterou lze prostřednictvím nálezů luxusních a drahých předmětů odlišit od kultury ostatních obyvatel středověkých měst.

Martin Musílek

---

5 Projekt *Luksus, standard i ubóstwo w cywilizacji mieszczańskiej Europy Środkowowschodniej w XV–XVIII w. Studium Wrocławia i Pragi*, in: *Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, [online], [cit. 14. listopadu 2024], <https://archeo.uwr.edu.pl/2020/06/25/luksus-standard-i-ubostwo-w-cywilizacji-mieszczanskiej-europy-srodkowowschodniej-w-xv-xviii-w-studium-wroclawia-i-pragi/>. Podobně se na výzkum oděvních doplňků ve středověkých městech v široké středoevropské perspektivě zaměřil projekt Jakuba Sawického s názvem *Oděvní doplňky a sociální život ve středověkých městech střední Evropy (Praha – Wrocław)*, in: *Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.*, [online], [cit. 15. listopadu 2024], <https://www.arup.cas.cz/veda-vyzkum/vyzkumne-projekty-archiv>.

Vladimír Horn – Jakub Novák, ZÁZEMÍ KRÁLOVSKÉHO MĚSTA UNIČOVA. OSÍDLENÍ A CÍRKEVNÍ ARCHITEKTURA, Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2023 (= Archeologica Olomucensia, tom. 7), 178 stran.

Kniha Vladimíra Horna a Jakuba Nováka, vydaná v roce 2023, představuje zázemí královského města Uničova, jeho osídlení a církevní architekturu ve středověku. Publikace vyšla ve vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v edici *Archaelogica Olomucensia* – tomus VII. Autory, absolventy zmíněné univerzity, spojil zájem o lokalitu Uničovska. Jakub Novák se (nejen ve své kvalifikační práci) zabýval zaniklými vesnicemi v okruhu královského města Uničova a Vladimír Horn se věnoval středověké venkovské sakrální architektuře na Uničovsku.

Úvod knihy přináší popisy lokalit a přírodních podmínek. Tyto informace jsou důležité pro pochopení osídlení regionu, jehož rozvoji se autoři věnují v další části. Vesnice vzniklé v okolí Uničova rozdělují do několika skupin podle jejich stáří a označují je římskými číslicemi I–III. V první skupině jsou soustředěny vesnice a sídliště, které vznikly prokazatelně ve 13. století, autoři zde popsali sedm lokalit. Třináct vesnic bylo založeno pravděpodobně dříve než v době, z níž se dochovala první písemná zmínka o jejich existenci – ty tvoří druhou skupinu. Zbylých šest vesnic bylo založeno až v pozdním středověku, tedy ve 14. a 15. století. Některá tvrzení v této kapitole jsou ovšem přinejmenším diskutabilní. Například u Zdislava z Midlowar nenajdeme spojení s Medlovem, protože Mydlovary jsou lokalita u Prosenic na Přerovsku. Stejně tak Štěpán z Medlova nemá souvislost s Medlovem u Uničova, ale byl to pravděpodobně jeden ze zakladatelů rodu Pernštejnů a přídomek z Medlova se vztahuje k jinému Medlovu – buď u Brna, nebo na Vysočině.[1] Autoři uvádějí oba šlechtice, aniž by vysvětlili jejich jiné vazby na Medlov, než je jen přídomek. U vesnice Králová není zohledněno, že zde stál

1 Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Wien 1930, s. 368, č. 1345.

panský dvůr a vesnice je půdorysně včleněná do původních pozemků panského dvora. Rozbor majetkového a hospodářského zázemí i stručný vývoj církevní správy od počátku vzniku farnosti v Medlově je také součástí úvodních pasáží.

Po dvou společně napsaných kapitolách navazuje Jakub Novák vlastní částí o archeologických dokladech vrcholně středověkého osídlení královského města Uničova. Propojuje výsledky novějšího i staršího bádání a na základě nálezových lokalit a archeologických dokladů představuje vývoj hospodářského zázemí města. Uvádí, že podle současného stavu bádání bylo raně středověké osídlení Uničovska méně intenzivní než na území sousedního Šternberska nebo Litovelska. Akcentuje úlohu města jako centra horního obvodu a zmiňuje uničovské právo trhu, ale dále tuto myšlenku nerozvíjí a pracuje s ní jen v souvislosti s distribucí potravin pro horníky a hutníky v širším okolí.

Kapitola věnovaná stavebnímu průzkumu vesnických kostelů na Uničovsku vychází z magisterské práce Vladimíra Horna. Autor analyzuje budovy kostelů v Dlouhé Loučce, v Medlově, v Nové Hradečné, Pasece, Šumvaldu a v Újezdu u Uničova. Popisuje stavební vývoj jednotlivých kostelů. Text doplňují plány staveb, četné fotografie detailů a dochovaná dobová vyobrazení nejčastěji na vedutách a v nákresech barevně podchycují jednotlivé fáze stavebních období. Ve shrnutí vývoje architektury venkovských kostelů na Uničovsku autor na základě získaných poznatků rozebírá společné a rozdílné rysy sakrálních staveb. Sám však konstatuje, že vybraný vzorek šesti kostelů je pro zodpovězení některých otázek příliš malý. Přesto nachází pro určitá období spojitosti mezi jednotlivými kostely, které naznačují zvyklosti typické pro tuto oblast. Autor současně podotýká, že v řadě detailů již není možné stavební vývoj analyzovat, a to z důvodů přestaveb v mladším období, kdy docházelo k rozdílnému pohledu na výzdobu či osvětlení sakrálního prostoru. V důsledku změn vedoucích například ke zvětšení okenních otvorů či vytvoření nových zanikla řada zajímavých kamenických prvků, které nyní chybí k dokreslení komplexního pohledu na jednotlivé stavební fáze. Pro kostel sv. Kunhuty v Pasece autor dokonce zohledňuje i osobnost donátora, který mohl ovlivnit výslednou podobu stavby.

Závěrečné vyhodnocení poznatků o vývoji osídlení a církevní architektury je dílem obou autorů. Jakub Novák a Vladimír Horn

zde sumarizují názory starších historiků a autorů materiálových prací o dějinách města, jako byli Johann Kux, Viktor Pinkava či František Hrubý. Jejich náhledy na vývoj města Uničova a osídlení jsou překonané, nahrazené novějšími poznatky. Autoři se, i na základě vlastních výzkumů, přiklánějí spíše k závěrům mladších historiků, vycházejí hlavně ze studií Pavla Šlézara. Jakub Novák a Vladimír Horn prokazují, podobně jako Šlézar, že těžba kovů na Uničovsku měla přímý vliv na zakládání vesnic, aby byla zvýšena produkce potravin pro horníky a hutníky v okolí. Porovnávají situaci a zázemí města Uničova s nejbližšími královskými městy Litovlí a Olomoucí. Stavby kostelů posouvají spíše do 13. století, kdy došlo k většímu majetkovému ustálení. Komparaci jim ztěžuje fakt, že na Moravě nebyly dosud sakrální památky v dalších regionech tak důkladně prozkoumány. Vycházejí tedy z podobných výzkumů v Čechách, které jsou v tomto ohledu dále, a největší podobnost nacházejí s regiony Kutnohorska, Čáslavska a Krušnohoří.

Autoři si v publikaci vytyčili nesnadný cíl: propojením svých výzkumů chtěli vytvořit komplexní pohled na proces formování krajiny v průběhu tzv. dlouhého 13. století s přesahy do století následujících na příkladu města Uničova a jeho blízkého okolí. Páteřní kapitoly knihy a současně výzkumné oblasti Jakuba Nováka a Vladimíra Horna jsou zpracovány velmi dobře. Každou kapitolu vhodně doplňují tabulky a grafy, u popisu sakrálních staveb i nákresy kostelů apod. Kniha obsahuje interpretační nepřesnosti nejstarších pramenů, nejasnosti v časovém sledu založení či majitelů lokalit. Například u Pískova autoři uvádějí, že ves byla založena lucemburskými markrabaty. V další větě však popisují držbu dvěma šlechtici, z nichž jeden Pískov prodal lucemburským markrabatům. Není tak jasné, jak mohla být vesnice založena markrabaty a jim odprodána. Některé informace jsou v knize roztříštěné a ztěžují tak čtenáři orientaci. V tabulce I (s. 12) jsou údaje o prvních zmínkách o obcích Pískov a Břevenec jiné než o několik stran později, bez podrobnějšího vysvětlení.

Sami autoři připouštějí, že dochované kamenné prvky na sakrálních stavbách odpovídají vlivu cisterciáckých klášterů; uvádějí Velehrad či Oslavany. Nezamysleli se však nad možností, že na základě patronátního práva cisterciáckého kláštera v Brně – Králově Poli

k medlovské faře je vliv tohoto řádu na výstavbu kostelů velmi pravděpodobný. Autoři dále pracují s teorií, že věž kostela sv. Mořice v Olomouci mohla mít vliv na vzhled některých věží na Uničovsku. V roce 1531 Uničov vyhořel a král Ferdinand I. povolil Uničovským stavbu nových věží kostelů, které při požáru shořely. Jestliže je na suprafenestře okna věže medlovského kostela datace 1536 a jméno kameníka, nemohlo zde dojít k ovlivnění této stavby právě v důsledku nedávného požáru v nedalekém Uničově? Autoři správně zmiňují, že v Litovli a Uničově byly původně filiální kostely patřící medlovské faře, přesto šlo o městské kostely a je pravděpodobné, že jejich stavební vývoj brzy předstihl kostel v Medlově a vzor mohl být spíše od nich. Autoři také až na výjimky rezignovali na přesné určení erbů (Újezd – průčelí), nebo je neurčovali vůbec (Dlouhá Loučka, Újezd – hřbitov).

Přes veškeré výhrady je kniha pro čtenáře přínosná, neboť podrobnější zpracování tematiky sakrálních staveb na Uničovsku chybělo. Přináší též zajímavé podněty k dalšímu výzkumu těchto lokalit a posouvá novodobé úvahy o nejstarším osídlení města Uničova.

Hana Štěpánová Seichterová

CENY – MZDY – PENÍZE. EKONOMICKÉ MYŠLENÍ VE STŘEDOVĚKÝCH A RANĚ NOVOVĚKÝCH MĚSTECH, (ed.) Martin Musílek, Argo, Praha 2023 (= Historické myšlení, sv. 90), 368 stran.

Soubor deseti studií zaměřený na obchodní a finanční operace, měnové poměry a cenové relace ve městech pozdního středověku a raného novověku je výstupem dvou diskusních kolokvií uspořádaných v letech 2020–2021 v rámci grantového projektu *Obchod – peníze – lichva. Pražští měšťané v ekonomickém prostoru Evropy (13.–15. století)*. Cílem autorů bylo otevřít debatu nad publikovanými tezemi a oživit zájem o starší hospodářské dějiny, které už delší dobu stojí neprávem na okraji zájmu českých historiků. Tuto iniciativu lze bezvýhradně přivítat.

Recenzovaná kniha nepředstavuje ucelenou syntézu, která by zahrnovala všechny sociální vrstvy, jako je tomu v případě kolektivní monografie *Peníze nervem společnosti* věnované finančním poměrům na Moravě.[1] Prezentované studie mají naopak analytický charakter; jsou to sondy zkoumající dílčí aspekty ekonomického myšlení pouze v jednom sociálním prostředí, které je ovšem z hlediska rozvoje peněžní směny klíčové.

Knihu otevírá studie Martina Musílka a Pavla Taibla, kteří v konfrontaci písemných a hmotných pramenů zkoumají úlohu Týnského dvora jako centra zahraničního obchodu v Praze. Zaměřují se na nejstarší dochované zmínky o pronájmu staroměstských skladů v nejstarší pražské městské knize Liber vetustissimus, z nichž je zřejmé, že na počátku 14. století nejvýnosnější sklady vlastnili představitelé tzv. starého patriciátu, kteří náklady na obchod kryli buď z prostředků většího počtu podílníků vlastní rodiny, nebo za účasti cizích finančníků. Zkoumat, jak tyto sociální sítě bránily ve zformování otevřených institucí, které generují důvěru v cizince a představují podle Sheilagh Ogilvie bezpečnější základ pro adaptaci a růst ekonomiky,[2] bude úkolem dalšího bádání, v němž se vzhledem k nedostatku domácích pramenů nelze obejít bez důkladné znalosti zahraničních archivních fondů a literatury.[3] Právě s odkazem na silné sociální sítě a ochranářskou politiku lze souhlasit s názorem autorů, že význam pražského zahraničního obchodu, jaký mu přikládá Miloš Dvořák,[4] je patrně nadhodnocený.

Dvě obsáhlé kapitoly z pera Tomáše Klíra a Viktora Pohanky se zabývají výzkumem cen a mezd, jemuž je dnes v zahraničí věnována

---

1 *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, (edd.) Tomáš Borovský – Bronislav Chocholáč – Pavel Pumpr, Brno 2007 (= Země a kultura ve střední Evropě 5).

2 Sheilagh Ogilvie, *Institutions and European Trade. Merchant Guilds, 1000–1800*, Cambridge 2011, s. 433.

3 Tímto směrem se již vydala Marie Buňatová při zkoumání pražského dálkového obchodu v předbělohorském období. Srovnej Marie Buňatová, *Hedvábí, sklo a koření. Obchod mezi Prahou a Itálií (1500–1620)*, Praha 2019; Roman Zaoral (rec.), Český časopis historický 122/1, 2024, s. 154–160.

4 Miloš Dvořák, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod*, Pražský sborník historický 34, 2006, s. 7–91; 35, 2007, s. 7–61.

mimořádná pozornost v souvislosti s měřením nerovností v životní úrovni jednotlivých sociálních vrstev. Klírova studie vychází z autorova dlouhodobého zájmu o oblast chebského městského státu,[5] jehož písemné prameny, dochované ve velkém množství a jedinečné úplnosti, poskytují bohatý informační materiál pro pochopení pozdně středověké městské i venkovské populace jako jednoho organického celku. Klír sestavil na základě analýzy rejstříků chebské městské a zemské berně z let 1390–1440 řady tržních a odhadních cen vybraných komodit (oves, žito, medovina, jezdečtí koně, zemědělské nástroje a stavební materiál), které vložil do tabulek a grafů. Komparací s cenovými relacemi jak z oblasti norimberského městského státu, na niž bylo Chebsko těsně navázáno, tak i z Čech a slezské Vratislavi dochází k závěru, že mezi cenami v této části střední Evropy nebyly velké rozdíly: období let 1370–1400 se vyznačovalo cenovou stagnací a k výraznému růstu cen obilí došlo až ve třicátých letech 15. století v důsledku neúrod. Z Klírových zjištění vyplývá, že ceny zboží každodenní potřeby byly na místním trhu fixovány na nominální hodnoty, tudíž kupní sílu mince pokles její ryzosti nijak významně neovlivnil; ten se projevil jen v nadregionálním trhu.

Viktor Pohanka předkládá studii založenou na rozboru účetních knih kutnohorského důlního revíru z třicátých a čtyřicátých let 16. století. Sleduje vývoj cen stěžejních komodit ve spotřebním koši jako základ pro studium nominálních a reálných příjmů. Přepočtem cen na gramy stříbra si otevřel cestu ke komparaci s jinými zeměmi v Evropě. Podle autorových zjištění, potvrzených i mým studiem,[6] byla cenová divergence ve střední Evropě menší než na Západě. Náklady na těžbu se promítaly do ceny vytěžené rudy, která byla pro zahraniční kupce nízká, dokud se na trhu neobjevily americké drahé kovy, což se výrazně projevilo až od sedmdesátých

5 Srovnej například Tomáš Klír, *Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku. Sociální mobilita, migrace a procesy pustnutí*, Praha 2020; týž, *Rural credit and monetarisation of the peasantry in the late Middle Ages. The Eger city state c. 1450*, in: *A History of the Credit Market in Central Europe. The Middle Ages and Early Modern Period*, (ed.) Pavla Slavíčková, London 2021, s. 113–130.

6 Roman Zaoral, *Životní úroveň obyvatel moravských královských měst v období cenové revoluce (1540–1620)*, Theatrum historiae 33, 2023, s. 43–70.

a osmdesátých let 16. století. Výkyvy v cenách ovsa a žita, způsobené spekulacemi na trhu nebo špatnou úrodou, podléhaly regulaci ze strany městské rady. Pohanka na základě výpočtů dokládá zhoršování životní úrovně havířů, na němž se podílela slabá kupní síla drobné mince, v níž byli havíři vypláceni. Kutná Hora se, pro autora překvapivě, jeví z hlediska cen a mezd jako běžné venkovské královské město, fakticky jde ale o obecný trend typický pro celou střední Evropu: tempo růstu mezd bylo všude podobné, místní, nevelké rozdíly se projevovaly v růstu cen. Moje jediná kritická výhrada směřuje k záměně grošů (gr.) a gramů (g) v tabulkách, což poněkud ztěžuje orientaci v prezentovaných datech.

Ondřej Vodička zkoumá finanční vztahy exulantů z husitských Čech v letech 1420–1436 formou sond do několika vybraných měst (Jihlava, Znojmo, Zhořelec, Vratislav, Vídeň). Na konkrétních příkladech z městských knih dokládá, jak všeobecný nedostatek financí nutil katolické exulanty prodávat nebo odkazovat konfiskované majetky značně pod cenou, když ztratili naději na jejich restituce. Uprchlí bohatí měšťané z Prahy a Kutné Hory hledali nákupy věčných platů a rent existenční jistotu ve svých nových domovech, přičemž nešlo vždy o zištné záměry, jak dokládají investice do exilových konventů českých benediktinských a cisterciáckých klášterů, kterými zámožní katolíci projevovali solidaritu a vzájemnou pomoc.

Veronika Večeřová se zaměřuje na spory o obchodní privilegia, které vyvolávalo právo přikázaného směru udělené královskému městu Písek v rozporu s jeho nevýhodnou polohou. Židovským půjčkám ve středověkém Znojmě se věnuje Kajetán Holeček. Na rozboru třetí ze sedmi dochovaných knih židovských obligací zachycující období let 1425–1426 nabourává zažitý stereotyp o Židech jako jediných finančnících ve městě. Židovské a křesťanské půjčky se podle autorova zjištění příliš nepřekrývaly, měly většinou oddělenou klientelu. Roční úroková míra židovských půjček ve Znojmě byla podobná jako ve Vídni nebo v Olomouci. Podobné bylo i to, že v každém městě působil vždy jen jeden velice bohatý židovský věřitel.

Jan Boublík nabízí vhled do peněžní praxe pozdního středověku. Upozorňuje na to, že při studiu účetních pramenů je nutné brát v potaz rozpor mezi předpokladem stabilních peněžních jednotek a reálnou hodnotou mince v reálném čase, která stabilní není,

protože peníze obecně podléhají vlivům inflace a deflace. Zvláštní pozornost věnuje měnovým poměrům 15. století, pro něž byl příznačný nedostatek kvalitní mince v oběhu a s ním i rychle se šířící penězokazectví. Tento stav měla změnit zaváděná opatření k rentabilitě ražby drobných mincí. Celkově nestabilní situace způsobovala, že kurz stříbrné mince nebyl pevný. Záleželo na tom, zda byla splácena v groších, ve znehodnocené drobné minci, nebo ve zlatě; výrazné byly i teritoriální rozdíly v cenách kurantních mincí podle nabídky a poptávky. Autor pro názornost zařazuje tabulku s cenou zlatých mincí v pražských groších a v drobné minci, převzatou ze starší práce Karla Castelina;[7] je však škoda, že ji nedoplnil o podrobnější data, která z více domácích a zahraničních zdrojů shromáždil a publikoval Peter Spufford.[8]

Ludmila Sulitková sumarizuje poznatky z městského podnikání v předbělohorském Brně, jemuž se na základě rozboru berních knih a rejstříků věnuje dlouhodobě ve spolupráci s Hanou Jordánkovou.[9] Cílem příspěvku je korekce závěrů starší literatury, která nebrala v potaz změnu hodnoty berního základu z nemovitostí (domy a vinice), počet sbírek v roce ani rozdíly ve vedení městských účetních knih. Autorka upozorňuje na to, že poměrné rozložení bohatých a méně bohatých bylo v Brně stále stejné. Tržní ceny domů reflektovaly nabídku a poptávku a nekorelovaly s daňovým ohodnocením. Podobně jako Pohanka potvrzuje celkový trend snižování hodnoty reálné mzdy, zejména na počátku 17. století, kdy se Brno topilo v dluzích. Tvrdí však, že až do roku 1600 koupěschopnost obyvatel Brna neklesala, a její následný pokles spojuje primárně s vnějšími vlivy. Její všeobecnou tezi o dominanci Brna nad ostatními královskými městy na Moravě by ovšem bylo třeba podložit pádnými

---

7 Karel Castelin, *Dukát a groš*, Numismatické listy 8/4, 1953, s. 88–91, zde s. 89.

8 Peter Spufford, *Handbook of Medieval Exchange*, London 1986, s. 273–278.

9 Ludmila Sulitková – Hana Jordánková, *Předbělohorské Brno. Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel*, Brno 2020; tytéž, *Účetní knihy města Brna do sklonku předbělohorského období (Jejich geneze a charakter v kontextu knih téhož druhu z dalších moravských královských měst)*, Brno v minulosti a dnes 36, 2023, s. 113–130.

argumenty, a to zejména pro 16. století, kdy Brno počtem obyvatel a cechů předčila Olomouc.

Šacuňky jako dosud opomíjený pramen k hospodářským a sociálním dějinám tematizuje Jan Lhoták, který ve své objevné, bohatě dokumentované a komparativně laděné studii nastiňuje, jakou funkci šacuňky plnily v pobělohorském bernictví a jak je lze při interpretaci kombinovat s jinými prameny. Ukazuje, z jakého základu se daně vypočítávaly a jak odlišný byl vztah mezi berním základem a tržními cenami domů v královských městech v Čechách a na Moravě. Se zaměřením knihy poněkud méně souzní příspěvek Marka Ďurčanského sledující profesní kariéry čtyř kvestorů pražské univerzity, jež spojoval jejich měšťanský mimopražský původ.

Celkově shrnuto, recenzovaná kolektivní monografie je dokladem toho, že hospodářské dějiny předmoderní doby se v současné české historiografii pěstují, byť jsou stále úkazem menšinovým. Ocenění zaslouží metodická propracovanost většiny studií a snaha reagovat na soudobé trendy výzkumu.

Roman Zaoral

Mateusz Król, CECHY KRAKOWSKIE W XIV–XVI WIEKU, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2023 (= Biblioteka Krakowska nr 169), 640 stran.

Na konci roku 2023 byl vydán 169. svazek ediční řady *Biblioteka Krakowska*, v jejímž rámci vycházejí již od roku 1897 práce o dějinách někdejšího rezidenčního města polských králů. Tato nejnovější publikace se zabývá problematikou krakovských cechů, a to konkrétně dějinami tamějších profesních organizací od 14. do 16. století. Krakovským cechům byla v této ediční řadě věnována pozornost již v minulosti, a to konkrétně v roce 1903, kdy zde vyšla jedna ze stěžejních prací k tomuto tématu od Klemense Bąkowského (svazek č. 22).[1]

1 Klemens Bąkowski, *Dawne cechy krakowskie*, Kraków 1903.

Příspěvky k dějinám krakovských cechů nacházíme i mimo tuto řadu; nejrůznější studie a knihy o historii jednotlivých organizací vycházely kontinuálně od konce 19. století a dnes bychom jen stěží hledali jiné evropské město, které se může pochlubit bohatší literaturou k dané problematice. Vedle těchto historických prací vznikly ve 20. století ještě tři svazky edičně zpřístupněných pramenů ke krakovským řemeslům od počátku 14. století do poloviny 16. století.[2] Stav poznání jednotlivých krakovských cechů tak umožnil vznik syntetizující práce. Té se ujal Mateusz Król, medievista, který v současné době pracuje v Etnografickém muzeu v Krakově.

Každá práce, která uceleně zpracovává cechovní vývoj ve vybraném evropském městě, je vždy vítaným obohacením poznání jeho historie. A jedná-li se o město, které je (anebo v minulosti bylo) nějakým způsobem významné, zařadí se kniha automaticky mezi tituly, po nichž je ze strany evropských badatelů oprávněná poptávka. V případě Krakova, který byl od 11. do počátku 17. století hlavním městem polského království, je syntéza o vývoji zdejších cechů důležitým příspěvkem nejen pro Polsko, ale bez přílišné nadsázky též pro celou Evropu. Pro badatele ve střední Evropě pak tato kniha přináší podstatný srovnávací materiál.

Pro Prahu je Krakov přímo ideálním evropským městem ke komparaci, a to i ve vztahu ke studiu vývoje cechovních organizací. U tohoto bodu bych se na úvod krátce zastavil, protože zvolit vhodné lokality pro vzájemné srovnávání je vždy klíčový moment výzkumu, pokud chceme, aby výsledek nebyl pouhým nahodilým porovnáním nesrovnatelného. Zdá se mi, že se jedná o častý nešvar, kterého se současní historikové v rámci zatraktivnění svého bádání dopouští. Jen pro ilustraci bych rád připomněl studii Arieho van Steensela srovnávajícího Florencii, Gent a Londýn nebo komparační práci Thomase Buchnera o vývoji cechů v raně novověké Vídni a Amsterodamu.[3]

---

2 Řeč je o ediční řadě *Cracovia artificum*. Viz *Cracovia artificum 1300–1500*, (ed.) Jan Ptaśnik, Kraków 1917; *Cracovia artificum 1501–1550*, (ed.), týž, Kraków 1937; *Cracovia artificum 1551–1560 1. 1551–1552*, (edd.) Stanisława Pańków – Zbigniew Wojas, Wrocław 1966.

3 Arie van Steensel, *Guilds and Politics in Medieval Urban Europe. Towards a Comparative Institutional Analysis*, in: *Craftsmen and Guilds in the Medieval*

Nemohu se ubránit pocitu, že tyto projekty, ačkoliv jejich výsledky vypadají nesporně lákavě, působí poněkud nahodile, jako kdyby dotyčný badatel porovnával své domovské město s tím, kde náhodou trávil Erasmus nebo jiný typ stipendijního pobytu. Každé z významných evropských měst prošlo natolik individuálním právním, správním i politickým vývojem, že spíše než o komparaci jde o představení dvou zcela odlišných (a často zcela náhodně vybraných) lokalit. Komparace cechovního vývoje je smysluplná pouze na úrovni určitého regionu, na základě stejného právního statusu srovnávaných měst či jiných shodných parametrů. Sám jsem se dlouhodobě bránil srovnávání svých výzkumů, vyplývajících ze studia pražského souměstí, než jsem blíže poznal Krakov.

Na shodné vývojové rysy Prahy a Krakova poprvé upozornila konference *Stadt und Handwerk in der vorindustriellen Zeit*, která se konala v roce 2021 v rámci trialogu tří středoevropských měst – Krakova, Norimberku a Prahy. Tam jsem si uvědomil, že kromě stejného právního statusu královského města a skutečnosti, že obě města byla rezidenčními, se i v případě Krakova jedná o reálné souměstí. V těsném sousedství Krakova se nacházelo několik předměstí (zejména Kazimierz a Kleparz), v jejichž prostředí rovněž vznikly cechy. Instituce meziměstských cechů, která je typická pro pražská města, je také pro Krakov poměrně běžným fenoménem.

Rád bych zde akcentoval ještě jeden shodný rys obou lokalit, který považuji za mimořádně důležitý. V rámci svého výzkumu postavení pražských cechmistrů v raně novověké společnosti jsem zjistil, že se v Krakově setkáváme se stejnou mírou jejich začlenění do městské správy. Tato okolnost se mnohým badatelům může jevit jako banální až zanedbatelná, je však klíčovou při studiu cechů v evropských městech. Zjednodušeně řečeno, bylo běžné, že cechy stály v podřízeném postavení vůči vedení města, a tento vztah nejčastěji vyjadřovala přísaha, kterou cechmistři ve většině evropských měst skládali konšelům či jiným zástupcům příslušné vrchnosti.

---

and Early Modern Periods, (edd.) Eva Jullien – Michel Pauly, Stuttgart 2016, s. 37–56; Thomas Buchner, *Möglichkeiten von Zunft. Wiener und Amsterdamer Zünfte im Vergleich (17.–18. Jahrhundert)*, Wien 2004.

To, co běžné nebylo, bylo vnímání cechmistrů jako součásti městské správy: s tím se právě setkáváme v Krakově i v Praze. Mateusz Król ve své knize dokonce uvedl, že krakovští cechmistři nebyli ani tak představiteli soukromoprávních profesních korporací, jako spíše veřejnými úředníky města. Průvodním jevem popsaného fenoménu byla systematická evidence cechmistrů ze strany městské rady, která se dochovala pro obě zmíněné lokality.[4] Cílem tohoto rozsáhlejšího úvodu bylo upozornit na skutečnost, jak moc je studium krakovských cechů důležité pro naše tuzemské bádání, a zejména pak pro pražské urbánní historiky.

Co se týče práce samotné, na prvním místě bych chtěl vyzdvihnout její propracovanou strukturu a více než šestisetstránkový rozsah, který autorovi umožnil věnovat dostatečný prostor jednotlivým aspektům cechovního vývoje. Ve zpracování celkového vývoje profesních organizací vybrané lokality existují v současném historickém bádání dvě nejčastěji využívaná schémata. První z nich seznámí čtenáře nejprve v chronologickém výkladu s historií cechů v daném městě a pak následují alfabeticky řazené medailonky jednotlivých sdružení. Druhé schéma naopak sleduje dějiny cechů ve zvolené lokalitě podle tematických okruhů. Druhou možnost si zvolil i Mateusz Król. Mohl si ji ostatně dovolit, protože většina krakovských cechů má své dějiny zpracované v samostatné studii nebo knize, jejichž přehled M. Król podává v první kapitole shrnující dosavadní stav bádání v Krakově a výběrově také v jiných městech Polska a zahraničí.

Po uvedení do tématu následuje jediná ryze chronologická kapitola, v níž autor pojednává o počátcích cechů v Krakově. I tuto část knihy vnímám jako úvod, který nás příjemným způsobem seznamuje s místem, o němž bude řeč, a podává nám přehled o postupném rozvoji krakovských cechů ve 14. a 15. století, byť samotné počátky cechovního systému v Krakově nepochybně spadají už do

4 První část těchto seznamů pro Malou Stranu jsem již zpřístupnil, v Krakově na jejich edici pracuje Kamila Follprecht z Národního archivu v Krakově. Viz Jiří Smrž, *Osobnosti malostranské správy a samosprávy v sedmdesátých letech 16. století*, Pražský sborník historický 50, 2022, s. 127–223.

druhé poloviny 13. století. Z této doby se však (podobně jako v Praze) nedochovaly žádné přímé doklady. Ačkoliv je v textu této kapitoly zmínka o vzniku předměstí Kazimierz a Kleparz, výklad se soustředí výhradně na samotný Krakov a vznik cechů v okolních lokalitách ponechává zcela stranou, což mi nepřijde šťastné i s ohledem na to, že v dalších kapitolách jsou kazimierzské a kleparzské cechy často integrální součástí výkladu.

Další části knihy jsou již členěny do jednotlivých tematických bloků. První z nich je zaměřen na členy sdružení (mistry, učně a tovaryše) a jejich postavení v cechu. V jeho rámci autor obrací pozornost k představeným organizace, cechovním schůzím a v neposlední řadě též k tovaryšským sdružením, tzv. menším pořádkům. Určitou zajímavostí Królovy koncepce této kapitoly jsou dílčí závěry, které jsou na konci každé skupiny, tedy za výkladem o mistrech, učedních, tovaryších a jejich organizacích. V tomto případě takováto častá dílčí sumarizace dává smysl a je dobře, že v dalších kapitolách, které už nejsou tak obsáhlé, autor od této praxe upustil.

Následující tři části jsou věnovány hlavním funkcím cechů ve středověkých městech. Čtvrtá kapitola se soustředí na cechovní soudnictví a pátá otevírá otázku tržního dohledu a ochrany cechovního monopolu (jak proti fušerům, tak proti Židům). V pořadí šestá kapitola je jednou z obsáhlejších; Mateusz Król v ní pojednává o roli, kterou hrály profesní organizace ve zbývajících oblastech života svých členů. Postupně otevírá otázky náboženské funkce cechů, sociálního zajištění sdružených řemeslníků a konečně cechu jako garanta mravního chování svých členů. Posledně zmíněnou problematiku bych osobně zařadil spíš do kapitoly věnované cechovnímu soudnictví, připouštím však, že i tady dává její umístění smysl. Jak správně připomněl ve své recenzi Jacek Zinkiewicz, autor zcela opomněl zdůraznit vojenskou funkci cechů, neboť v Krakově (na rozdíl od Prahy) se cechovní mistři aktivně podíleli na obraně města.[5] Každé sdružení se staralo o vybraný segment městského

5 Jacek Zinkiewicz (rec.), Mateusz Król, *Cechy krakowskie w XIV–XVI wieku*, Kraków 2023, Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 42, 2024, s. 191–193.

opevnění a vedle samotných bašt a bran, z nichž některé se v Krakově dochovaly dodnes, připomíná tuto skutečnost velký počet informačních cedulí rozmístěných v hradebním pásmu kolem celého historického jádra.

V knize není explicitně vysvětleno, proč autor zvolil pro svou práci časový rámec 14.–16. století, nicméně toto vymezení je plně účelné. Svůj výklad dokládá množstvím konkrétních případů, které pocházejí většinou ze zvoleného období, pouze zřídkakdy se setkáváme s přesahy do 17. století. I když polští badatelé mohou mít k tomuto dílu oprávněné výhrady, osobně se domnívám, že si Mateusz Król se syntetizujícím výkladem o krakovských ceších poradil velice dobře. Pro české historiky představuje tato kniha nejlepší způsob, jak se seznámit s vývojem krakovských cechů v pozdním středověku a raném novověku. Jediné, co mi v publikaci vyloženě chybí, je věcný rejstřík, který by ve faktograficky nabitém textu usnadnil orientaci; na závěr je totiž připojen pouze jmenný rejstřík, a to je skutečně nedostatečné. Ocenil bych také obrazovou přílohu, neboť v knize se nacházejí pouze dvě vyobrazení, z nichž jedno je na předních deskách a druhé na papírovém přebalu. Nejsem příznivcem ilustračních obrázků „za každou cenu", věřím však, že v Krakově je mnoho dochovaných pramenů, které by výklad vhodným způsobem doplnily. V každém případě publikaci vřele doporučuji všem zájemcům o dějiny cechů ve (středo)evropských městech.

Jiří Smrž

Johannes Dillinger, DIE HEXENVERFOLGUNG IN ÜBERLINGEN, Gmeiner-Verlag GmbH, Meßkirch 2023 (= Neue Schriften des Städtischen Kulturreferats Überlingen, Bd. 6), 143 stran.

Německý historik Johannes Dillinger (nar. 1968), který v současné době působí jako profesor dějin raného novověku na Brooks University v Oxfordu a zároveň vyučuje na univerzitě Johanna Gutenberga v Mohuči, patří k nejuznávanějším současným znalcům dějin evropských čarodějnických procesů. Ve své nejnovější monografii

pojednal o čarodějnických procesech v jihoněmeckém městě Überlingen ležícím na břehu Bodamského jezera, vzdušnou čarou asi dvanáct kilometrů severně od Kostnice, v nynější spolkové zemi Bádensko-Württembersko.

Městské právo získal Überlingen počátkem 13. století. Koncem 14. století se stal říšským městem. Čarodějnické procesy v Überlingenu proběhly v 16. a 17. století, přesněji řečeno v letech 1529–1615. Dochovaly se údaje o celkem 42 procesech a vyšetřováních. V těchto procesech bylo popraveno nejméně devatenáct žen a jeden muž. Asi třetina obviněných a vyšetřovaných byla osvobozena. Ve své práci Dillinger vychází především z aktů čarodějnických procesů uložených v Městském archivu v Überlingenu a také z pozůstalosti místního faráře Wendelina Haida, která se nachází v Arcibiskupském archivu ve Freiburgu im Breisgau.

V první kapitole autor podává obecný přehled tématu čarodějnických procesů. Vysvětluje představu o existenci domnělé čarodějnické sekty. Poté obecně popisuje průběh čarodějnického procesu. Zdůrazňuje, že čarodějnické procesy vedly převážně světské soudy, a je tedy zcela mylná představa, že za tyto procesy nese odpovědnost „církev". Dillinger dále podává přehled o četnosti a výskytu procesů v Evropě a v Německu. Co se týče území dnešního Bádenska-Württemberska, patřil Überlingen k místům, která byla hony na čarodějnice zasažena relativně málo. Naproti tomu například v říšském městě Rottweilu bylo pro čarodějnictví popraveno 270 osob a v říšském probošství Ellwangen přes 400 osob.

V další kapitole autor nastiňuje správní vývoj Überlingenu a charakterizuje sociální a hospodářské poměry v tomto městě v 16. a 17. století. V čele města stála jedenáctičlenná užší (malá) rada, složená převážně ze zástupců cechů. Purkmistra a další městské hodnostáře volila na návrh cechů tzv. velká rada o počtu 95 členů. Hrdelní soudnictví vykonával vrchní městský soud, který byl personálně totožný s užší radou. Po roce 1532 se řídil převážně hrdelním řádem císaře Karla V., Carolinou. Počet obyvatel města kolísal v letech 1530–1620 mezi 3 600 a 4 000. Hlavním zdrojem jejich příjmů byl obchod s obilím a s vínem.

V další obšírné kapitole líčí Dillinger průběh čarodějnických procesů v Überlingenu. První pramenné zmínky o magických

praktikách a ďáblu lze ve městě zaznamenat v roce 1471. V této souvislosti autor podrobně probírá otázku, zda, popřípadě odkdy bylo v Überlingenu známo *Kladivo na čarodějnice* (1486). Nicméně první vyšetřování čarodějnictví zde proběhlo teprve v roce 1529 a nevedlo k zahájení procesu. Do roku 1561 se pak ve městě odehrálo jen několik málo procesů. První velká vlna überlingenských pronásledování čarodějnic spadá až do let 1574–1580. Tuto vlnu autor popisuje velmi podrobně, v chronologickém sledu po jednotlivých procesech. Probírá obsah výpovědí vyslýchaných osob a pokouší se objasnit, proč se v nich často objevovala doznání k sexuálním deliktům.

Druhá velká vlna procesů v Überlingenu se odehrála v letech 1594–1597. Také její průběh Dillinger detailně zachycuje. Speciálně se zabývá otázkou, jakou roli v ní sehráli cizí „experti", zejména kat z Ravensburgu. Druhou vlnu procesů ukončilo v roce 1597 dobrozdání überlingenského advokáta Dr. Johanna Joachima Beckha, které obsahovalo ostrou kritiku dosavadního řízení. Poslední überlingenské procesy se konaly v letech 1608–1615. V roce 1609 byla vykonána poslední poprava čarodějnice v Überlingenu. Vyznačovala se značnou brutalitou, neboť odsouzená žena byla nejprve v jámě probodnuta kůlem a poté kat spálil její tělo na hranici. Poslední proces v Überlingenu byl veden v roce 1615, kdy jistá bývalá farská kuchařka, která byla podezřelá z čarodějnictví, zemřela po necelém měsíci v místním vězení, a to dříve než byla podrobena tortuře.

Výklad o krátké historii procesů v Überlingenu uzavírá Dillinger obecně platným konstatováním, že tamější rada musela postupem času vzít na vědomí fakt, že „čarodějnictví jako přerušení přirozeného řetězu příčin a následků nikdy není možné skutečně dokázat" (s. 108, překlad autora). Čarodějnické procesy mohly probíhat jen díky tomu, že byly připouštěny slabé důkazy a nespolehliví svědkové.

V závěrečné kapitole se autor zamýšlí nad některými obecnějšími aspekty überlingenských procesů. Klade si otázku, jakou úlohu hrály při jejich rozpoutání nezvyklé meteorologické jevy, epidemie nakažlivých nemocí či neúrody, které postihovaly koncem 16. století zejména vinařství. Co se týče zhoršení (ochlazení) klimatu během nejchladnější fáze tzv. malé doby ledové, poukazuje autor na okolnost, že dopady tohoto vývoje ve zkoumané oblasti byly výrazně

zmírňovány relativně teplejším a stabilnějším lokálním klimatem v okolí Bodamského jezera. Hlavním vykonavatelem soudních procesů byla überlingenská užší rada, která se ovšem v některých případech ocitala pod masivním tlakem zemědělského obyvatelstva z okolí. V několika procesech je možné zaznamenat povolání cizích specialistů na mučení čarodějnic. Pokud si rada vyžádala dobrozdání univerzitně vzdělaných právníků, vedlo to zpravidla k rychlému ukončení procesu (či vlny procesů). Většina osob, které byly v Überlingenu vyšetřovány a souzeny pro čarodějnictví, nepatřila k místní zámožné vrstvě. Většinou se jednalo o neplnoprávné obyvatelky města. Zvláště pak o takové, které na sebe upozorňovaly nápadným chováním, ať už to bylo provozování různých magických praktik či sexuální chování vymykající se dobovým normám a představám.

Přílohu publikace tvoří edice výpovědi jedné z vyslýchaných domnělých čarodějnic z roku 1577. Knihu uzavírá přehled pramenů a odborné literatury. Dillingerovi nelze vytknout žádné chyby či faktografické nepřesnosti. Několika spekulativnějšími výklady či přespříliš narativními pasážemi vyšel autor vstříc zaměření knihy (také) na širší publikum.

Kniha, jejíž vydání financovalo město Überlingen, přináší bezmála pět desítek fotografií, zmenšených reprodukcí pramenů a dalších vyobrazení. Spojuje tak v sobě kvality populárně vědecké publikace určené široké laické veřejnosti s plnohodnotnou vědeckou monografií. Dillinger zároveň ukazuje, podobně jako před časem Alison Rowlands v případě říšského města Rothenburgu ob der Tauber,[1] že pozornost badatelů si zaslouží nejen města a teritoria, kde se v raném novověku odehrávaly masové čarodějnické procesy, ale též lokality, kde takových procesů proběhlo relativně velmi málo. I v tomto ohledu je recenzovaná práce velmi cenná. To, co bylo uvedeno, zároveň dává odpověď na případnou otázku, proč se významný evropský čarodějnický badatel věnoval tématu, které se na první pohled může jevit jako úzce regionální.

Petr Kreuz

---

1 Alison Rowlands, *Witchcraft narratives in Germany. Rothenburg, 1561–1652*, Manchester – New York, 2003.

Radmila Prchal Pavlíčková, ODPADLÍCI, NOVÍ KŘESŤANÉ A OBYVATELÉ ZPAPEŽENĚLÍ. NÁBOŽENSKÁ PROMĚNA V POBĚLOHORSKÉM OBDOBÍ OČIMA SOUČASNÍKŮ, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2023 (= Knižnice Dějin a současnosti, sv. 74), 184 stran.

V posledních třech desetiletích se konfesionalizační paradigma stalo nedílnou součástí domácího raně novověkého historiografického bádání, které postupně reflektovalo i jeho posun od výzkumů makrohistorických, soustředěných na procesy na úrovni státní a církevní politiky, směrem k zájmu o reakci na tyto procesy, zejména ze strany nižších společenských vrstev, a to v mikrohistorickém výměru. Uvedený inovativní přístup nabízí i monografie Radmily Prchal Pavlíčkové, která se soustředila na otázku konverze od protestantismu ke katolictví v souvislostech pobělohorského vývoje v Čechách, rámovaného nejen rekatolizační politikou, ale také válečným konfliktem.

Badatelka, která se uvedeným tématem zabývala v minulosti v řadě dílčích studií, se tentokrát nezaměřila na obvyklé dobové zprávy o konverzích (například pohřební kázání), pokládané jako specifický literární žánr spíše za formalizovanou výpověď o změně konfese. Třebaže i v těchto zdrojích lze v některých případech odhalit výpověď v rovině osobního svědectví a recipovat je jako svého druhu ego-dokument, autorka dala přednost jednoznačně osobním výpovědím reprezentantů šlechtické a měšťanské společnosti ve formě pamětních, respektive kronikářských záznamů z pera tří generačně spjatých vybraných pobělohorských konvertitů. Uvedené texty představují zvláštní druh narativních pramenů, z hlediska žánru obvykle obtížně přesně zařaditelných, a z tohoto důvodu se autorka vzdala jejich přesné žánrové identifikace (s. 15). Nepochybně ke škodě věci, neboť tento postup by pomohl zpřesnit vypovídací hodnotu pramene i jeho zařazení do širšího kontextu dobové literární produkce, jejíž systematiku přináší například v publikaci citovaná, ale v tomto ohledu nevyužitá monografie Marie Tošnerové, věnovaná kronikám, respektive různému typu pamětních záznamů z předbělohorských českých měst.[1]

Do popředí autorčina zájmu se dostaly osobnosti, které sice dle jejího vyjádření nepředstavovaly zástupce nejnižších společenských vrstev, a tudíž bezejmenné aktéry či objekty sledovaných procesů konverzí, ale vybrala typové reprezentanty z řad nižší šlechty a měšťanů, kteří se stali součástí „masivního procesu" kolektivní změny vyznání a neměli dle jejího soudu patřit mezi prominentní, tedy specifické konvertity (s. 17). Šlechtic Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdružic, mladoboleslavský měšťan Jiří Kezelius Bydžovský a lounský měšťan Pavel Mikšovic jako autoři různých typů pamětních záznamů však – přinejmenším v případě obou zástupců měšťanského společenství – rozhodně nepatřili k běžným obyvatelům měst. Oba přední měšťané, příslušníci politicko-správních elit a zejména autoři městských kronik, byli zároveň reprezentanty intelektuálních elit města a nositeli humanistické akulturace. „Typový" výběr těchto tří osobností tak byl determinován spíše autorčinou snahou zachytit tři strategie přístupu ke katolické konverzi v protestantském prostředí v Čechách doby pobělohorské. První z nich reprezentuje pevný postoj, odmítnutí přestupu a odchod do exilu, druhá pak odmítnutí konverze, emigraci, následný návrat do vlasti a přestup na katolickou víru a poslední prosté přijetí násilím vnucené konverze. Všechny tři způsoby změny vyznání bychom v mnoha různých variantách nepochybně odhalili i u dalších českých protestantských konvertitů, a to napříč společenským spektrem, byť nepochybně v různé intenzitě související s ekonomickým a sociálním zázemím věřících.

Prchal Pavlíčková se soustředila na analýzu témat, která tři zmínění autoři, ať už v pamětech privátního charakteru jako v případě Harantově, nebo v městských kronikách mladoboleslavského a lounského měšťana, zmiňovali v souvislosti s konfesijně politickým vývojem a která zachytili buď opakovaně, nebo je naopak zcela pomíjeli. Do popředí staví otázku percepce a hodnocení katolických konverzí v pamětech jak v rovině obecné, tak naopak pod vlivem existujících rodinných či dalších osobních vazeb a současně problém specifického přístupu k vlastní změně víry. Pozornost je taktéž věnována

1 Srovnej Marie Tošnerová, *Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*, Praha 2010 (= Studie o rukopisech, Monographia 15).

výrazovým prostředkům užívaným v pamětních záznamech v souvislosti se zachycením procesu konverze. Součástí výzkumu bylo také sledování zdrojů, z nichž všichni tři autoři získávali pro své texty informace, tj. nejen z autopsie, ale rovněž z doslechu či z novin a letáků. V této souvislosti je tematizován problém vlivu zmíněných zdrojů na formování názorů pisatelů a jejich vnímání náboženského vývoje.

Soukromé pamětní zápisky Jana Jiřího Haranta, exulanta, který odmítl katolickou konverzi, jednoznačně dokládají do značné míry obvyklý obraz vnímání dobových náboženských konfliktů, do nichž vstupovaly konfesijně heterogenní rodinné vazby, jež obecně u významné části obou šlechtických stavů limitovaly vytváření ostré a jednoznačně definované konfesijní hranice. To platilo i ve chvíli, kdy se šlechta ocitala v emigraci, protože její rodinné vazby zůstávaly zachovány. Autorka tak u Haranta nalézá na jedné straně věroučně pevně ukotvené chápání světa, na straně druhé poměrně flexibilní vnímání konverze a konvertitů, ovlivněné právě osobními vazbami. Pro výsledný obraz přístupu Haranta k vlastní konfesijní identitě a formování konfesijně determinovaných názorů by ovšem bylo třeba věnovat pozornost míře stylizace jeho textu, byť se jednalo o zápisky prioritně soukromého charakteru. Skutečnost, že tato literární forma byla často koncipována i s přihlédnutím k budoucímu zveřejnění, jistě mohla výsledný obsah zápisů ovlivnit.

Kronikářské zápisky Jiřího Kezelia Bydžovského, vznikající pod vlivem jeho odmítnutí katolické konverze, života v exilu, návratu a po uvěznění nakonec i přijetí vnucené katolické víry, reflektují snahu autora učinit z textu exemplum pro budoucí generace a uchovat památku na vlastní osobu. Při líčení historie Mladé Boleslavi věnoval Kezelius značnou pozornost místnímu početnému sboru jednoty bratrské, jejíž působení je zasazeno do kontextu multikonfesijního předbělohorského městského společenství, které charakterizoval se značnou mírou „pochopení" pro bratrský sbor, jehož prokazatelně nebyl členem,[2] jako nekonfliktní. V jeho zápiscích je

2 Srovnej Karel Simon, *Sociální postavení členů jednoty bratrské v Mladé Boleslavi na počátku 17. století*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity

s ohledem na osobní zkušenosti možno identifikovat změny v přístupu k popisu rekatolizace od kritického a ironického líčení katolických praktik až k neutrálnímu postoji. V Kezeliově vnímání sebe sama i dlouhá léta po konverzi přetrvávalo zdůrazňování vlastního statusu exulanta, což mohlo souviset také s reflexí jeho problematické akceptace ze strany městské společnosti. Podobnou zkušenost měli pražští pobělohorští reemigranti, kteří své vztahy s městským společenstvím obvykle normalizovali až po mnoha letech, většinou v souvislosti se svou aktivní účastí při obraně města na sklonku třicetileté války.[3]

Kronikář královského města Louny Pavel Mikšovic byl jediným z trojice autorů pamětních zápisů, který neměl zkušenost s exilem. Byl naopak konfrontován se zážitkem násilné hromadné katolické konverze v dominantně utrakvistickém městě. Podobně jako Kezelius i on uchoval ve své kronice obraz rekatolizace města, manifestovaný v prvé řadě v konfesijní proměně veřejného prostoru. Jeho pamětní zápisky zachycují delší časový horizont, který podstatně zasahoval do předbělohorského období, což Prchal Pavlíčkové umožnilo porovnat proměnu zápisů po cézuře bělohorské. Násilně vnucenou konverzi ve vztahu k vlastní osobě lounský kronikář na stránkách svého díla nezmiňuje a změna konfese jako téma plní celkově v jeho díle okrajovou roli. V souvislosti s tímto autorem Prchal Pavlíčková připomíná otázku vnímání konverze v předmoderní době nejen jako náboženského jevu, ale také jako sociálního a kulturního problému. Tento přístup totiž umožňuje konverzi chápat za určitých okolností jako objekt směny, zejména v situaci, kdy přestup k jiné víře provází násilí, nátlak a jde o „sebezáchovnou" výměnu vyznání (s. 96). Při profilu předbělohorských Loun jako vyhraněně protestantského města se ovšem jeví jako podstatné autorčino opomenutí, když nezohlednila výzkumy knižní kultury ve zdejším měšťanském

Karlovy, Praha 2012. Autor pracuje s rejstříky členů mladoboleslavského bratrského sboru z let 1610 a 1611.

3 Olga Fejtová, *„Můj ortel zní, že mám z rathouzu býti oběšen… " Kutnaurové ze Sonnenštejna – životní osudy staroměstské bratrské měšťanské rodiny v neklidné době konfesijních zvratů*, Pražský sborník historický 48, 2020, s. 237–274, zde s. 266, 271.

prostředí, respektive analýzu předbělohorských soukromých měšťanských knihoven. Její závěry jednoznačně dokládají, z jakého ideového podhoubí vyrůstaly konfesijní názory a preference, které nepochybně dotvářely ideové zázemí Mikšovicova kronikářského díla. Je-li navíc jako součást násilné pobělohorské rekatolizace autorkou zmiňována konfiskace měšťanských knihoven (s. 89–90), což nebyl v prostoru měst zcela běžný postup, zasloužil by si obsah měšťanských knižních kolekcí v předbělohorských Lounech nepochybně zmínku.

Tři kapitoly věnované výše uvedeným autorům a jejich pamětním zápisům rámuje v knize závěrečný oddíl s analýzou dalších textů pamětí a kronik zmiňujících se o fenoménu konverzí v prostředí měšťanů a nižší šlechty. Jde o rozbor dochovaných rukopisných záznamů z doby pobělohorské, jejichž prostřednictvím přibližuje Prchal Pavlíčková konkrétní zkušenosti různých aktérů s konfesijní proměnou a její reflexí v jejich literárních textech, a to v souvislosti se základními kroky rekatolizační zeměpanské a církevní politiky. Autorka pro příklad vybrala jako základní problémy staroměstskou exekuci, vyhnání protestantských kněží a rekatolizaci prostoru církevních staveb. Zvláštní pozornost věnovala otázce formalismu v praktikování katolicismu po vnucených konverzích, který se manifestoval prostřednictvím kauz podvodné distribuce zpovědních cedulek, jež se v pamětních záznamech také objevovaly. Nejznámější z těchto případů, spojený s knězem Vavřincem Hanžburským, však v knize kupodivu zmíněn není.[4] Podstatným tématem se stalo celkové vnímání konvertitů dobovou společností, tak jak bylo zachyceno v jednotlivých pamětech, koncipovaných ať už v exilu, nebo v Čechách. Obvykle se v nich demonstrovala jednoznačná snaha dokládat či dokonce předjímat „špatné" konce těchto osob.

Jedním z připomenutých textů, které autorka v této závěrečné kapitole využila, jsou pamětní záznamy původně staroměstské rodiny Dvorských z Gryfí Hory ve Veleslavínově Kalendáři historickém

4 Olga Fejtová, *„Já pevně věřím a vyznávám… " Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha – Ústí nad Labem – Dolní Břežany 2012, s. 124, 151.

z roku 1590, jenž je součástí Sbírky starých tisků Archivu hlavního města Prahy. Jde o zápisky, které byly editované autorkou této recenze na sklonku devadesátých let minulého století. S tehdejší znalostí dobových reálií byla vyslovena teze, že autor části zápisů Jan Pavel Dvorský z Gryfí Hory, který si uvedený tisk pořídil v době předbělohorské, mohl být katolíkem.[5] S touto tezí Prchal Pavlíčková polemizuje a na základě údajů například o kostelech, kde byly křtěny jeho děti, jej zařazuje mezi utrakvisty (s. 149).[6] Vzhledem k dalším výzkumům zmíněného kalendáře v posledních dvou desetiletích se o konfesijním zázemí tohoto měšťana podařilo nalézt další údaje. Lze doložit, že okruh jeho sociálních vazeb byl značně spojen s pražským sborem jednoty bratrské.[7] Jeho členové vystupovali v roli kmotrů či blízkých přátel rodiny Dvorských, takže vazby této rodiny k protestantskému prostředí byly významné. Jednoznačné přiřazení Jana Pavla Dvorského k širokému, ale velmi indiferentnímu spektru utrakvistů, o něž se pokusila Prchal Pavlíčková, zůstává však stále konstruktem. Samotné pamětní zápisy Dvorského se ke konfesijním záležitostem ani ve vztahu k dramatickým událostem spojeným se stavovským povstáním nevyjadřují. Ve svých zápiscích zmiňuje v souvislosti s politikou protestantských stavů jen obavy o její důsledky pro městský stav a města pražská. V podobném duchu jsou koncipovány i jeho záznamy pobělohorské. Když v září roku 1618 uzavírá jednotu k vzájemné podpoře s několika dalšími spoluměšťany

5 Srovnej Olga Fejtová, *Veleslavínův Kalendář historický z majetku pražského rodu Dvorských z Gryfí Hory*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 97–124, zde s. 98, 101.

6 Cenzurní „korektury" textu autorka připisuje někomu z dalších čtenářů kalendáře v následujících generacích. Tyto zásahy byly nepochybně provedeny až ve druhé polovině 18. století, neboť kopírují doporučení druhého vydání Koniášova *Nebeklíče* z roku 1749. Patrně se nejednalo o skutečně profesionální cenzurní zásah, protože do tisku nebyla připojena cenzorská značka. Srovnej Olga Fejtová, *Jan Hus a husitství jako téma ve Veleslavínově Kalendáři historickém. K reflexi husitské tradice v pražském souměstí v raném novověku*, in: *Hus – husitství – tradice – Praha. Od reality k mýtu a zpátky*, (edd.) Eva Doležalová et al., Praha 2020, s. 143–168, zde s. 156–157.

7 O. Fejtová, *Veleslavínův Kalendář historický*, s. 110, 112, 114; táž, *„Můj ortel zní… "*, s. 250.

usedlými převážně ve staroměstské týnské čtvrti, nenalezneme mezi nimi žádnou z osobností spojených s jednotou bratrskou, ačkoliv současně se z jedenácti členů tohoto spolku prokazatelně pět ocitlo po roce 1627 v emigraci, tudíž jejich vztah k protestantskému prostředí byl zřejmý.[8] Důvodem organizace spojenectví v počáteční fázi stavovského povstání a nástupu razantní protestantské politiky mohla být obava z dalšího nábožensko-politického vývoje, která patrně spojila konfesijně heterogenní staroměstské měšťanské společenství. Už v roce 1637 autor pamětí Jan Pavel Dvorský vystupuje jako aktivní podporovatel a dedikátor katolického tisku, konkrétně knihy z produkce Arcibiskupské tiskárny, kterou věnoval staroměstskému katolickému bratrstvu Nanebevzetí Panny Marie.[9]

Ač jsou jeho pamětní zápisy soukromé, byl jejich autor v ohledu jasné formulace konfesijních preferencí velmi zdrženlivý. Jeho do značné míry multikonfesijní či spíše nadkonfesijní sítě vazeb, které si v době předbělohorské v pražském souměstí vytvářel, mohou být nejen dokladem náboženské nevyhraněnosti části městského obyvatelstva, ale i výrazem značné míry konfesijní tolerance měšťanů pražského souměstí, pro něž byla prioritou identita svázaná více s městskou komunitou než se samotnou vírou. V každém případě jednoznačné soudy o konfesijní příslušnosti jen na základě dílčích údajů o vazbě na určitou farnost mohou být minimálně pro prostředí měst pražských doby předbělohorské unáhlené.

Pokus Radmily Prchal Pavlíčkové přiblížit dobové vnímání katolické, převážně vnucené konverze v raně novověkých pamětních a kronikářských záznamech na základě rozboru témat, jimž se věnovaly, nebo je naopak ignorovaly, a současně slovníku, který přitom využívaly, a to na příkladu tří osudů konvertitů, nepochybně přibližuje jejich duchovní svět, vnímání víry i zbožnosti. Bezprostředně pobělohorská etapa vytvořila pro tento výzkum ideální prostor,

8 O. Fejtová, *Veleslavínův Kalendář historický*, s. 115, zápis k 7. 9. 1618. Údaje k emigraci srovnej *Berní rula 3. Pražská města*, (ed.) Václav Líva, Praha 1949, s. 16, 20, 24, 35, 27.

9 Ctivěník ke cti a slávě rodičky boží do nebeské slávy vzaté, Staré Město pražské: Arcibiskupská tiskárna, [1638]. Viz *KPS – Databáze Knihopis*, K01661, [online], [cit. 10. března 2025], <https://www.knihopis.cz>.

protože do poměrně krátkého období se koncentrovaly rekatolizační zásahy, jež se dotkly masy protestantského obyvatelstva. Ukázaly se přitom různé strategie konvertitů provázané i s jejich společenským a ekonomickým postavením. K porozumění postojům raně novověké společnosti však bude třeba bázi zkoumaných pramenů rozšířit za hranici populárních narativních textů zejména směrem k výzkumu sociálních sítí, které, jak ukazuje příklad pražské rodiny Dvorských z Gryfí Hory, mohou doložit vazby uvnitř dobového společenství, respektive jednotlivých farností. Autorčiny výzkumy k tomu nepochybně vytvářejí dobré východisko.

Olga Fejtová

Tomáš Hunčovský, KONRÁD FISCHER (1631–1701). ŽIVOT A DÍLO BOROVANSKÉHO PROBOŠTA, Veduta, České Budějovice 2023 (= Osobnosti českých a moravských dějin, sv. 20), 384 stran.

Kniha Tomáše Hunčovského vydaná v ediční řadě *Osobnosti českých a moravských dějin* nakladatelství Veduta je publikovanou disertační prací obhájenou v roce 2021 na Ústavu archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Jak název a podtitul napovídají, je věnována životu a dílu borovanského probošta Konráda Fischera. Postava augustiniánského kanovníka, který se zasloužil o obnovení opuštěné a válkou zpustošené kanonie v Borovanech, není příliš známá. Do širšího povědomí, jak připomíná nakladatelská anotace titulu, se dostal jen jako iniciátor poražení památného Žižkova dubu. Také Fischerův rukopis o historii borovanského kláštera[1] zůstával stranou badatelského zájmu a byl využíván pouze pro zkoumání dějin kláštera a regionu. Tomáš Hunčovský rozpoznal možnosti, které se pro využití

1 Originál rukopisu se nachází ve Státním oblastním archivu v Třeboni v archivním oddělení Třeboň jako součást fondu Velkostatek Borovany.

rukopisného díla nabízejí díky přístupům moderního bádání, a protože přes vzrůstající zájem o raně novověkou řádovou historiografii vydávání těchto pramenů u nás ve větší míře stále zaostává, rozhodl se tento spis zpřístupnit formou vědecké edice. Edice textu s kritickým aparátem, doplněná kodikologickým popisem a obsahovou analýzou, zaujímá druhou, rozsáhlejší část knihy. V první části své práce se autor pokouší za použití různých, především historicko-antropologických metodologických přístupů o rekonstrukci života původce tohoto spisu. Text je zde doplněn obrazovým doprovodem.

Konrád Fischer se narodil 24. listopadu 1631 v jihoněmecké vesničce Krenkingen. V letech 1648–1651 studoval filozofii na „benediktinské univerzitě" v Salzburgu a metafyziku a medicínu ve Freiburgu im Breisgau. Po dokončení studií požádal o přijetí mezi řeholní kanovníky sv. Augustina v Klosterneuburgu a 2. února 1653 zde složil řeholní sliby. Poté co vystudoval teologii na vídeňské univerzitě, byl vysvěcen na kněze. Do Borovan přišel v roce 1658 jako jeden z kanovníků, kteří byli vybráni, aby obnovili zdejší opuštěnou kanonii. Ačkoliv Fischer zpočátku toto poslání odmítl, byl jediným z původní skupiny, kdo v Borovanech nakonec setrval. Dne 25. dubna 1677 byl zvolen borovanským proboštem a tuto funkci zastával až do své smrti 6. června 1701.

Strohá a nepříliš rozsáhlá biografická data autor doplňuje a oživuje jejich zasazením do kontextu dějinných událostí i dobových reálií a prostřednictvím exkurzů do života a dějin společenství, v nichž Fischer působil. Vedle domácích a zahraničních archivních pramenů[2] a literatury, z nichž čerpá, vychází rovněž z toho, co o borovanském proboštovi vypovídá způsob, jakým vedl svěřený klášter, jeho stavební a hospodářská činnost a konečně též jeho práce o dějinách borovanského kláštera.

2 Tyto archivní prameny jsou uloženy v Národním archivu v Praze, ve Státním oblastním archivu v Třeboni v archivních odděleních Třeboň a Český Krumlov, ve Státních okresních archivech v Českých Budějovicích a ve Strakonicích, dále v Bádenské zemské knihovně v Karlsruhe, v Arcibiskupském archivu ve Freiburgu im Breisgau, v Archivu kláštera (Stiftsarchiv) Klosterneuburg, v Rakouské národní knihovně ve Vídni a v Centrální knihovně v Curychu.

Kapitoly o životě Konráda Fischera uvozuje část věnovaná jeho rodinnému zázemí a mládí. Přibližuje dobu a místo Fischerova narození a také postavení rodiny v místním společenství. Fischer pocházel z rodiny společensky angažovaného lékaře, jenž svým dětem dokázal zajistit podmínky pro vzdělání, které mělo rozhodující význam pro jejich životní uplatnění. Další kapitola přibližuje život novice v klosterneuburském klášteře a zároveň líčí peripetie obnovy řeholních kanonií v Třeboni a v Borovanech, zrušených za Viléma z Rožmberka, kterou inicioval Ferdinand III. Protože augustiniáni v Čechách a na Moravě nedokázali osídlení těchto kanonií personálně zajistit, obrátil se panovník v roce 1630 na probošta klosterneuburského kláštera. Obnovit život obou klášterních komunit však trvalo několik desetiletí. Fischer se odebral do Borovan až po počáteční roztržce s proboštem Bernardem Schmedingem, vyvolané odmítnutím této mise, které jej dokonce zavedlo do klášterního vězení.

Následné *Intermezzo: klášter augustiniánských kanovníků v Borovanech* představuje okolnosti založení, rozvoj a úpadek borovanského kláštera až do doby obnovení a osídlení nově příchozí komunitou. Její složení, vztahy mezi kanovníky i mezi borovanskou a třeboňskou kanonií, hospodářské potíže a krize vyvolaná sedmi lety sedisvakance po smrti probošta Jiřího Jaudta, jež byla způsobena spory o patronátní právo, jsou obsahem další kapitoly.

Následující část práce věnovaná období, kdy bylo Fischerovi svěřeno vedení kláštera, podrobně zachycuje dramatický průběh volby borovanského probošta a překonávání počáteční animozity uvnitř komunity, živené především představeným třeboňského konventu. Dále se autor zabývá Fischerovými projekty na zvelebení kláštera a jeho hospodářství. Vedle stavebních úprav kláštera, zhotovení nového hlavního oltáře borovanského kostela a drobných sakrálních staveb v okolní krajině se probošt staral o personální obsazení kanonie a další vzdělávání noviců. Zásadní podmínkou fungování kanonie byla obnova borovanského statku, kterou zajistilo postupné a promyšlené budování hospodářských dvorů v Trocnově a v Hluboké u Borovan. S péčí o vytvoření ekonomického zázemí souvisí i Fischerova práce na podrobném urbáři, který sepsal v letech 1692–1693. Samostatnou podkapitolou je vztah probošta

k poddaným borovanského kláštera. V ní autor líčí dějiny Borovan a sleduje také snahy představitelů klášterní vrchnosti o zlepšení životních podmínek jejich obyvatel v poměrech rozvrácených třicetiletou válkou. Fungování soudnictví a způsob, jakým byly řešeny delikty poddaných, ilustruje působivý případ matky, která zabila své dítě. Závěrečné strany Fischerovy biografie shrnují poměry v klášteře a okolí v posledním roce života borovanského probošta.

Historie borovanského kláštera, na které Fischer pracoval v letech 1693–1696, navazuje jak časově, tak obsahově na jeho urbář sepsaný v letech 1692–1693. Společně měly pro budoucí generace zachytit vývoj kanonie a doložit její majetkovou držbu. Co je obsahem Fischerova dějepisného díla, napovídá jeho název *Historia Monasterii B. M. V. Visitantis in Borowan Can. Reg. S. Augustini Sive Deductio Primaevae Fundationis Monasterii. A Quo fundatu[m]? Quomodo? Quo Anno Soecularisatum? Quo Anno, a Quo, Cui denuo S. Ordini restitutum? Qui primi Superiores et Praelati? Qui primi post Restaurationem Inferiores et Professi? Quis verum modernus Status, et Reliqua Monasterii Borovaniensis memorabiliara*. V obsahové analýze Tomáš Hunčovský nejen sleduje metodu práce, obsah i použité prameny, ale srovnává také koncept tohoto díla s jinými historiografickými texty z augustiniánského prostředí té doby. Spis rozděluje na celky zahrnující tři časová období, která se liší způsobem podání a použitím pramenů v souvislosti s tím, nakolik byl autor odkázán na údaje z dochovaných písemností a do jaké míry popisuje události, jichž byl sám svědkem či přímým účastníkem. První část zachycuje nejstarší období kláštera od založení do jeho zrušení v roce 1564, druhá část léta od obnovení kanonie roku 1631 do Fischerova zvolení proboštem a poslední popisuje éru, v níž autor působil v čele kanonie.

S ohledem na zachování originální podoby textu, který zčásti tvoří Fischerovy přepisy původních, leckdy již nedochovaných pramenů, zvolil Tomáš Hunčovský pro převod rukopisu metodu transliterace. K edici je připojen podrobný poznámkový aparát, jmenný, zeměpisný a místní rejstřík.

Z intence dějepisné práce Konráda Fischera vyplývají hlavní témata a perspektiva, z níž na vývoj borovanského kláštera nahlížíme. Tomáš Hunčovský dále doplňuje její text o svědectví jiných

pramenů. Kniha zachycuje založení a dějiny kanonie, její vztahy k okolí v církevním i světském prostředí a poměry uvnitř komunity, podmínky jejího ekonomického zajištění či postavení poddaných. Podařilo se tak nejen představit osobnost borovanského probošta a jeho dílo, ale na osudech kanonie v Borovanech přiblížit mnohé aspekty řeholního života raného novověku.

Markéta Krejčová

Dana Dvořáčková-Malá et al., DVORY A REZIDENCE V PROMĚNÁCH ČASU, Nakladatelství Academia – Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2023, 441 stran.

Nejnovější svazek z produkce Výzkumného centra Dvory a rezidence ve středověku při Historickém ústavu Akademie věd ČR mapuje – na rozdíl od předchozích publikací – stav dvorského výzkumu v České republice. Po takřka dvaceti letech od započetí tohoto badatelského trendu, iniciovaného Danou Dvořáčkovou-Malou a Janem Zelenkou, nastal čas na bilancování. Jde nejen o jakousi „inventuru" meritorní, to znamená přehled dosavadního stavu poznání, ale v neposlední řadě rovněž o vyrovnání se s metodologickými východisky a přístupy, které jsou v domácím výzkumu aplikovány. Vydání publikace se ujala trojice editorů nad jiné povolaná – kromě dvou zmíněných, kteří stáli u počátků dvorského výzkumu u nás, je to ještě František Záruba, orientující se na prostorovou a stavebně-historickou dimenzi této problematiky, zvláště ve spojení s hradními sídly. A ještě jedna návaznost je v knize patrná, byť to na jejích stránkách nezaznívá příliš silně: souvislost s nedávnou monografií jedné z editorek knihy, Dany Dvořáčkové-Malé, *Dvůr jako téma*, v níž autorka zkoumala traktování dvora ve vývoji české moderní historiografie.[1]

1 Dana Dvořáčková-Malá, *Dvůr jako téma. Výzkum panovnické společnosti v českém středověku – historiografie, koncepty, úvahy*, Praha 2020.

Publikace je členěna do tří základních oddílů, které se pak dále dělí na jednotlivé kapitoly. Jak editoři v úvodu vysvětlují, z pochopitelných důvodů oslovovali pro jednotlivé tematické celky vždy badatele, kteří se danou problematikou zabývají a mohou tak přinést erudovaný přehled dosavadního českého výzkumu. Takový postup lze označit za šťastný, neboť umožnil soustředit se nejen na témata průřezového charakteru, ale rovněž na dílčí tematické celky. Ve struktuře jednotlivých kapitol je patrné úsilí o obdobné schéma. Snahou editorů a také autorů bylo pokusit se podat nejen obsahový přehled dosavadního poznání a metodických přístupů, ale zároveň deklarovat i badatelské výzvy do budoucna.

Ambicí tvůrců knihy zjevně bylo vytvořit všestrannou příručku, která bude spolehlivým průvodcem pro zájemce o dvorskou problematiku, především pokud jde o dosavadní odbornou produkci k jednotlivým okruhům, ale též o badatelské výhledy. U konkrétních kapitol je jednoznačně patrná hluboká obeznámenost autorů se zvolenými tématy a jejich texty stanovený cíl bezezbytku plní. Je jasné, že při kolektivních monografiích, na nichž se podílí velké množství osob (zde jich je čtrnáct), nelze stoprocentně udržet jednotnou linii výkladu a jednotlivé kapitoly prozrazují také individuální styl svých pisatelů. To rozhodně nemá být výtka, neboť je zřejmé, že jim editoři nechávali do jisté míry volnou ruku.

Jako značnou devízu knihy je nutno ocenit, že se neomezila pouze na středověk. Ostatně jak příslušní autoři konstatovali, pro český raný a vrcholný středověk je vlastně dvorské téma z větší části již dobře popsáno a neskýtá příliš mnoho potenciálu pro budoucí zájemce. Do výkladu jsou tak ústrojně zapojeny kapitoly, které pojednávají o raně novověké problematice – ať už s ohledem na dvůr Rudolfa II., nebo na rituální a ceremoniální složku dvorského života v 16.–18. století. Silnou stránkou knihy je rovněž interdisciplinární uchopení, které v souladu s aktuálními metodickými trendy předestírá různé formy přístupů ke dvorům a k tomu, jak jim rozumět. Od tradičního nazírání na tento fenomén viděný optikou dvorských hodností a hodnostářů přes jeho vnímání coby sociálního systému různých navzájem se křížících vazeb až k jeho složce ceremoniální či prostorové (nebo uměleckohistorické). Editoři i autoři jsou si

těchto různých pohledů nadobyčej dobře vědomi a mnohost pojetí dvora opakovaně zdůrazňují.

Jednotlivé kapitoly obsahující (vesměs) přehledy dosavadního bádání[2] jsou vnitřně sourodé a poskytují skutečně spolehlivý obraz jednotlivých témat. Pokud bych měl – snad poněkud hnidopišsky – hledat určitá opomenutí, některá by se asi najít dala. Sami editoři nicméně uvádějí, že kniha není vyčerpávajícím shrnutím dvorského výzkumu v českých zemích a všech jeho fazet, a připouštějí, že leckterý čtenář může mezery nacházet. Z pohledu mé vlastní specializace, a tedy ryze subjektivní optikou, pociťuji určitý nedostatek v nerozsáhlém pojednání kanceláří coby součástí panovnických dvorů. Ty totiž náleží, přinejmenším v prosopografické rovině, k velmi dobře probádaným oblastem. Nedostávají zde prostor v samostatné kapitole, ba mnohé (často monografické) studie nejsou v knize reflektovány. Uveďme například, že není ani jednou zmíněna německá monografie Ivana Hlaváčka ke kanceláři Václava IV.,[3] ale ani mnohé práce autorského dua Jindřich Šebánek – Sáša Dušková k přemyslovským kancelářím nebo třeba starší stati Václava Hrubého, Jiřího Spěváčka a jiných. Vedle kancelářské problematiky může zarazit absence ještě jednoho tématu zpracovaného především Bogusławem Czechowiczem. Až na jedinou výjimku nejsou jeho práce citovány vůbec. Jakkoliv jsou mnohé jeho teze kontroverzní, Czechowicz se svými výzkumy, v nichž propojuje přístupy historické a uměleckohistorické s ohledem na prezentaci panovnického majestátu, ale také vládní praxe, dostává ke dvorské problematice velmi blízko. Proto, třeba i v polemické rovině, měly být na příslušných místech vzaty v potaz. Překvapivě takřka úplně stranou zůstávají dvory dvou Lucemburků – Karla IV. a Václava IV. Zatímco v prvním případě by bylo možno poukazovat na monografické zpracování problematiky (zvláště v díle Františka Kavky), u Václava IV.

2 Mírně se vymyká poslední kapitola, věnovaná Janu Lucemburskému (s. 302–323), která je dle mého soudu v podstatě svébytnou analytickou studií přinášející nové pojetí pohledu na jeho dvůr.

3 Ivan Hlaváček, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik*, Stuttgart 1970.

představuje takřka padesátiletá lakuna ve výkladu přeci jen citelnější mezeru.

Četba knihy ve mně rovněž vyvolala přemítání týkající se její koncepce. Nejedná se sice o věci kardinální povahy, přesto si je na tomto místě dovolím předestřít. První věc se týká národnostního narativu ve výkladu českých dějin. Jednotlivé kapitoly (s jednou výjimkou) totiž ukazují, jak je tento aspekt silně podvědomě přítomen v myslích mnoha českých historiků. Ve výkladu české historiografie a jejího vnímání dvorských dějin je soustavně opomíjena její českoněmecká, respektive sudetoněmecká větev. Kupříkladu v úvodním výkladu, tematizujícím syntézy českých dějin a jejich reflexi dvora, zcela chybí českoněmecké (sudetoněmecké) syntézy dějin Čech (a Moravy) z pera Ludwiga Schlesingera, Adolfa Bachmanna či Bertolda Bretholze. Ani na jednom místě nenajdeme zmínku například o dvoudílné meziválečné monografii Gustava Pirchana o pohybu Karla IV. v Itálii, která je z hlediska dvorského výzkumu nezanedbatelná. Jedinou výjimkou je kapitola Jakuba Razíma, jenž dějiny české historiografie nevnímá národnostní optikou a pracuje i s díly českoněmeckých historiků.

Druhým aspektem, nad nímž lze po četbě této knihy uvažovat, je způsob pojetí takovýchto přehledů, tedy zda by se mělo jednat o komentovanou bibliografii, nebo spíše o žánr bližší dějinám historiografie. Kniha sleduje takřka výhradně první rovinu (a byl to podle všeho – dodávám, že zcela legitimní – autorský záměr). Zdá se mi však, že přinejmenším na některých místech by mohly být popisované trendy zakomponovány do souvislostí soudobé společenské atmosféry, neboť ta příslušné postuláty spoluutvářela.[4] Tak například v druhé polovině 19. století konstrukce středověkého dvora výhradně na průsečíku dvorských hodností nepochybně souvisela se vznikem moderního úřadování a vnímáním středověkých „úřadů“ optikou byrokratizace administrativy 19. století, s čímž byla spojena volba nevhodných (ahistorických) přístupů. Tento

4 Srovnej Lutz Raphael, *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München 2010, s. 18–20.

koncept – navazujíc na některé předchůdce[5] – nedávno velmi pěkně rozpracovala pro německou historiografii Ellen Widder.[6] Bylo by jistě zajímavé nahlédnout stejnou problematiku také z českého hlediska. Druhým příkladem může být rozebíraná osobnost Jana Kaprase. Jeho právněhistorické pojetí českých dějin (a též panovnického dvora) nemělo zdaleka jen odborné konotace, ale je potřeba na něj nahlížet rovněž v kontextu konstrukce českého státního práva, které se stávalo před rokem 1918 i po něm jedním ze základních argumentů pro historické (a nikoliv nacionální) vymezení hranic českého státu v soudobém politickém diskurzu, jak před lety instruktivně ukázal Joachim Bahlcke.[7] Nechci tvrdit, že zmíněné propojení badatelského přehledu a dějin historiografie na stránkách recenzované knihy zcela absentuje, ale na můj vkus přišlo poněkud zkrátka.

Při závěrečném hodnocení je nutné vyzdvihnout přínos této knihy. Takový přehled doposud k dispozici nebyl a stane se, troufám si říci, velmi užitečnou pomůckou pro všechny, kteří se dvorského výzkumu ve středověku a v raném novověku dotýkají nebo se jím přímo zabývají. Je zásluhou především editorů recenzované knihy, že i v našem prostředí začaly být recipovány zahraniční metodologické proudy, byli to právě oni, kteří stav našeho poznání razantním způsobem posunuli. Historik s ohledem na „své" téma se vlastně může cítit (jak věřím) polichocen, když pro některé etapy vývoje lze konstatovat, že jsou jeho vlastní zásluhou takřka plně zpracovány.

---

5 Jürgen Kocka, *Otto Hintze, Max Weber und das Problem der Bürokratie*, in: *Otto Hintze und die moderne Geschichtswissenschaft. Ein Tagungsbericht*, (Hrsg.) Otto Büsch – Michael Erbe, Berlin 1983, s. 150–188; Michael Erbe, *Otto Hintze und seine Sicht der Entstehung des neuzeitlichen Beamtentums*, in: tamtéž, s. 87–94.

6 Ellen Widder, *Kanzler und Kanzleien im Spätmittelalter. Eine Histoire croisée fürstlicher Administration im Südwesten des Reiches*, Stuttgart 2016 (= Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, Forschungen 204), s. 7–19.

7 Joachim Bahlcke, *Geschichte als Argument. Der Prager Rechtshistoriker Jan Kapras (1880–1947) und die tschechische Schlesienforschung am Anfang des 20. Jahrhunderts*, in: *Silesiographia. Stand und Perspektiven der historischen Schlesienforschung. Festschrift für Norbert Conrads zum 60. Geburtstag*, (Hrsg.) Matthias Weber – Carsten Rabe, Würzburg 1998, s. 69–81.

Tak tomu opravdu je (především díky triu Dana Dvořáčková-Malá, Jan Zelenka a František Záruba) a lze se jen těšit na jejich další příspěvky.

Tomáš Velička

Jan Lhoták, JOSEF AMBROŽ GABRIEL. ŠUMAVAN VE VÍRU 19. VĚKU, Scriptorium – Západočeská univerzita v Plzni, Dolní Břežany – Plzeň 2024, 782 stran.

Objemná kniha věnovaná pozapomenuté osobnosti národního obrození JUDr. Josefu Ambroži Gabrielovi (4. 12. 1820 Loučová, okr. Klatovy – 4. 7. 1880 Bechyně) budí na první pohled úctu i obavy. Poetický autorův prolog vystřídají obligátní odborné kapitoly, vyrovnávající se s žánrem biografie, pojmem Šumava, dosavadním zpracováním Gabrielovy osobnosti a dalšími metodologickými platformami, v jejichž rámci autor inzeruje jednak podrobnou pozitivistickou studii a jednak záměr oslovit nejen historika, ale i laického čtenáře se zájmem o dějiny regionu a dynamické 19. století. Odborného čtenáře v tu chvíli maně napadá, že bude třeba hledat obzvlášť odhodlaného laika, aby se předkládanou monografií skutečně propracoval až k jejímu závěru. Tato nedůvěra ovšem není na místě. Kapitoly věnované detailnímu sledování osudů hlavního hrdiny jsou zpracovány nejen s výjimečnou a obdivuhodnou odbornou erudovaností, ale navíc i čtivě, neřkuli nesmírně poutavě. Před očima čtenáře se odehrávají Gabrielovy životní osudy, ukotvené v čase i prostoru, z hlediska rodinných kořenů (Lhoták, původně historik hospodářských dějin raného novověku, tu sleduje osudy rodu Gabrielů od berní ruly, tato překvapivě hloubková sonda má ale své opodstatnění ve vysvětlení Gabrielova původu a geneze jeho patriotismu), sociálních vazeb, kontaktů s předními hybateli rodící se občanské a národnostní společnosti a nacionálně-politických determinant doby.

Lhotákův životopis Josefa Ambrože Gabriela vpravdě není nějakou skicou, ale naopak širokoformátovým a navíc i mnohovrstevnatým

panoramatem, v němž se nejen rozvíjí příběh jednoho výjimečného muže a jeho rodiny, ale dýchá z něj celková atmosféra doby a společnosti. Po kapitolách věnovaných obligátnímu dětství a vzdělání následuje Gabrielova cesta k češství, jeho angažmá v pražském revolučním dění roku 1848, zvnitřnění v rodinném a filantropském úniku před bachovským neoabsolutismem a stopa v Sušici druhé poloviny 19. století (přidanou hodnotou biografie je podrobné zpracování dějin tohoto jihozápadočeského města na jazykové hranici Šumavy v době tamního působení Josefa Ambrože Gabriela). Následuje Gabrielův velkolepý vzestup v komunální, okresní i zemské politice, udušený šosáckým maloměšťáctvím Sušice, marný boj o udržení životní úrovně odpovídající právníkovu postavení, ústup z veřejného i sušického života do Bechyně a tragická prohra uštvaného muže ryzího charakteru stíhaného depresivními stavy a ekonomickým tlakem, který volí dobrovolný odchod ze světa. Epilogem jsou životní osudy jeho dětí, jimž dokázal Gabriel předat své vysoké morální a vlastenecké krédo, Gabrielův „druhý život" v paměti Sušice a Bechyně a zhodnocení jeho literárního, nakladatelského a historicko-topografického díla.

Mezi všemi superlativy, které Lhotákova monografie bezesporu zaslouží, je třeba vyzdvihnout i plastický psychologický portrét hlavního protagonisty, k jehož dostínování neváhal autor zajistit odborný grafologický posudek Gabrielových autografů. Vytknout by se dala poněkud nedbalá redakční práce (nejen četnější nevychytané korektury, ale ostudou je například na s. 178 rozdělení slova čtyřd-enní, na s. 298 podobný lapsus Hildpran-dt), v konfrontaci s rozsahem a obsahovou bohatostí této monografie však netřeba na jejich zdůrazňování příliš trvat. Jako horší opomenutí se jeví absence alespoň jmenného rejstříku, jenž by užití díla bezesporu usnadňoval. (Bohatý) seznam pramenů a literatury však samozřejmě nechybí.

Dovolím si shrnout: Bylo-li záměrem Jana Lhotáka vytvořit na jedné straně odbornou monografii, která by přispěla dalšímu poznání doby, společnosti i regionu, a na druhé straně čtivý lidský příběh, v obojím uspěl, a to na výtečnou.

Marie Malivánková Wasková

Drew D. Gray, NETHER WORLD. CRIME AND THE POLICE COURTS IN VICTORIAN LONDON, Reaktion Books, London 2024, 352 stran.

Autor publikace, anglický sociální historik Drew D. Gray, působí jako vedoucí Centra historických studií na univerzitě v Northamptonu. Věnuje se dějinám kriminality a trestního soudnictví v Anglii od druhé poloviny 17. do počátku 20. století. Ve svých nejnovějších pracích se zabýval kriminalitou, kriminálním podsvětím a životem nejchudších vrstev v Londýně s časovým těžištěm v 19. století. Do tohoto tematického okruhu spadá také recenzované dílo.

Počet obyvatel Londýna přesáhl již kolem roku 1800 jeden milion. V polovině 19. století čítala populace britské metropole 2,3 milionu, na konci téhož století dosáhla 6,5 milionu. Už v první čtvrtině 19. století Londýn jako nejlidnatější město světa předstihl Paříž. Velkoměstský charakter Londýna podtrhovala od čtyřicátých let 19. století hustá síť veřejné dopravy, zahrnující vlaky, tramvaje a omnibusy. V roce 1863 k nim přibyla první podzemní dráha (metro) na světě. V této době město disponovalo trojstupňovým systémem trestních soudů. Nejnižší stupeň soudní soustavy tvořily policejní soudy, které rozhodovaly v případech relativně méně závažné kriminality. Právě o fungování těchto soudů pojednává recenzovaná publikace a vychází z jejich agendy.

Gray využil dva hlavní okruhy pramenů: Prvním byly zprávy dobového londýnského tisku o případech projednávaných policejními soudy, druhým pak archivní fondy těch několika málo londýnských policejních soudů, odkud se soudní akta trestních kauz z 19. století dochovala. Autor nicméně neopominul ani příslušné normativní prameny a dobové debaty o sociálních a právních otázkách.

Systém metropolitních policejních soudů v Londýně byl ustaven v roce 1792 a k jejich upevnění výrazně přispělo zřízení londýnské metropolitní policie roku 1829. V roce 1850 fungovalo v Londýně jedenáct policejních soudů a do roku 1913 vzniklo v rozrůstající se britské metropoli ještě několik dalších soudů tohoto typu. Za zdejší hlavní policejní soud byl považován ten v Bow Street. Počet osob souzených ročně u těchto institucí už v roce 1828 překročil 48 000. Zřízením metropolitní policie vznikl profesionální sbor s bezmála

900 strážníky a s více než stovkou seržantů, superintendantů a inspektorů, který záhy získal kontrolu nad veřejným prostorem hlavního města. Činitelé policejních soudů představovali v 19. století elitu profesionálních úředníků a náleželi ke střední třídě. Jejich aktivita postupně vymezovala a zároveň zviditelňovala příslušníky nejchudších londýnských vrstev a místního podsvětí (nether world), kteří se nejčastěji dopouštěli relativně méně závažných trestných činů všeho druhu.

V první kapitole se Gray zabývá pachateli, kteří se před policejními soudy ocitali. Převažovali mezi nimi dělníci a příslušníci městské chudiny. Za řadou pořádkových a násilných deliktů (výtržnosti, domácí násilí) stála konzumace alkoholu, zejména piva a ginu. Výčep piva se britská vláda pokusila zákonně regulovat již v roce 1830. Ve druhé polovině 19. století se před londýnské policejní soudy stále častěji dostávaly prostitutky. Symbolem těžkého zločinu v anglické metropoli v poslední čtvrtině 19. století se stal nikdy nevypátraný sériový vrah prostitutek zvaný Jack Rozparovač (Jack the Ripper). Prostitutky nezřídka užívaly falešná jména a přezdívky a ocitaly se tak před soudy opakovaně pod různými jmény. Autor to podrobně ilustruje na příkladu dvou prostitutek, o nichž psal v osmdesátých a devadesátých letech 19. století londýnský tisk.

Ve druhé kapitole autor probírá přestupky, které byly podchyceny metropolitní policií v rámci jejího dozoru nad provozem a obchodními aktivitami v ulicích Londýna. Od roku 1867 upravoval veřejný pořádek ve městě speciální zákon, tzv. The Metropolitan Streets Act. Velmi frekventovaným objektem zájmu policie a následně policejních soudů se stávali londýnští nezávislí pouliční obchodníci (costermongers), kteří na veřejných prostranstvích, zejména v chudších čtvrtích, prodávali z vozíků různé zboží, nejčastěji ovoce a zeleninu. Ti se podle Graye tradičně vyznačovali malým respektem k autoritě policie, s níž vedli každodenní boj o využívání ulic. V poslední třetině 19. století policie také řešila záležitosti spojené s provozováním (hazardních) her na ulicích (street gambling). Do konfliktu s policií se rovněž dostávali hudebníci a další osoby provozující pouliční zábavu. Koncem 19. století se v Londýně staly specifickým problémem hlasité produkce provozované skupinami příslušníků Armády spásy. Úkolem metropolitní policie byl též dohled

nad trhy a prodejem potravin, a to i v rámci prvních pokusů o ochranu spotřebitele před zfalšovaným a zdravotně závadným zbožím. K dalším činnostem policie patřila kontrola zachovávání hygienických předpisů a zákona o veřejném zdraví (1848). Do její kompetence náleželo dodržování zákonů o délce pracovní doby, zaměstnávání dětí a mladistvých, ale i ochrana zvířat proti týrání. Objektem zájmu policejní ochrany byli v Londýně po celé 19. století především koně.

V následující kapitole se autor zaměřil na aktivity a postih zlodějů a drobnějších podvodníků. Připomíná, že pachateli těžkých majetkových deliktů (loupež, pašování, vloupání) byli v 19. století převážně muži, trestaní většinou deportací do Austrálie, později pak vězením (odnětím svobody). Pojem falšování (forgery) zastřešoval v 19. století u londýnských policejních soudů rozličná jednání z oblasti majetkové kriminality. K typické drobné kriminalitě velkoměsta patřily kapesní krádeže, které byly častokrát páchány při davových shromážděních, v divadlech a později také v prostředcích veřejné dopravy. Další opakovaně se vyskytující drobnou městskou majetkovou delikvenci představovaly krádeže v obchodech (shoplifting), mezi jejichž pachateli převažovaly ženy. Gray popisuje případy několika z nich. Naproti tomu mužskou záležitostí byly krádeže v docích, které byly velmi rozšířené zejména v poslední třetině 19. století a někdy byly spojené s pašováním zboží. Jejich pachateli byli zdejší uboze placení dělníci. Spektrum drobných podvodů bylo velmi široké a sahalo od šizení v obchodech přes rozšiřování falešných peněz až po provozování různých jasnovideckých a okultních aktivit.

Těžší násilné trestné činy a delikty proti životu a zdraví (vražda, zabití, znásilnění) byly v 19. století souzeny vyššími kriminálními soudy. Objektem veřejné pozornosti se stávaly zejména vraždy, přičemž počet rozsudků smrti a veřejných poprav v Londýně od čtyřicátých let klesal. Od roku 1868 již nebyly rozsudky smrti vykonávány veřejně. Autor připomíná, že mnoho případů násilí zůstalo v oblasti temných cifer, tj. šlo o nenahlášenou a úředně nepodchycenou trestnou činnost. Před londýnské policejní soudy se tak dostávaly pouze některé případy neletálního násilí, především fyzické útoky, jejichž následkem byla různá zranění. Nemalý počet násilných deliktů tvořily útoky na policisty. V souvislosti s násilnými přečiny

autor zmiňuje také případy ilegálních zápasů. Domácí násilí bylo ve viktoriánském Londýně endemickým jevem. Týrané ženy nezřídka udávaly své partnery pro závažnější zločiny, za které byl ukládán trest vězení, aby dosáhly alespoň dočasného legálního odloučení. I v této souvislosti vznikaly v Anglii během 19. století charitativní organizace na ochranu žen a dětí. Naopak případy domácího násilí, v nichž byla tyrankou žena a obětí muž, nebyly běžné, nicméně vyskytovaly se.

V úvodu kapitoly o kriminalitě mladistvých Gray upozorňuje, že hranice trestní odpovědnosti obnášela ve viktoriánské Anglii již sedm let. Ještě v 19. století byli někteří mladiství pachatelé trestáni oběšením a mnozí další byli transportováni do Austrálie. Nejčastějším proviněním spáchaným mladistvými byly ve zkoumané době kapesní krádeže, za které byl většinou ukládán výprask nebo zbičování. Tyto tělesné tresty byly definitivně odstraněny z britského právního řádu až v roce 1948. Zákon o mladistvých z roku 1854 (Reformatory Schools Act) umožnil zřizovat státem certifikované polepšovny, kam měli být umísťováni nezletilí pachatelé ve věku od sedmi do šestnácti let. Zákon o povinném základním vzdělávání z roku 1876 (Elementary Education Act) měl rovněž fungovat jako nástroj prevence kriminality mladistvých. Zřizoval tzv. průmyslové školy (industrial schools) s přísnou disciplínou, kam mohli rodiče a pěstouni posílat své obtížně vychovatelné děti a svěřence. Za hlavní příčinu dětské kriminality v Londýně v posledních desetiletích 19. století autor označuje tehdejší otřesnou chudobu. V daných podmínkách se děti mnohdy stávaly obětí týrání a vykořisťování ze strany dospělých. V šedesátých letech 19. století vyvolávalo značné veřejné pobouření vystupování dětí v produkcích pouličních hudebníků, nejvíce z řad migrantů z Itálie. Podobné případy byly jedním z podnětů k vydání zákona na ochranu děti (Infant Protection Act) z roku 1872.

Prostituce samotná nebyla v 19. století ve Velké Británii trestným činem. Policie a úřady ji nicméně sledovaly, neboť ji spojovaly s kriminálním prostředím. Podle zprávy metropolitní policie z roku 1857 působilo v Londýně 8 600 prostitutek a více než 2 800 nevěstinců. Prostitutky byly často stíhány na základě zákona proti tuláctví a žebrotě z roku 1824 (Vagrancy Act) a od roku 1864 také podle

zákonů o nakažlivých chorobách. Prostituce nebyla výjimečná ani u nezletilých. Podílely se na ní dívky již od dvanácti let. V roce 1886 psaly dokonce londýnské noviny *Pall Mall Gazette* o majitelce „dětského bordelu".

V posledních dekádách 19. století projednávaly londýnské policejní soudy stále častěji i kriminální delikty spáchané chudými lidmi bez domova a nezaměstnanými. Tito lidé byli ve viktoriánské Anglii postihováni na základě zákona proti tuláctví. Běžnou, byť postupně stále více kritizovanou praxí bylo posílání chudých lidí a bezdomovců do donucovacích pracoven. Autor upozorňuje, že až do roku 1961 byla v Anglii trestná i sebevražda. Frekventovaným místem sebevražd v Londýně se od roku 1863 stala podzemní dráha. Objektem soudního postihu byly především osoby, které se o sebevraždu pokusily neúspěšně. Jejich hlavním motivem byla vedle psychických problémů také zoufalá a bezvýchodná chudoba.

Zvláštní, byť stručnou kapitolu věnoval Gray přestupkům spojeným s politickými projevy, veřejnými nepokoji a s činností odborů. V době po skončení chartistického hnutí proběhly největší dělnické nepokoje v Londýně v osmdesátých letech 19. století. Jejich účastníci protestovali proti nezaměstnanosti a vyjadřovali podporu socialismu. Nejvyužívanějším místem konání veřejných demonstrací bylo Trafalgarské náměstí. Důvodem střetů mezi policií a dělníky, které končily nejednou u policejních soudů, byly četné stávky organizované odbory, během nichž policie zatýkala a různým způsobem zastrašovala stávkující.

Závěrem autor shrnuje, že většina kriminálních deliktů byla v Londýně v 19. století projednávána právě policejními soudy. Před tyto soudy se tak dostávaly majetkové i násilné delikty. Tématem novinových zpráv o jednáních policejních soudů se stávaly většinou jen vybrané atypické případy. Zpravodajství bylo určeno především pro příslušníky středních a vyšších vrstev a bylo neseno duchem nadřazenosti a jasným vědomím společenských rozdílů, z nichž byla dovozována morální převaha nad lidmi, kteří stanuli před spravedlností. V tomto pojetí byly chudoba a kriminální jednání individuální volbou, za niž nesl odpovědnost dotyčný jedinec. Představa vyšších vrstev o „podsvětí" (underworld), tak jak se v 19. století vyvinula napříč Evropou a Severní Amerikou, zahrnovala podle Graye nejen

prostředí zločinu, ale obecně i chudobu, společenskou degradaci a amorálnost. Autor na druhou stranu upozorňuje, že policejní soudy představovaly pro chudé Londýňany dosažitelnou legální arénu pro vyjednávání a urovnávání rozličných sporů.

Knihu doplňuje komentovaný přehled nejdůležitější literatury, v němž převažují publikace vydané v posledních čtyřech desetiletích. Přesné odkazy na příslušné prameny a literaturu jsou obsaženy pouze v poznámkovém aparátu k jednotlivým kapitolám. Knihu uzavírá smíšený věcný, osobní a místní rejstřík.

Autor použil ke zpracování tématu jednoduchou, ale efektivní metodiku, která odpovídá populárně vědeckému zaměření knihy. Nejprve zachytil vývoj londýnských policejních soudů a metropolitní policie, poté přiblížil jednotlivé typy delikvence, které tyto orgány projednávaly. Opíral se přitom zejména o novinové zprávy, popřípadě o dochované soudní spisy. Vedle toho dokázal podchytit právní předpisy, které tak či onak ovlivňovaly postih jednotlivých deliktů nebo které bezprostředně reagovaly na konkrétní typy delikvence. Na základě nedochovaných či neúplně dochovaných písemností londýnských policejních soudů nebylo zřejmě možné provést pro zkoumané období statistické vyhodnocení agendy některého z nich. Navíc lze předpokládat, že se trestní agenda policejních soudů v různých čtvrtích Londýna mohla vzájemně značně lišit. Citelným, byť dílčím deficitem publikace je zmíněná absence seznamu pramenů a použité literatury. Jeho vynecháním autor zřejmě zaplatil daň za populárně vědecký charakter publikace. Takovýto utříděný seznam, který by lépe zpřehlednil zejména použité prameny, odborný uživatel nevyhnutelně postrádá tím spíše, že jej nemůže nahradit sebepodrobnější poznámkový aparát.

Kniha je napsána čtivě a poutavě, text doplňují reprodukce četných dobových vyobrazení a fotografií. Přes zřejmá specifika anglosaského práva a jeho značné odlišnosti od evropské kontinentální právní kultury přináší recenzované dílo řadu cenných obecných poznatků o kriminalitě a jejím postihu, o kriminální subkultuře a o životě příslušníků chudších vrstev i okrajových skupin společnosti v evropských a severoamerických velkoměstech 19. století. To se týká například majetkové a násilné kriminality, prostituce a jevů s ní spojených, delikvence dětí a mladistvých, bezdomovectví či

perzekuce veřejných politických protestů dělnictva a příslušníků nižších vrstev. Kromě toho publikace skýtá některé podněty k metodice studia méně závažné kriminality a kriminálního podsvětí ve velkoměstech a v metropolích v dlouhém 19. století.

Petr Kreuz

Lukáš Fasora et al., TÁBOR III. MODERNÍ DOBA 1781–1989, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2023 (= Dějiny českých, moravských a slezských měst), 476 stran.

Dějiny Tábora jsou prvními vícesvazkovými dějinami, které vyšly v ediční řadě *Dějiny českých, moravských a slezských měst* z produkce Nakladatelství Lidové noviny. Vzhledem k této skutečnosti mohly být moderní dějiny Tábora zpracovány mnohem podrobněji oproti jiným svazkům v této řadě.

Kladně hodnotím zejména spolupráci akademických (Lukáš Fasora, Miroslav Novotný, Jaroslav Šebek) a místních historiků (Jitka a Lenka Vandrovcovy), která knize dodává jak regionální rozměr, tak celostátní přesah. V tomto ohledu je specifickou součástí táborských dějin husitský mýtus, jemuž je v knize věnována velká pozornost. Za pozitivní rovněž pokládám zařazení kapitoly *Tábor po roce 1989*, jelikož v historických syntézách se na soudobé dějiny často zapomíná. Za poněkud nešťastné řešení však považuji, že její napsání bylo svěřeno dlouholetému polistopadovému táborskému starostovi a politikovi Jiřímu Vaníčkovi, který ji vzhledem ke své angažovanosti nemohl sepsat pohledem nestranného svědka, což se projevuje například v hodnocení referenda týkajícího se výstavby silnice přes botanickou zahradu.

Moderní dějiny Tábora jistě nejvíce ocení čtenáři, kteří jsou s městem spjatí (což je i autor této recenze, který se narodil v jeho nedalekém okolí) a kteří tak důkladně znají lokality popsané v monografii. To ovšem neznamená, že by kniha byla pouze dějinami samotného města, jelikož ty jsou vždy zasazovány do širších celků (táborského kraje a po jeho zrušení v roce 1862 alespoň v rámci zdejšího okresu).

Kapitoly knihy jsou uspořádány převážně chronologicky. Například první část, kterou autoři nazvali *Pomalé doznívání stagnace*, se zabývá obdobím let 1781–1848, druhá kapitola, pojednávající o letech 1849–1914, nese název *Zrychlení modernizace* a v jejím rámci bylo určujícím momentem napojení města na železniční síť (1871). Takto bychom mohli pokračovat – přelomovými mezníky jsou tak události z našich velkých dějin. Zařazeny jsou rovněž tematické kapitoly, které se týkají vícero časových period, jedná se především o oddíly popisující stavební vývoj města a husitskou tradici spojenou s Táborem. Zpracování jednotlivých časových úseků a témat je velmi různorodé, což je dané i stavem výzkumu. Některé kapitoly, hlavně ty, které se zabývají obdobím po roce 1945 (výjimkou je v tomto ohledu oddíl *Tábor po roce 1989*), de facto popisují příběh velkých dějin, na něž jsou poněkud uměle navěšovány táborské události a reálie. Podrobněji je příběh města popsán v těch pasážích, které mohly navázat na dřívější podrobný výzkum, což se týká například období let 1848–1938, kde výklad vychází z výzkumů Květy a Jiřího Kořalkových,[1] či novohusitského mýtu, jímž se zabývala celá řada historiků, z nichž je nutné uvést alespoň Petra Čorneje.[2] Tento problém, s nímž se autoři museli vyrovnat, se na druhé straně stává velkým přínosem monografie, která je vlastně první ucelenou syntézou pojednávající o moderních táborských dějinách.

---

1 Květa Kořalková, *Změny náboženských poměrů v Táboře a okolí po vzniku Československé republiky*, Táborský archiv 7, 1995–1996, s. 233–248. Historik Jiří Kořalka nemohl z politických důvodů v období normalizace pracovat v Praze a byl tehdy zaměstnán v Muzeu husitského revolučního hnutí (dnes Husitském muzeu) v Táboře, kde se mimo jiné podílel na založení periodika *Husitský Tábor*. K dějinám Tábora zejména v 19. století a v první polovině 20. století sepsal více než dvě desítky studií. Viz Jiří Pokorný – Jiří Rak – Luboš Velek, *Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám / Jiří Kořalka zum 75. Geburtstag*, in: *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám / Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Jiří Kořalka zum 75. Geburtstag*, (edd.) Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková, Praha 2007, s. 7–11.

2 Petr Čornej, *Vnímání husitství v české moderní a postmoderní společnosti*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 53/1, 2013, s. 25–34.

Nedostatkem v knize je časté opakování stejných informací. Při finalizaci textu mohly být dle mého názoru více využity křížové odkazy, které se téměř nevyskytují. Stejné údaje a sdělení tak čteme hned na dvou a někdy i třech či čtyřech místech knihy. Jako nepříliš šťastná se mi jeví různá délka jednotlivých kapitol, kdy některé z nich mají jen tři až čtyři strany (*Druhá republika*, *Únorový převrat* a *Sametová revoluce*). Tyto krátké úseky by bylo bývalo vhodnější zpracovat pouze jako podkapitoly v rámci větších oddílů.

V knize jsou rovněž nastíněny vazby Tábora k jiným městům, zejména k Českým Budějovicím, které byly do určité míry hlavně konkurenční, ale i k Praze. Vazby k české metropoli se týkaly politických, akademických a intelektuálních kruhů, které se vytvořily v druhé polovině 19. století. Zvláště je třeba zmínit Spolek táborských akademiků a neformální kontakty pražských studentů původem z Tábora ke studentstvu táborských vyšších škol. V tomto ohledu je specifická přítomnost Hospodářské akademie, která byla jedinou školou svého druhu v českých zemích pro česky mluvící posluchačstvo.[3]

Závěrem lze říci, že recenzovanou kolektivní monografii pokládám, i přes drobné výhrady, za velice zdařilý projekt, jelikož představuje první komplexní zpracování moderních táborských dějin, na které je nahlíženo vzhledem k různorodé specializaci autorů vícero pohledy, například z hlediska sociálních či církevních dějin nebo dějin vzdělanosti. Kniha proto představuje bohatý komparační materiál, a to nejen se zřetelem k urbánním dějinám.

Marek Brčák

---

3 Tematikou této školy se zabývala zejména Helena Kokešová, z jejích studií viz například Helena Kokešová, *Vyšší hospodářská a hospodářsko-průmyslová škola zemská v Táboře. Konstituování a vývoj první české zemské akademie v letech 1886–1919*, in: *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. Sborník z konference (Praha, 18.–19. listopadu 2002) / Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg monarchy 1867–1918. Conference Proceedings (Prague, November 18–19, 2002)*, (edd.) Harald Binder – Barbora Křivohlavá – Luboš Velek, Praha 2003 (= Práce z dějin vědy 11), s. 629–660.

Karel Řeháček – Filip Řeháček, PLZEŇ V LETECH 1914–1918. JAK SE ŽILO PLZEŇANŮM V DOBĚ VELKÉ VÁLKY, ViaCentrum, s. r. o., Praha 2024, 141 stran.

Recenzovaná kniha představuje další z řady příspěvků k regionálním dějinám první světové války, které byly publikovány v uplynulém desetiletí. Je však třeba zdůraznit, že se v žádném případě nejedná o projev chvilkového zájmu vzplanuvšího v souvislosti se stým výročím vzniku Československa či vypuknutím první světové války. Dílo vychází z mnohaletého výzkumu spojeného se jménem prvního z autorů. Karel Řeháček od roku 2000 publikoval na dané téma téměř 40 studií, které případný zájemce nalezne nejen v rámci sborníku *Minulostí Západočeského kraje*, ale i v celé řadě dalších periodik a kolektivních monografií. Tyto texty doplněné o poznatky z dalšího bádání realizovaného především v Archivu města Plzně představují solidní pramennou základnu celé práce. Kniha na první pohled zaujme jak vkusným grafickým provedením, tak svým velmi praktickým formátem a bohatou obrazovou přílohou, zpřístupňující čtenáři vysoce kvalitní fotografie a další ilustrační materiál ze sbírek Archivu města Plzně a Západočeského muzea v Plzni. Pochvalu zaslouží rovněž srozumitelný, čtivý a kultivovaný text.

Autoři se ve svém výkladu zaměřili na hledání odpovědi na otázku zakomponovanou do samotného názvu díla: Jak se žilo Plzeňanům v době Velké války. Definované skupiny osob rozdělili pro potřeby knihy do několika logických celků, které umožňují sledovat konkrétní témata spjatá s fungováním města v letech 1914–1918. Vedle obecné kapitoly zaměřené na proměny plzeňského obyvatelstva z hlediska jeho demografického a socioekonomického vývoje zde čtenář nalezne kapitoly pojednávající o postavení mužů a žen, o česko-německých vztazích, o rozdílných pohledech na svět bohatých a chudých či zdravých a nemocných občanů Plzně. Další dvě skupiny představují učitelé a žáci a umělci a jejich publikum. Kapitoly jsou doplněny medailony osobností z plzeňské historie. Neschází zde purkmistr Václav Peták, poslední plzeňský starosta Matouš Mandl, „otec“ legionářů Josef Patejdl, stejně jako lékař Jan Zoul,

duchovní Antonín Havelka a řada dalších. Každou z kapitol uzavírá dobová anekdota a zajímavost vztahující se k danému tématu.

Vedle chvály je ale namístě zmínit i jisté rezervy anotované publikace. Z hlediska výzkumu dějin první světové války bohužel nepřináší mnoho nového. Zjednodušeně můžeme říci, že na příkladu Plzně především potvrzuje historiky již dříve publikované poznatky o životě civilního obyvatelstva v českých zemích v letech 1914–1918 a výrazným způsobem takto vymezené hranice nepřekračuje. Lze očekávat, že řada čtenářů tak zažije jisté zklamání, když zjistí, že kniha nevěnuje pozornost řadě plzeňských specifik, která by si ji zasloužila. A to přesto, že tento potenciál je v úvodní kapitole, věnované obecnému pohledu na proměny zdejšího obyvatelstva, několikrát naznačen. Konkrétně mám na mysli plzeňskou věznici a Plzeň jako jedno z nejdůležitějších center rakousko-uherského zbrojního průmyslu spjaté se Škodovými závody, jejichž existence znamenala mimo jiné i zvláštní režim, v němž město fungovalo.

Jan Hálek

KAREL TEIGE. DENÍKY 1912–1925, (edd.) Jan Wiendl – Tereza Sudzinová, Nakladatelství Akropolis – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Památník národního písemnictví, Praha 2022, 792 stran.

Vydání Teigeho deníků z let 1912–1925 je počinem hodným ocenění. Jejich četba nám otevírá pohled do nitra mladého Karla Teigeho, respektive do toho, co je ze svého nitra ochoten a schopen svěřit textu. Díky záznamům můžeme pozorovat postupný zrod umělce, kritika, teoretika a hybatele české meziválečné avantgardy. Zároveň jsou dalším zdrojem pro nahlédnutí do ne vždy jednoduše zařaditelných Teigeho postojů a do sociokulturního zázemí, ze kterého vyšel a které jistě hraje nezanedbatelnou roli v jeho osobním vývoji. Následující recenze se pokusí nastínit některé směry bádání, kterým by tento materiál mohl posloužit, ať už na poli dějin umění a literatury, nebo historie.

Deníky si Karel Teige psal mezi svými jedenácti a pětadvaceti lety, tedy v období přechodu z dětského do jinošského a posléze dospělého věku. Není divu, že postihují poměrně proměnlivý vývoj Teigeho osobnosti. Text je třeba číst se znalostí zrádné problematiky deníku jako pramene, ale také alespoň se základním povědomím o vývojové psychologii. V některých bodech lze napříč lety pozorovat kontinuitu, dalo by se snad hovořit i o vnitřní integritě. Jinde se Teige jednoho roku rozchází s Teigem roku druhého a místy z deníku vyčnívají i poměrně překvapivé rozdíly oproti pozdějšímu vystupování jeho pisatele. Jedná se vždy o přirozené vnitřní proměny, nebo snad někdy o zpronevěru vůči vlastnímu postoji? Rozsoudit něco takového je téměř nemožné, ale přinejmenším v raných denících jsou poměrně velké skoky přirozené. Některé Teigeho obraty lze vnímat také v souladu s jeho pozdějším naturelem, který Martin Charvát ve své knize *Zázračné křížení: Karel Teige a Vítězslav Nezval* shrnuje takto: „Teige nikdy neváhal svou pozici opustit či přepracovat ani měnit směr svých úvah, čímž se stával nepredikovatelným, těžko čitelným pro oficiální i neoficiální intelektuálně laděné kruhy."[1]

Jedním ze zajímavých témat ilustrujících Teigeho proměnu v čase je vztah k Neveklovsku, kam celá rodina pravidelně dojížděla o prázdninách. V roce 1916 Teige vidí zdejší venkovskou krajinu jako místo, které z něj a z jeho přátel dělá lepší lidi.[2] Ještě přinejmenším v roce 1917 je pro něj Neveklov místem, na které se těší a ke kterému upírá hlavní naděje v souvislosti se svou výtvarnou tvorbou, i o prázdninách 1918 je pro něj letní útočiště místem inspirace. Nejpozději v roce 1919 ovšem píše: „V Praze se mi vždy lépe tvoří, jsou tu styky s životem, lidmi i věcmi, není té samotářské hlubokomyslnosti, která právě tento normální, ale aktivní, činorodý život s dosi[s] hřejivého optimismu považuje za mělkost a nedomyšlenost. Proto se přímo zběsile těším na setkání se se [sic] Štulcem, jenž mi opět dnes psal – a na vše, co mne vytrhne z tohoto chaotického a hyperestétského

1 Martin Charvát, *Zázračné křížení: Karel Teige a Vítězslav Nezval*, Praha 2020, s. 13.

2 Konkrétně Teige píše o Janu Zavadilovi: „Že to jen sám necítí, že ho Praha ničí. U nás na Táborsku je Honza člověkem, v Praze skoro až proletářem a něčím neopravdovým, ošklivým" (s. 203).

mudrování“ (s. 532). A v oslnění cestou do Paříže v létě 1924 již Teige v dopise Vladimíru Štulcovi Neveklov dokonce častuje přívlastkem „pitomej“. Mohlo by se zdát, že se jedná o podružnou záležitost, snad mladický rozmar, ale při soustředěné četbě je patrné, že tomu tak není. Jde spíše o výsledek mnoha postupných proměn Teigeho naturelu, jeho způsobu práce i chápání smyslu umělecké tvorby jako takové.

Další zajímavou proměnou prochází Teigeho temperament ve vztahu k lidem. V roce 1915 – zejména v létě – Teige pěstuje silná chlapecká přátelství. Právě z nich se rodí mimo jiné i pokus o vytvoření umělecké skupiny maršovských, který zpětně hodnotí jako „šílený a blbý“ (s. 334). V roce 1917 se stupňuje Teigeho kritický pohled na nejbližší vrstevníky, prochází pocitem deziluze a vstupuje s nimi do řady konfliktů. Jeho komentář dané situace je značně radikální: „Ostatně je mi to tak dalece jedno – bylo by mně to nepříjemné vloni, snad, ale dnes je to lhostejné. Kamarádů mám dost – co na tom, že dosud žádného přítele“ (s. 297). Přes četné spolupráce v oblasti umělecké tvorby se toto Teigeho naladění do jisté míry přenáší i do dalších let. V deníku z roku 1919 opět popisuje své konfliktní střety a tvrdí, že se sám nějak ani „nechce shodnout s lidmi“ (s. 547). Jeho sebereflexe pokračuje takto: „Ale oddaluji se téměř od všech lidí, tak je to taky dobře. Co je komu do toho atd.!!“ (s. 547). V deníku z roku 1920 a v pozdějších cestovních zápiscích se tón opět výrazně mění. Z textu lze číst, že přátelé jsou pro Teigeho zásadní lidsky i umělecky (však se také v roce 1920 rodí uskupení Devětsil). Mnohdy jako by pro něj byli spolu s milostnými vztahy vůči dívkám kotvou ve světě, v němž ho čeká s obavou vyhlížené a nesnadné hledání vlastního místa. Snad tato proměna může souviset s konkrétními osobami, které do Teigeho života v danou chvíli vstoupily a které se pro něj staly tak významnými. Kromě Vladimíra Štulce byl tehdy Teigemu blízký třeba Vladislav Vančura, Artuš Černík a především Jaroslav Seifert.

Při čtení deníků si lze též všímat jazykové stránky, literárního stylu a drobných jazykových nuancí. Byť je deník po většinu času psán bez větších uměleckých ambicí, spíše jako záznam pro sebe sama, na některých místech se objevují střípky Teigeho stylu, který převládá v jeho souběžně psaných poetických a prozaických pokusech.

V roce 1920 se v deníku občas začíná přinejmenším v krátkých úsecích objevovat du-forma, jako by se Teige obracel sám k sobě, prohlubuje tím hloubání o svých prožitcích. V dřívějších denících se tento textový prostředek nikde nevyskytuje, což opět posiluje dojem Teigeho vývoje v čase.

Deníkový materiál může nepochybně posloužit ke kritické konfrontaci některých publikovaných textů o Teigem. Mne kupříkladu podrobná četba deníků uvrhla do pochybností o jedné z tezí Karla Srpa, publikované v katalogu k Teigeho výstavě z roku 1994. K. Srp zde píše o Teigeho kresbě kostela z roku 1917, „dokládající jeho časný zájem o architekturu".[3] Dovolila bych si polemizovat s chápáním kresby budovy v tomto kontextu. V daném období Teige užíval pro svou výtvarnou činnost řadu námětů, od krajin (podstatně četněji) až po osoby. Přinejmenším z deníkových zápisů nijak nevyvstává jasně artikulované zaujetí architekturou. Pro Teigeho je nepochybně podstatným zdrojem inspirace, ale jedná se o jeden z předmětů uchopitelný smysly, který se snažil umělecky zpracovat. Četba deníků naopak umožňuje vyjádřit překvapení nad tím, že mnoha oblastem, které byly pro něj později klíčové, se Teige nevěnuje tak, jak bychom očekávali. O filmu se zmínky objevují, ale spíše okrajově, typografii se pisatel nevěnuje téměř vůbec a architektuře také nijak zvlášť, snad s výjimkou cestovních deníků. Tímto by se dala podpořit jiná Srpova teze, že zájem o tato odvětví u Teigeho definitivně vyrostl až v procesu „důsledného popření autonomního uměleckého díla jako takového"[4] a v následujícím hledání nových smysluplných způsobů tvorby.

Velmi přesvědčivou se naopak ve světle četby deníků jeví aplikace konceptu Gillese Deleuze, kterou u Teigeho osoby provedl Martin Charvát. Teige je pro něj „symptomatologem světa", který „se snaží nalézt lék na neduhy doby, přičemž tímto lékem se má stát poetismus Teigem koncipovaný jako sloh vycházející ze života a proponující

3 Karel Srp, *Umění a turistika. Mladý Teige*, in: týž – Michal Bregant et al., *Karel Teige 1900–1951, Dům u Kamenného zvonu, 15. února 1994 – 1. května 1994*, Praha 1994 [katalog výstavy], s. 7–20, zde s. 8.

4 K. Srp, *Umění a turistika*, in: týž – M. Bregant et al., *Karel Teige 1900–1951*, s. 12.

život samotný“.[5] V denících se opravdu tento pocit nemocné doby, kterou je zapotřebí nějakým způsobem vyléčit, objevuje na mnoha místech a očividně Teigeho provází.

Deníkové záznamy hojně tematizují řadu osob, se kterými se Teige setkával. Mohou se tedy stát materiálem dokreslujícím působení Teigeho spolužáků a vrstevníků (Aloise Wachsmana, Karla a Ludvíka Vaňkových, později pochopitelně osob spjatých s Devětsilem), ale i výtvarných umělců starší generace (skupiny Tvrdošíjných, Stanislava Kostky Neumanna), kritiků a teoretiků (Václava Viléma Štecha, Václava Nebeského) a mnoha dalších (například hudebního skladatele Josefa Suka). Není třeba dlouze připomínat, že materiál může ilustrovat spíše Teigeho subjektivní vnímání těchto osob než vytvořit jejich ucelený obraz.

Cestovní deníky z pozdějších let jsou velmi pěkně zpracovány v úvodní studii Josefa Vojvodíka. Autor orientuje čtenářův zrak na klíčová místa a propojuje deníky s Teigeho příspěvky do veřejné diskuse, pojmenovává výstižně to, co v denících lze a nelze vyčíst. Ráda bych se v následující části recenze více zaměřila na deníky ranější, které nejsou o nic méně zajímavé, byť vzešly z pera mladičkého chlapce. Právě ty totiž mohou posloužit jako pramen nejen ke sledování Teigeho vývoje, ale také k celé řadě dalších témat. Na prvním místě se nabízí zkoumat život studentstva za první světové války a v počátcích první republiky, což je doposud souhrnně nepříliš probádané téma. Je ovšem nutné řádně promyslet, jakou roli by v takovém výzkumu měl hrát tento druh pramene, neboť z něj nepochybně nelze dělat reprezentativní vzorek. Slova o Teigeho výjimečnosti nejsou pouze otřepaným klišé, byť je vidět, že někteří jeho vrstevníci mu nepochybně alespoň částečně mohli konkurovat.

Dalším tématem, ke kterému deníky otevírají cestu, je dobová proměna vztahu k církvi a k víře – důsledně chápejme jako dvě oddělené věci. Nejedná se o téma nejexponovanější a nalezla jsem ho především s nasazenými „okuláry“ církevní historie. Související zmínky se v denících nevyskytují příliš četně, ale přesto zajímavě naznačují některé vývojové tendence. Jedná se kupříkladu o jedno-

5 M. Charvát, *Zázračné křížení*, s. 8–9.

značný odklon od katolické církve, který však nemusí jít hned ruku v ruce s absolutním odklonem od víry a který rozhodně nezastavuje další působení křesťanského náboženství jako kulturního fenoménu. (Teige si občas čte z Bible, která je pro něj důležitá z literárního hlediska.)

Díky Teigeho svědectví můžeme rovněž nahlédnout do světa veřejných reprezentací umělců a pátrat, jaké cesty se otevíraly mladičkým tvůrcům, kteří chtěli na jejich pole vstoupit. Nahlížíme Teigemu přes rameno na přípravy výstav různého druhu, počínaje oficiálními a konče těmi uspořádanými na vlastní pěst. Stejně tak „nakukujeme" do zákulisí uměleckých periodik a jejich mechanismů publikování, včetně technických úskalí spojených s reprodukcí výtvarných děl.

Mohutnějším tématem, ke kterému přispívá i Teige, je vztah k moderně a modernitě a proměna chápání těchto pojmů. „Moderní" byl pro Teigeho zásadní přívlastek, do kterého vkládal velké naděje a často ho vnímal značně pozitivně. Škála různých chápání modernity je přitom značně široká a pro 20. století se jedná o velmi zajímavé a všudypřítomné téma. Teigeho deníky tedy mohou přispět skrze specifické pojímání modernity i k jakési rozšířené formě „Begriffsgeschichte".

Podobně zásadním fenoménem pro první polovinu 20. století je příklon části společnosti k levicové orientaci. Také zde může Teige posloužit jako vzorek, v některých aspektech relativně typický, v jiných naopak velmi svébytný. Deníkový text nám alespoň zčásti prozrazuje, jaké byly Teigeho prapůvodní motivace k radikálnímu příklonu k levici. Nelze opominout dobový kontext, který pro to poskytoval živnou půdu. Pro významnou část studentstva byl vznik Československé republiky vhodnou příležitostí k veřejné artikulaci sociálních, ba dokonce socialistických požadavků. Očekávání zásadních změn a pocit zklamání z toho, že je samostatný stát nenaplnil, byly hlavním důvodem pro hořkost a krizi loajality mnoha mladých lidí, mezi nimi i Karla Teigeho. Avšak dobový kontext sám o sobě nevysvětluje hloubku přijetí levicových postojů u jednotlivce a jejich podobu. Teigeho přesvědčení by se dalo pojmenovat jako idealistický socialismus, kritizující materialistické pojetí a zčásti též bolševickou realizaci (s. 517). Jedním z kořenů Teigeho socialistického

smýšlení mohl být upřímný zápal pro lidovost ve všech možných významech tohoto slova. To byl důvod, proč Teigeho k socialismu přitahovala mnohem víc síla lidu než uctívání velkých osobností (s. 672–673). Zaujetí pro lidovost v otázce krásna bylo dalším prokazatelným důsledkem tohoto zápalu.

Zajímavou otázkou, která by taktéž mohla přinést něco nového ve zkoumání příklonu k levici mezi středostavovskou mládeží, je vztah mezi myšlenkovým vývojem a socioekonomickým zázemím, ve kterém Teige vyrostl. Tento vztah není jednoznačný, nelze si ovšem nevšimnout jeho paradoxní povahy (podobně jako kupříkladu u salónního komunisty Zdeňka Nejedlého). Karel Teige vyrostl v rodině, která byla i v krizovém období první světové války finančně zajištěna. K Vánocům si mohl během válečných let pravidelně kupovat okolo dvaceti knih. Ve věci výtvarného náčiní nebyl vždy zajištěn tak, jak by si představoval, ale nikdy mu to neznemožnilo tvorbu úplně. Rodiče se o Teigeho starali, otec byl poměrně shovívavý vůči jeho školním excesům a prospěchu, matka o něj starostlivě pečovala i poté, co dosáhl dospělosti a vydával se na samostatné cesty do světa. Přinejmenším v období první republiky rodina zaměstnávala služku. Teige sám tuto zkušenost středostavovské zajištěnosti nijak nespojuje se svými levicovými postoji. Je možné, že Teige se v určitých chvílích cítil vinný tím, že je na rozdíl od mnoha jiných tak dobře zaopatřen?

Deníky mohou posloužit také jako sonda do zrodu levicového intelektuála. Přesto nám nepřinesou odpověď třeba na dotaz, proč Teige v krizovém roce 1929, který v boji proti „likvidátorskému křídlu“ vynesl do čela Klementa Gottwalda, nevystoupil z KSČ, jako to učinila řada jeho druhů, včetně Seiferta a Vančury.[6]

Teige se pro nás může stát dalším dílkem k promýšlení některých tradičních otázek spojených se světem umělecké tvorby. Má být umělecký kritik a teoretik sám umělcem? Jaké síly či naopak slabiny jsou s tím spojeny? Jak se ve zrodu umělce mísí dobové vlivy (umělecké i neumělecké) a jeho vlastní osobitost? Právě toto míšení lze

6 Martin Nechvátal, *15. 5. 1921. Založení KSČ. Ve službách Kominterny*, Praha 2002.

pozorovat například v utváření Teigeho názorů na estetiku. Estetika poetismu je zřejmě kombinací inspirace z lidové zábavy a vkusu a Teigeho čistě osobních preferencí „krásna", které lze na mnoha místech vystopovat.

Velmi pozoruhodným leitmotivem Teigeho deníků je rovněž neustávající kolísání a váhání v otázce vlastního uměleckého talentu. Teige v průběhu let zřejmě nebyl nikdy plně přesvědčen, zda se opravdu může zvát umělcem nebo spíše kýmsi, kdo dokáže přijít s něčím novým, podstatným a vytyčit tak další směřování uměleckého vývoje. Ostatně možná není ani snadné rozhodnout, která z těchto dvou „škatulek" je Teigemu přiřazována dnes.

V závěru dodám několik slov k edičnímu zpracování. Je potřeba velmi vyzdvihnout jeho poctivost. Obzvláště cenné jsou odkazy, které umožňují dohledání množství článků a statí, na něž Teige odkazuje. To umožňuje další pátrání a hlubší pochopení toho, co v jakém čase mělo na Teigeho vliv a vůči čemu se naopak vymezoval. Velmi nápomocné jsou též vysvětlivky k řadě dobových reálií i jejich záměrná popisnost. Právě zde by se ale možná slušelo osvětlení ještě některých dalších faktů, zásadních pro porozumění toho, o čem Teige píše. Nabízelo by se kupříkladu dokreslení některých skutečností z gymnaziálního chodu ve sledovaném období. Největší informační mezeru vnímám v záležitosti vojenských odvodů, o kterých se Teige zmiňuje opakovaně a s intenzivními emocemi, neb se týkají jeho i jemu blízkých osob. Zde by bylo příhodné lépe osvětlit mechanismus, jímž byli mladíci vybíráni, a to, co je přesně čekalo a v jakém časovém horizontu.[7]

Je skvělé, že je publikace vybavena reprodukcemi některých obrazů a kreseb a alespoň ochutnávkami literární tvorby z gymnaziálního třídního časopisu *Knihy všeho* – je to zásadní pro ilustraci toho, o čem Teige rozmáchle píše a co podrobuje hluboké autokritice.

---

7 Alespoň částečně by tuto problematiku mohly osvětlit následující zdroje; druhý zmíněný pouze po faktické stránce, neboť je třeba odhlédnout od jeho tendenčnosti. Viz Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Manuskripte, Carnegie Stiftung, K-1–4 Klose, Deckung des personellen Bedarfs und die gesetzliche allgemeine Wehrpflicht der österreichisch-ungarischen Armee; Karel Pichlík, *Čeští vojáci proti válce 1914–1915*, Praha 1961.

Stejně cenné jsou otištěné dopisy, většinou psané Karlem Teigem jeho blízkým. Na mnoha místech na deník navazují, jinde ho zásadně doplňují. Ostatně pro pozdější roky Teigeho života je korespondence stěžejním ego-dokumentem, nahrazujícím deník. Sem tam se také objevuje zajímavé doplnění jiným pramenem zvenčí (například Seifertovými vzpomínkami nebo deníkem Jindřicha Honzla), které alespoň zčásti narušuje monoperspektivitu Teigeho pohledu a nenápadně nám připomíná, že není absolutní.

Tato recenze nepochybně ani v nejmenším nevyčerpala všechna témata, k nimž četba Teigeho deníků otevírá dveře. Dá se pojmenovat mnoho dalších skutečností, které deník o svém autorovi prozrazuje, a je možné hledat obecnější otázky, ke kterým Teigeho zápisky nabízejí část odpovědi. Doufám, že se mi podařilo dostatečně naznačit, že Teigeho deníky jsou textem bohatým, mnohovrstevným a nebude litovat ten, kdo se nezalekne objemnosti svazku a rozhodne se do něj vstoupit.

Adelaida Wernischová

Richard Němec-Tobler, EKONOMIZACE PROSTORU. URBANISMUS A ARCHITEKTURA VE STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPĚ POD VLÁDOU NACISTŮ 1938–1945, Nakladatelství Academia, Praha 2024, 784 stran.

Aktuální kauza ubytovny tzv. Zemědělské služby (Landdienst) Hitlerovy mládeže (Hitlerjugend) v katastru obce Stonařov připomněla – po osmdesáti letech v dosti pitoreskně posunuté podobě – jednu část dědictví neblahé doby nacistické okupace, totiž architekturu cíleně komponovanou v daném prostoru.[1]

1 Viz například Tomáš Blažek, *Dřevěná ubytovna spjatá s Hitlerjugend je na seznamu chráněných památek*, in: *iDNES.cz*, 4. 12. 2024, [online], [cit. 15. dubna 2025], <https://www.idnes.cz/jihlava/zpravy/ubytovna-telocvicna-stonarov-chranena-pamatka-rad-hitlerjugend.A241203_829680_jihlavazpravy_evs>.

Očividně se přitom jedná o problém daleko širší a v mnoha ohledech závažnější, nežli si byla naše poválečná historiografie, ať již z jakýchkoli příčin, ochotna připustit. Pozornost, jež je mu v posledních dekádách věnována především v rámci dějin architektury, urbanismu nebo památkové péče, svědčí nejen o zvýšeném zájmu a odborné reflexi, ale značí též proměny možných přístupů při zpracovávání této mnohovrstevnaté a v žádném případě jednoduché tematiky. Vedle prací, jež se věnují úžeji vymezeným oblastem, jako například liniovým stavbám, jsou k dispozici také práce obsáhlejší, zahrnující nacistickou prospektivní transformaci a plánování celých měst či městských částí, často i s ohledem na jejich širší zázemí. V poslední době se pak dostává pozornosti i tak subtilním, nicméně historicky relevantním tématům, jako byl osud chat a chatových osad, jež přinejmenším od přelomu 19. a 20. století na městská sídla navazovaly. S intenzivním zájmem o úžeji vymezené téma nacistické architektury v dané okupované oblasti se můžeme aktuálně setkat rovněž v jiných evropských státech, kupříkladu v Polsku.[2]

S rozsáhlou komparací, mající ambici začlenit problematiku ideologicky podmíněného přetváření do pojmu tzv. ekonomizace prostoru, jehož „cílem [je] proces založený na ekonomických premisách, v jehož rámci stát, instituce a společnost uvolňují a nasazují zdroje, aby vytvořily daný prostor pro realizaci a jejich plánování“ (s. 61), se nyní může český čtenář seznámit díky Nakladatelství Academia v aktualizovaném překladu práce česko-německého historika Richarda Němce-Toblera, působícího na bernské univerzitě ve Švýcarsku.[3]

Jedná se o velmi obsáhlou monografii čítající téměř 700 tiskových stran, které jsou doplněny desítkami kvalitních reprodukcí, i když ne všechny (modely) mohou být vzhledem k dostupnému rozlišení a formátu knihy zcela doceněny. Součástí práce je podrobný a informativně sestavený seznam odborné literatury.

---

2 Například *Kłopotliwe dziedzictwo? Architektura Trzeciej Rzeszy w Polsce*, (edd.) Jacek Purchla – Żanna Komar, Kraków 2020.

3 Německy práce vyšla pod názvem *Die Ökonomisierung des Raums. Planen und Bauen in Mittel- und Osteuropa unter den Nationalsozialisten 1938 bis 1945*, Berlin 2020.

V sedmi kapitolách autor poskytuje čtenáři přehled východisek (s. 25–111) a rozbor situace v někdejší tzv. říšské župě Sudety (Liberec, Karlovy Vary, s. 111–255), v protektorátu (Praha, s. 255–419), na Slovensku (Bratislava, s. 419–543) a v okupovaném Polsku (Varšava, Krakov, s. 543–607), který je zakončen kontextuálním shrnutím (s. 607–679). Autor na rozdíl od dosavadních dílčích studií, u nichž komparační hlediska spíše absentovala, porovnává přístupy nacistické moci k architektuře a urbanismu na území tzv. říšské župy Sudety, v Protektorátu Čechy a Morava, v okupovaných polských oblastech župy Povartí (Warthegau), v Generálním gouvernementu s hlavním městem Krakovem a v satelitním tzv. slovenském státu, konkrétně v jeho hlavním městě Bratislavě. Zasazuje architektonickou tvorbu a urbanistické plánování v dosud málo zmapovaných územích pod nacistickým vlivem do kontextu s nepoměrně lépe zpracovanou oblastí samotného Německa a částečně též Rakouska.

To s sebou ovšem, ostatně jako u každé komparace, nese jistá úskalí. Zde jde o odlišná východiska v éře před zlomovým obdobím let 1938/1939 a následně zejména o rozdílné formy administrace od inkorporovaného přes okupované území až po satelitní stát. Je to důležité především proto, že strategickým a dlouhodobým cílem nacionálních socialistů bylo rozšíření architektonických vlivů a představ o prostorovém plánování (Raumplanung) na nová území coby specifického prostředku pro uplatnění mocenské dominance a zároveň zajištění dlouhodobé hospodářské exploatace. Ta ale na jednotlivých zvolených územích nabývala značně rozličných forem, jež příčinně ovlivňovaly – a také limitovaly – způsob a míru uplatňování vlivu v daném prostoru, respektive způsob používání architektonických či urbanistických forem. Navíc je zřetelná cézura přinejmenším v období totální války, která v podstatě všechny plány z prvotního období nacistické expanze proměnila v plánování nezbytných výrobních kapacit projektovaných na nouzovém základě a s neustále se zmenšujícími zdroji (kontingentace).

Lze konstatovat, že česká, respektive československá materie představuje vlastní jádro dané práce. To je zdůvodněno tím, že „[…] zaprvé tato území nebyla dosud předmětem syntetizujícího zkoumání z pohledu územního plánování, urbanistiky či dějin architektury. Zadruhé mimořádná variabilita koncepcí, pokud ne rovnou

systémů, nabízela možnost zasadit urbanistické plány a opatření do dějin architektury, sociologie a kulturní historie. Historický úhel pohledu otevřel přístup k tématu a podpořil výběr pojednávaných teritorií s jejich centry" (s. 613–614). Výchozí teze jsou zahrnuty do širšího kontextu nacistického osidlování východních území, i když nikoliv detailně v návaznosti na tzv. generální osidlovací plán (Generalsiedlungsplan). Dále se na pozadí architektonických teorií sleduje v zásadě profesně-mocenská linie úlohy jednotlivých center a profesních skupin, administrativní entity či role a aktivity místních architektů a urbanistů. Zřejmá je tendence otevírat hodnotové a kategorizující otázky, což se týká především možných podob kohabitace/kolaborace. Významnou roli autor rovněž přisuzuje komunální politice: „[…] záměrem bylo prostřednictvím architektury nejen v centrech moci Německé říše, ale s pomocí komunální politiky i na periferiích manifestovat nové politické poměry a prosazovat tak cílenou akulturaci" (s. 60). Také proto se ve středu pozornosti nacházejí především městské celky, a to zpravidla jako centra nacistické moci, jež jsou rozpracovávány v souvislosti s dobovou představou tzv. nových německých měst.

Ve vlastní analýze se prolínají různé úrovně a kompetence dobových správních a politických instancí, jež jsou kontextualizovány obecně známými fakty z oblasti politických dějin, respektive doplněny prosopografií, biografickými vsuvkami, osobními motivy atp. V tomto ohledu ovšem jako by jedna z klíčových komponent názvu práce, tedy „ekonomizace", ustupovala do pozadí. Zajisté by bylo možné věnovat větší prostor finančním kalkulacím jednotlivých staveb a úprav, respektive nastínění finančního profitu, s nímž doboví aktéři bezskrupulózně pracovali a argumentovali. Tuto linii by bylo možné například v případě protektorátu sledovat kontinuálně jednak prostřednictvím rozpočtu Úřadu říšského protektora, jednak na základě dochovaných písemností Magistrátu hlavního města Prahy. Též někteří klíčoví hráči, jako wehrmacht se svými stavebními instancemi, hráli v těchto kalkulacích prioritní a neopominutelnou roli, jakkoli se soustředili především na mimoměstské prostory (cvičiště).

Pokud jde o jazykovou stránku, čtenář se neubrání dojmu, že u takto složité problematiky měla být věnována poněkud větší pozornost překladu, neboť německá větná skladba zůstává i v české

verzi velmi přítomná. Vyloženě rušivě působí v textu složeniny utvořené kombinací dobového českého a německého výrazu v podobě „říšská župa Sudetenland“ či ponechání pejorativního označení „Tschechei“ bez náležitého vysvětlení či opodstatnění. Stranou ponecháváme faktografické renoncy typu „Reinhold Heinrich, zástupce říšského protektora“ (s. 8), ahistorické pojmenování Německá říše namísto oficiálního názvu Velkoněmecká říše (Großdeutsches Reich), afiliaci K. H. Franka státním tajemníkem roku 1944 apod.

Shrneme-li monografii, jedná se o podrobnou, velmi hutnou práci opírající se o náročný archivní výzkum v několika evropských zemích a obsahující rozsáhlou, často dosti unikátní obrazovou dokumentaci, jež s největší pravděpodobností osloví úzce vymezený okruh čtenářů již do dané problematiky na jisté úrovni zasvěcených. Kniha bude bezesporu i v českém prostředí představovat referenční práci, avšak při vědomí toho, že další dílčí problémy, nuance a souvislosti, které v dané syntéze musely zůstat upozaděny, je zapotřebí dále rozpracovávat.

Michal V. Šimůnek

Ina Markova – Stefan Wedrac, „HAMBURG DES OSTENS“? DER AUSBAU DES WIENER HAFENS IN DER NS-ZEIT, Böhlau Verlag, Wien 2023, 352 stran.

Recenzovaná kniha je jednou z řady nových studií o dějinách města Vídně za nacionálního socialismu. Ty se věnují zejména správě,[1] institucím i praxi zločineckého režimu,[2] pronásledování a deportacím židovského obyvatelstva,[3] plánům nacistů na překoncipování

1 *„Wir wissen es, dass diese Beamtenschaft ihre Pflicht auch im neuen Wien tun wird.“ Die Wiener Stadtverwaltung 1938*, (Hrsg.) Christian Mertens, Wien 2018.

2 Elisabeth Boeckl-Klamper – Thomas Mang – Wolfgang Neugebauer, *Gestapo-Leitstelle Wien 1938–1945*, Wien 2018.

3 *Letzte Orte. Die Wiener Sammellager und die Deportationen 1941/42*, (Hrsg.) Dieter J. Hecht – Michaela Raggam-Blesch – Heidemarie Uhl, Wien 2019.

města a jeho začlenění do válečného hospodářství Velkoněmecké říše[4] a nuceným pracím.[5] Předložený svazek, který vznikl na objednávku společnosti Hafen Wien GmbH, spojuje poslední dva body.

V pěti kapitolách se autoři zabývají otázkou cílů a především podmínek, za nichž probíhalo rozšiřování strategicky významného přístavu ve Vídni, konkrétně lokalit Albern a Lobau, a nastiňují jeho vývoj od konce třicátých let 20. století do bezprostředně poválečného období. Svazek otevírají (po dvou předmluvách) „úvodní poznámky", které stručně komentují literaturu a prameny a poněkud překvapivě obsahují i stručné shrnutí výsledků výzkumu.

V následujícím úvodu pak Stefan Wedrac přibližuje vývoj vídeňského přístavního komplexu a starší plány na vybudování sítě vodních cest ve střední Evropě. Na tomto místě je třeba zmínit alespoň kanál Odra–Dunaj, jehož plánovací koncepty můžeme sledovat již od 19. století a na nichž se v meziválečném období také podílela Československá republika. Poté co původní projekt na počátku třicátých let ztroskotal, protože většinu trasy mělo financovat Československo, byl sice československými průmyslovými kruhy v letech 1937–1938 oživen, ale v důsledku anexe Rakouska a obsazení sudetských území byl opět uložen k ledu.

Kromě své centrální polohy rakouského hlavního města ve středoevropském systému vodních cest byly Vídeň a vídeňský přístavní komplex pro nacionálněsocialistickou říši zajímavé i z jiného důvodu: Ve Vídni a jejím okolí se nacházelo několik rafinerií. Ty až do první světové války zpracovávaly především haličskou ropu, poté rumunskou „umělou ropu" a nakonec vlastní rakouskou ropu z oblasti Moravského pole (Weinviertel).

Tento poslední bod autor rozvádí ve třetí kapitole, v níž se zabývá „velmocenskou politikou v lužní oblasti", konkrétně plavebním

---

4 Siegfried Mattl – Gottfried Pirhofer – Franz J. Gangelmayer, *Wien in der nationalsozialistischen Ordnung des Raums. Lücken in der Wien-Erzählung*, Wien 2018; srovnej Nina Lohmann (rec.), Pražský sborník historický 48, 2020, s. 602–607.

5 Robert Bugl – Andreas Grabenschweiger, *NS-Zwangsarbeit in Groß-Wien 1939–1945. Zivile ausländische ZwangsarbeiterInnen in der Rüstungsindustrie*, Saarbrücken 2009.

kanálem a ropným přístavem v Lobau. Sem měl ústit i zmíněný vodní koridor Odra–Dunaj, který by Vídeň učinil ve Velkoněmecké říši „Hamburkem východu", tedy překladištěm surovin, přicházejících z jihovýchodu na sever, a průmyslových výrobků, zejména strojů, koksu a polotovarů, putujících opačným směrem. Ze severu mělo do Vídně směřovat zejména uhlí, stavební materiály a hnojiva.

Ještě větší význam mělo skladování a zpracování ropy v ropném přístavu v Lobau, vybudovaném v letech 1940–1943 s využitím nuceně nasazených dělníků a válečných zajatců. Pod záštitou Berlínské společnosti pro hospodářský výzkum (Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft) zde byla vystavěna nejen velká supermoderní rafinerie (Ostmärkische Mineralölwerke), která zpracovávala ropu vytěženou na Moravském poli a dopravovanou ropovodem do Vídně, ale také obrovské skladiště ropy s kapacitou asi 160 000 metrů krychlových. Pro dopravu hotového paliva do dalších oblastí Velkoněmecké říše bylo zřízeno 300 kilometrů dlouhé potrubí do Roudnice nad Labem, odkud mělo být distribuováno dále.

Wedrac podává přehled aktérů a institucí, které se podílely na rozšiřování přístavu, a nastiňuje jejich pozice, poměrně málo však osvětluje rozhodovací procesy. I v případě přístavu se jasně projevovala vlastní polykracie nacistického systému. Vzhledem k velkému strategickému významu přístavu nemělo město Vídeň do jeho rozšiřování příliš co mluvit. Ve strategických úvahách válčící říše nehrála roli ani ochrana přírody (Lobau sloužilo Vídeňanům jako rekreační oblast), ani zachování památek z doby napoleonských válek.

Druhá kapitola je věnována lokalitě Albern. Zde měla být postavena překladiště a skladiště obilí, které bylo rovněž klasifikováno jako důležitá surovina pro válečné úsilí. Ve srovnání s ropným přístavem tato lokalita ztrácela v průběhu války na významu, tudíž namísto plánovaných tří přístavních bazénů tu byl nakonec vybudován pouze jeden a u něj čtyři velké sklady obilí (každý o kapacitě 20 000 tun) a jeden menší o kapacitě 5 000 tun. Stavba dvou z velkých skladů byla realizována na objednávku města Vídně. Ta zde měla na rozdíl od ropného přístavu v Lobau větší práva spolurozhodování a přístav de facto (od roku 1942 i oficiálně) spravovala.

Oběma lokalitám bylo společné to, že nemohly být rozšiřovány bez masivního zapojení zahraničních pracovních sil. Zatímco zpočátku

šlo o dobrovolně kontraktované pracovníky především z Československa a Itálie, po začátku války sem byli přiváženi váleční zajatci a nuceně nasazení dělníci zejména z Východu, hlavně z Polska a Sovětského svazu, ale také například z Francie. Později, po okupaci Maďarska, sem byli na nucené práce ve velkém počtu dopravováni také maďarští Židé. Pro tyto pracovníky byl v Lobau zřízen velký táborový komplex (s oddělenou částí pro židovské osoby), jemuž je věnována čtvrtá kapitola.

Podle autorů lze celkový počet nuceně nasazených dělníků kvůli neúplným a rozporuplným pramenům jen odhadovat – například pro celou Vídeň se v květnu 1944 dá předpokládat práce 121 779 civilních zahraničních dělníků, z toho 23 854 pracovníků z protektorátu, což z nich činí druhou nejpočetnější skupinu.[6] Autoři na základě vyhodnocení údajů vídeňské Zemské nemocenské pojišťovny, kde byly evidovány zahraniční osoby podléhající odvodům sociálního pojištění, předpokládají, že v roce 1944 bylo v Lobau zaměstnáno nejméně 241 dobrovolníků a 541 nuceně nasazených civilních dělníků. Největší identifikovatelné skupiny pocházely z Dánska (167), Itálie (136) a Belgie (84). Dalších 144 (ve shrnutí na s. 20 je evidentně mylně uvedeno 114) osob představovali tzv. Ostarbeiter, tedy nuceně nasazení „dělníci z východu". Z protektorátu pocházelo 37 osob. Celkově autoři odhadují, že táborový komplex v Lobau obývalo v roce 1944 nejméně 1 184 osob, z toho 943 nuceně nasazených. Minimální počet nuceně nasazených na práce v okolí Lobau v letech 1940–1945 tipují na 1 212 osob, z nichž 774 bylo možné identifikovat jmenovitě.

Při budování přístavu v Albern se zpočátku více spoléhalo na dobrovolné zahraniční pracovní síly, později je zde doloženo nasazení zejména polských válečných zajatců. Celkově byl na tomto místě počet nuceně nasazených dělníků výrazně nižší než v lokalitě Lobau, která byla pro válečné úsilí nezanedbatelná. Nejméně 50 z nuceně

6 Čísla zřejmě vycházejí z výzkumů zveřejněných Rakouskou historickou komisí, srovnej Florian Freund – Bertrand Perz – Mark Spoerer, *Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen auf dem Gebiet der Republik Österreich 1939–1945*, Wien – München 2004 (= Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission 26/1).

nasazených své nedobrovolné působení ve vídeňských přístavech doložitelně nepřežilo.

Po popisu každodenního života v táboře – v důsledku útržkovité pramenné základny jen velmi epizodickém – autoři nastiňují osud přístavu na konci války a v poválečném období. Vojensky důležitý přístavní komplex, zejména ropný přístav v Lobau, se v letech 1944–1945 stal opakovaně cílem spojeneckých bombardérů, ale pokaždé byl následně vždy s velkými náklady co možná nejdříve opět uveden do provozu. Přesto bylo do konce války v důsledku více než 5 000 náletů zničeno asi 80 % areálu. To ovšem nezabránilo sovětské okupační správě, aby nezkonfiskovala zbývající obilná sila a ropná zařízení jako „německý" majetek.

Textovou část knihy uzavírá padesátistránková příloha, která na základě dostupných pramenů jmenovitě uvádí nuceně nasazené, jež lze identifikovat, a jejich soubor kvantitativně vyhodnocuje podle národnosti a místa nasazení. Příloha, vypracovaná I. Markovou, tak doplňuje autorčiny poznatky o táborovém komplexu Lobau. Shrnující závěr však bohužel chybí, stejně jako seznam zkratek, který by byl jistě užitečný.

Konečný soud o knize vyznívá nejednoznačně: Je chvályhodné, že toto téma bylo analyzováno a že se navzdory obecně složité pramenné základně podařilo pro léta 1939–1945 vytěžit „atypický" materiál akt zdravotní pojišťovny. Tímto způsobem byla alespoň část jmen a osudů nuceně nasazených „vylovena" z anonymity. Práce je zároveň dalším střípkem do mozaiky dosud velmi neúplného celkového panoramatu Vídně za války.

Publikaci by ovšem prospěla pečlivější redakce. Například popisy jednání a rozhodovacích procesů v souvislosti s otázkami umístění provozů a skladišť jsou často až příliš podrobné, aniž by bylo jasné, proč se nakonec prosadili ti kteří aktéři či určité argumenty. I když byl nastíněn celkový rámec tématu, chybí jemu nadřazený politický kontext, zejména konkrétní situace města Vídně ve sledované době. Pro čtenáře méně obeznámené s vídeňskou periferií by v této souvislosti byla žádoucí i přehledová mapa. Početným ilustracím by pak prospělo nejen vyšší rozlišení, ale také lepší začlenění do textu, aby měly skutečnou přidanou hodnotu – v argumentaci téměř nehrají roli.

Nic z toho by přece jen nemělo dílu ubírat na zásluze, že jeho autoři věnovali pozornost dosud méně osvětlené kapitole dějin města Vídně a významně přispěli k prozkoumání a objasnění nacistických zločinů.

Nina Lohmann

Udo Grashoff, „DIE SCHLÄGEREI HÖRT EINFACH NICHT AUF." JUGENDHAUS HALLE. GEFÄNGNISALLTAG (1971–1990), Mitteldeutscher Verlag, Halle 2023 (= Zeit-Geschichte(n), Bd. 9), 236 stran.

Publikace je věnována dějinám vězeňství v bývalé Německé demokratické republice (dále NDR), a to konkrétně vězeňství mládeže v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Její autor, historik Udo Grashoff, působil v letech 2008–2014 jako vědecký pracovník na katedře novějších dějin univerzity v Lipsku a v letech 2014–2024 jako lektor moderních německých dějin na University College London. V roce 2020 se habilitoval na lipské univerzitě a roku 2023 se stal vědeckým pracovníkem Institutu Hannah Arendtové pro výzkum totalitarismu (HAIT) v Drážďanech.

„Domy mládeže" (Jugendhäuser) byly v NDR věznicemi pro mladistvé ve věku od čtrnácti do jedenadvaceti let. Termín „Jugendhaus" byl zaveden do východoněmeckého trestního práva v roce 1958. Trestní zákoník NDR z roku 1968 zaváděl speciální trestní sankci „umístění do domu mládeže" (Einweisung in ein Jugendhaus). Délka pobytu v tomto zařízení zpočátku nebyla při vynesení sankce stanovována. Nejkratší doba trestu obnášela rok, nejdelší tři roky. Od roku 1977 nicméně musel příslušný soud rozhodnout i o délce trestu.

Vybudování věznice pro mladistvé v Halle na přelomu šedesátých a sedmdesátých let souviselo s výstavbou předměstského sídliště Halle-Neustadt v šedesátých letech. Toto sídliště mělo už počátkem sedmdesátých let přes 60 000 obyvatel a stalo se samostatným okresním městem, správně odděleným od Halle. Tato výstavba vedla zároveň ke vzrůstající potřebě pracovních sil, kterou měla pokrýt

mimo jiné i nově zřízená věznice. Její stavba byla zahájena v roce 1969 a dokončena roku 1973. První část věznice byla uvedena do provozu již roku 1971. V roce 1975 se personál věznice skládal ze 47 důstojníků a 105 strážných (dozorců). V té době se v ní nacházelo přes 600 vězňů, z toho více než 500 mladistvých. Nejvíce vězňů zde bylo umístěno v roce 1982, a to přes 1 200, nejméně po východoněmecké amnestii roku 1987.

Ve svém velmi podrobném popisu každodennosti uvnitř hallské věznice pro mladistvé vycházel autor jednak z úředních dokumentů, jednak z pamětnických vyprávění bývalých vězňů. Co se týče úředních dokumentů, nejednalo se jen o interní písemnosti věznice a o hlášení podávaná nadřízeným orgánům Ministerstva spravedlnosti a příslušnému oddělení východoněmecké prokuratury (státního zastupitelství), kterému příslušel dohled nad výkonem trestu. Autor s prospěchem použil také další dozorové písemnosti územně příslušné prokuratury, vyšetřovací spisy místní kriminální policie či protokoly z jednání orgánů a složek vládnoucí státostrany – Jednotné socialistické strany Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, dále SED) –, zejména pak zápisy ze zasedání organizace SED v samotné věznici. V SED byla organizována drtivá většina uniformovaných zaměstnanců věznice, tj. důstojníků a strážných. Cenným doplňkem byly pro Grashoffa písemnosti Stasi (Ministerium für Staatssicherheit), z nichž většinu představují hlášení jejích tajných agentů, a to jak mezi vězni, tak i v řadách zaměstnanců věznice. Materiály Stasi kromě toho obsahují i několik obšírnějších analytických hlášení o situaci ve věznici. K vyprávění bývalých vězňů přistupoval autor většinou s potřebným kritickým odstupem, který si práce s orálními prameny vyžaduje.

Ve věznici v Halle panoval vojenský dril a byl kladen důraz na kolektivní výchovu. Tuto beztak chmurnou každodennost zhoršovalo šikanování mladších či slabších vězňů těmi staršími, kteří zastávali ve věznici nějakou funkci nebo dosáhli vyššího postavení v neformální vězeňské hierarchii. Šikanování se neomezovalo pouze na ponižování, nadměrné zatěžování úkoly v pracovní i mimopracovní době nebo okrádání mladších či slabších vězňů, nýbrž jeho součástí bylo často brutální násilí, včetně sexuálního. Vedení a personálu věznice byl tento stav znám a v principu mu vyhovoval. Případy

fyzického násilí se řešily zpravidla jen tehdy, pokud došlo k vážnému zranění, které si vyžadovalo lékařské ošetření mimo objekt věznice. Řešit bylo nutné také případy, kdy násilné šikanování vedlo k úmrtím, zejména k sebevraždám.

V první, nejrozsáhlejší části práce se Grashoff věnuje osobám mladistvých vězňů. Nejprve na příkladu několika mladistvých nastiňuje, jakým způsobem se dotyční do hallské věznice dostali. Na základě pamětnických vyprávění se snaží zprostředkovat počáteční dojmy, které v mladistvých odsouzených vyvolal příchod do věznice. Dále autor detailně probírá různé formy násilí mezi mladistvými vězni. Obšírně se věnuje skupinovým vedoucím (Chefs) a kápům, tj. vězňům, kteří vykonávali nějakou vyšší funkci ve vězeňské samosprávě a těšili se řadě výhod a privilegií, ze kterých měli prospěch a jež ve větší či menší míře zneužívali. Mohli zpravidla beztrestně okrádat slabší vězně, nutit je k vykonávání různých úkonů a podrobovat je rozličným formám psychického nátlaku a fyzického násilí. Mnohým z odsouzených dokázali proměnit pobyt ve věznici v noční můru. Nejhorší postavení ve vězeňské hierarchii měli mladiství političtí vězni, tj. zejména ti, kteří byli odsouzeni za tzv. opuštění republiky (Republikflucht). Zvláště mezi těmito odsouzenci byl vysoký počet sebevražd. Jen za rok 1983 bylo v hallské věznici oficiálně evidováno 30 sebevražedných pokusů. Podobné brutální zacházení vedlo u mnoha vězňů k dlouhodobým či celoživotním psychickým traumatům. Ve věznici fungoval také systém sexuálního vykořisťování vězňů, především těch mladších či slabších nebo vězňů femininního vzhledu. Zde ovšem autor nemohl stanovit případný rozsah a dlouhodobější charakter takovéhoto systému, protože se mohl opřít jen o několik málo rozptýlených pamětnických vyprávění. Na jejich základě mohl popsat jen některé, možná spíše excesivní případy. Objektem šikanování ze strany spoluvězňů se rovněž stávaly postižené či psychicky narušené osoby. Většina mladistvých vězňů se nicméně snažila prostředí přizpůsobit a pokud možno na sebe nijak neupozorňovat.

Jak jsem uvedl výše, hallská věznice pro mladistvé byla původně zamýšlena jako rezervoár pracovních sil pro projekt bytové výstavby Halle-Neustadt. Již od počátku však většina odsouzených pracovala pouze uvnitř objektu věznice, a to pro okolní národní podniky,

nejčastěji strojírenské či elektrotechnické, nezřídka v trojsměnném provozu. Kvalita výrobků byla vesměs nízká, počet zmetků vysoký. Přesto byly některé elektrotechnické produkty exportovány na Západ a prodávány v tamějších obchodech. V největším rozsahu se na této formě vykořisťování východoněmeckých vězňů koncem sedmdesátých a v osmdesátých letech podílela firma IKEA, která za to byla od první poloviny osmdesátých let opakovaně veřejně kritizována a stala se cílem několika násilných a demonstrativních útoků ze strany bývalých východoněmeckých vězňů a jejich příznivců. Na druhé straně věznice usilovala o to, aby odsouzení bez ukončené školní docházky dovršili základní vzdělání, a pokud možno zahájili i nějakou profesní přípravu, typicky učební obor.

Lékařská péče ve věznici byla na nízké úrovni. Tento stav měl vliv na úmrtí či nevratnou újmu na zdraví několika vězňů. Vybavení ordinací bylo špatné, stomatolog docházel do věznice jednou za dva týdny. Vězni s akutními zdravotními problémy museli být mnohdy transportováni záchrankou do civilní nemocnice. Kalorická nutriční hodnota podávané stravy byla teoreticky odpovídající, ale její kvalita byla nízká a na jídlo byl vyhrazen velmi krátký čas. Vězni trpěli nedostatkem vitamínů, ovoce a čerstvá zelenina ve stravě prakticky zcela chyběly. I když byla na nádvořích vyznačena hřiště, sportovní aktivity (většinou fotbal) zde byly provozovány jen sporadicky. Nádvoří sloužila především jako prostor pro pořadová cvičení. Také kulturní vyžití vězňů bylo tristní: kromě sledování televize byl vězňům promítán jednou za čtrnáct dní film a pro menší skupiny odsouzených byly jednou až dvakrát měsíčně pořádány literární či hudební programy. Vězeňská knihovna byla velmi malá a v polovině osmdesátých let obsahovala pouhých 150 (!) knih. Vedle mladistvých vězňů (tj. podle východoněmeckého trestního práva osob ve věku 14–21 let) byli do hallské věznice v osmdesátých letech umisťováni i dospělí (většinou ve věku 21–25 let), kterých ovšem nebyla nikdy více než třetina. Podíl politických vězňů (tj. zejména odsouzených za opuštění republiky) v osmdesátých letech mezi mladistvými činil 6–14 %, mezi dospělými 15–38 %.

Ve druhé části své práce se Grashoff věnuje zaměstnancům věznice, zejména uniformovaným příslušníkům vězeňské stráže, tj. důstojníkům a strážným. Důstojníci, kteří vykonávali funkci vychovatele

(Erzieher), měli namnoze nulové nebo zcela nedostatečné pedagogické vzdělání. Tito lidé nebyli kompetentní k tomu, aby dokázali naplňovat oficiálně deklarovaný cíl výkonu trestu, tj. znovuzačlenění do (socialistické) společnosti. Výchovné metody se převážně omezovaly na vojenský dril a fyzickou práci. Ve skutečnosti neexistovala ani shora vyžadovaná „světonázorová výchova", tím spíše že některá témata (například Pinochetův puč v Chile roku 1973) prakticky nemohla vězně oslovit. Vychovatelé a strážní komunikovali s vězni velmi stroze. Do konfliktů mezi nimi nevstupovali, a to zpravidla ani tehdy, když tyto střety mohly vést k vážným zraněním. Nezřídka byly uplatňovány kolektivní tresty, například ve formě pořadových cvičení o víkendech. Vychovatelé si sice pedagogické vzdělání doplňovali a rozšiřovali na různých pedagogických školách a kurzech, v jejich praktickém působení se to však odráželo velmi málo.

Násilí ve věznici v Halle, jakož i některé další kriminální aktivity provozované zdejšími vězni začala od poloviny sedmdesátých let sledovat Stasi. Využívala k tomu nejen svých tajných spolupracovníků mezi vězni a zaměstnanci věznice, nýbrž získávala informace i z jiných zdrojů, například od kriminální policie a prokuratury. Stasi se zajímala také o rozličné kontakty a „výměnný obchod" mezi vězni na jedné straně a civilními zaměstnanci věznice (jako byli dílovedoucí či mistři odborného výcviku), popřípadě zaměstnanci pracovišť mimo věznici na straně druhé. Stasi též vykonávala nepřímý tlak ve směru omezení sexuálního a brutálního fyzického násilí mezi vězni. Výsledkem tohoto tlaku se mimo jiné stala roku 1984 výměna ředitele věznice. Tabuizovaným tématem nadále zůstávalo občasné fyzické násilí uniformovaných příslušníků vězeňské stráže vůči vězňům. To občas vedlo mimo jiné k tomu, že bývalí vězni z Halle po propuštění z věznice a vysídlení do Spolkové republiky podávali u západoněmecké policie trestní oznámení proti těmto příslušníkům. Násilí mělo někdy formu soustavného jednání, jindy šlo „pouze" o snahu vylít si na vězni vztek. Disciplinární řízení s příslušníky vězeňské stráže za podobné delikty byla vedena jen sporadicky.

Ve třetí kapitole se Grashoff pokusil postihnout nejvýraznější konfliktní oblasti v každodennosti hallské věznice. V prvních letech existence věznice došlo k několika útěkům. Uprchlí vězni byli ale většinou v krátké době dopadeni. Velká řada útěků byla v následu-

jících letech zmařena ve stádiu pokusu. Počet pokusů o útěk a jejich osnovatelů se zvýšil ve druhé polovině osmdesátých let. Dopadení vězni byli obyčejně trestáni pouze disciplinárním trestem: pobytem na uzavřeném oddělení (Arrest) v délce několika týdnů. Vězňům bylo obecně zakázáno tetování, avšak dodržování tohoto zákazu se nikdy nepodařilo prosadit. Nepomohlo ani to, že tetování začala být obligatorně zachycována v záznamech o vstupních lékařských prohlídkách. Dosti tvrdě byly trestány projevy nacismu a užívání nacistických symbolů. Co se týče stížností, vězni se je snažili, pokud možno, adresovat nikoli vedení věznice, nýbrž osobám a organizacím mimo ni (například Německému červenému kříži). Stávalo se, že někteří stěžovatelé byli zbiti i vlastními spoluvězni. Do roku 1988 ve věznici došlo k několika případům kolektivního odmítnutí práce a k řadě individuálních a skupinových hladovek. Hladovkáři byli převážně političtí vězni.

Poté co bylo koncem září 1989 asi čtyřem tisícům východoněmeckých uprchlíků umožněno odcestovat ze zahrady německého velvyslanectví v Praze přímo do západního Německa, začali se hallští vězni odsouzení za opuštění republiky domáhat okamžitého propuštění a umožnění odchodu do Spolkové republiky. Počátkem října zastavili práci a vyhlásili hladovku. Vedení věznice proti nim násilně zasáhlo, a to se značnou brutalitou. Vůdci akce byli přemístěni do jiných východoněmeckých věznic. Proti jednomu bylo dokonce zahájeno trestní stíhání pro vzpouru vězňů. Z vězení vyšli až koncem října 1989 poté, kdy Státní rada NDR nařídila amnestii pro všechny politické vězně. Přestože na uniformované příslušníky vězeňské stráže ve věznici v Halle byla do roku 1989 i po něm podána řada trestních oznámení, nebyl nakonec žádný z nich odsouzen.

Závěrem autor připomíná, že nemálo bývalých odsouzených z věznice pro mladistvé v Halle má i po mnoha desetiletích psychické problémy, například v podobě posttraumatické stresové poruchy. Brutalita zdejších podmínek výkonu trestu byla často v příkrém nepoměru k závažnosti spáchaného trestného činu. Tento nepoměr konstatovala v posledních letech také judikatura německých soudů.

Kniha je bohatě ilustrována, a to jak dobovými černobílými fotografiemi, tak i barevnými snímky fotografa Marcuse-Andrease Mohra, které ukazují současný stav bývalé věznice, včetně jejích tísnivých interiérů a zákoutí. Publikace, žel, není vybavena soupisem

pramenů a seznamem použité literatury. Tyto údaje si musí uživatel najít v podrobném poznámkovém aparátu. To je poněkud nekomfortní. Navíc utříděný soupis pramenů a abecední bibliografie by publikaci rozšířily nanejvýš o několik dalších stran.

Jako celek představuje kniha U. Grashoffa významný a zajímavý příspěvek k dějinám vězeňství v bývalé NDR. Přináší také mnoho podnětů k budoucímu srovnání východoněmeckého a československého komunistického vězeňství (a zčásti i jiných totalitních institucí) v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století. V lecčems (například v typologii a klasifikaci zkoumaných faktů) lze dílo pokládat dokonce za vzorové. Potěšitelné je, že autor navzdory své empatii k pamětníkům z řad bývalých vězňů nesklouzl (přinejmenším u kriminálních, tj. nepolitických vězňů) k jednostrannému přebírání jejich vidění jevů a událostí, ale přistupuje k nim kriticky a se snahou osvětlit fakta a minulé dění na základě širšího spektra pramenů a z více různých úhlů pohledu.

Petr Kreuz

Petr Mazný – Jaroslav Vogeltanz, PLZEŇSKÉ DEVADESÁTKY, Starý most, Plzeň 2023, 256 stran.

V roce 1990 jsem začal poznávat Plzeň. Na podzim téhož roku mne do ní zavedla vysokoškolská studia a západočeské metropoli jsem zůstal věrný dosud, tedy již téměř pětatřicet let. Za tu dobu se Plzeň stala „mým" městem, přívětivým domovem, v němž žiju rád. Počátkem devadesátých let jsem k ní měl ovšem vztah poněkud odlišný, protože jsme byli oba jiní. Já měl jako typický venkovan zkušenosti maximálně s městy jako Domažlice či Klatovy a Plzeň na mne „na první dobrou" příznivý dojem rozhodně neučinila. Už jen cesta vlakem, projíždějícím prakticky areálem tehdejší Škodovky, byla zážitkem veskrze negativním a rovněž procházky městem podávaly o Plzni na přelomu osmdesátých a devadesátých let nelichotivé svědectví. Jak moc se za těch pětatřicet let město změnilo!

Když se zástupce plzeňského nakladatelství Starý most Petr Mazný, s nímž Archiv města Plzně dlouhodobě spolupracuje, ohlásil se

záměrem přiblížit veřejnosti plzeňské „devadesátky“, byl jsem i z výše uvedených důvodů rád. Nostalgie po mých plzeňských začátcích interferovala se zájmem historika a já byl zvědavý na výsledek. Zároveň jsem však o něm jako archivář pochyboval, neboť využití archiválií vzniklých v této době naráží na mnohá známá i méně zjevná úskalí. To jsme ostatně zažili před léty jako autoři *Dějin Plzně v datech*, které jsme dovedli až do tehdejší současnosti. Autor textové části *Plzeňských devadesátek* Petr Mazný přistoupil k naznačenému heuristickému dilematu po svém, prostě excerpoval tehdy vycházející sdělovací prostředky, regionální i celostátní. To také v úvodu celé práce přiznává: archiválie využil víceméně pouze ilustrativně, v případě archivu se kupříkladu jednalo o fotografický materiál, o nějž tato instituce pečuje.

Výsledkem excerpce tištěných sdělovacích prostředků je zmíněná publikace, mapující vývoj v Plzni v letech 1990–1999, tedy v první porevoluční dekádě. Kniha je sestavena chronologicky, každá kapitola analyzuje konkrétní rok, každý rok sestává z popisu několika desítek událostí různého druhu. Publikace tak mapuje nejen dění na politické, hospodářské či kulturní scéně, ale především skutečnou každodennost, mnohdy až nemile syrovou. Najdeme v ní témata spojená se snahami o nápravu předrevolučního stavu města (opravy památek, rekonstrukce budov a veřejných prostranství, odstraňování ideologických artefaktů poraženého režimu), s rozvojem tržního hospodářství (privatizace, soukromé podnikání, transformace Škodových závodů), se vzestupy a pády plzeňského fotbalu a hokeje, ale rovněž s neblahými stránkami vývoje transformující se společnosti (nárůst kriminality, vykrádání kostelů, prostituce, útěky z borské trestnice). Opomenuty nezůstaly ani oslavy, zejména ty spojené s osvobozením města Američany v roce 1945 nebo se sedmistým výročím založení Plzně. Témat je samozřejmě ještě mnohem více a vybrané události umožňují rekonstruovat tehdejší dění napříč celým společenským spektrem. Mazný k tomu v úvodu trefně podotýká, že „kdo si pamatuje devadesátky, tak je pořádně neprožil“. Byla to doba zásadních změn i zdánlivě neomezených možností, ve smyslu pozitivním, ale i nedobrém. Obě tváře „devadesátek“, slunnou i stinnou, publikace připomíná v míře více než dostačující, takže i tomu, kdo si slovy Mazného „nepamatuje téměř nic“, dává možnost si tu dobu (znovu) prožít.

Publikace není standardní odbornou literaturou, přesto však plní i úlohu historiografickou. Nesvádí k bulvarizaci, což je její výrazný klad. Plzeňské „devadesátky" akcentuje, s ohledem na využité informační zdroje, snad objektivně, vyváženě a pravdivě. Tímto prizmatem je také třeba k *Plzeňským devadesátkám* přistupovat, jejich informační hodnota odpovídá kvalitě použitých pramenů, v tomto případě denního tisku. Z metodologického pohledu se vracíme vlastně hodně hluboko do minulosti, do období předvědecké historiografie, k letopiseckým záznamům, ke kronikářství. Jen Kosmova bájná vyprávění starců, výpovědi očitých svědků či jeho vlastní autopsii nahradili žurnalisté, jejich vidění reality, a navíc i Mazného výběr z jejich výstupů. I proto je ono slůvko „snad" ve třetí větě tohoto odstavce docela zásadní.

Odůvodněnost jeho použití posoudí hlavně pamětníci, asi nejčastější „konzumenti" publikace. Podobně jako já budou Mazného výběr textů a stovek excelentních fotografií zejména plzeňské fotografické legendy Jaroslava Vogeltanze konfrontovat se svou vlastní zkušeností a návrat zpět pro ně bude možná radostný, možná trýznivý, podle toho, co v nich z těch „devadesátek" převažuje, protože to nebyla léta jednoduchá a celé to období má „cejch" rozporuplnosti oprávněně. Ti čtenáři, kteří si „devadesátky" z vlastní zkušenosti nepamatují, na tom budou možná lépe. Nebo naopak? Kdo ví, někdy je lepší uvěřit psanému bez možnosti konfrontace s realitou. V každém případě si ani „nepamětníci" nebudou moci po pročtení publikace plzeňské „devadesátky" idealizovat, a to je dobře. Srovnávat však přece obě skupiny čtenářů mohou, třeba s již zmíněnou příručkou *Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost*, tedy po rok 2004, kdy práce v Nakladatelství Lidové noviny vyšla.

Jako archivář a pozitivistický historik s respektem k tradičním, tedy zejména archivním pramenům mohu k recenzované publikaci vznášet řadu kritických připomínek, z nichž ty nejvážnější jsem v textu naznačil. Jako pedagog ji naopak vítám, protože mnohým mým kolegům pomůže, u vědomí všech známých rizik spojených s výukou soudobých dějin, v jejich snaze o reflexi tohoto přelomového období. Jako pamětník jsem s *Plzeňskými devadesátkami* spokojený, protože splnily to, co jsem od nich čekal, tedy návrat k mým plzeňským začátkům a možnost si je znovu užívat. Úplně nejnadšenější jsem ovšem

z publikace jako plzeňský občan, neboť srovnání s dobou „tehdy“ a dneškem je úchvatné! Jsem přesvědčený, že jako pamětník či jako občan bude publikaci vnímat většina jejích čtenářů. A hlavně z toho důvodu měla a má smysl.

Karel Řeháček

Petr Kreuz, KOUZELNICKÉ A ČARODĚJNICKÉ PROCESY V ČESKÝCH ZEMÍCH A VE STŘEDNÍ EVROPĚ, Scriptorium, Dolní Břežany 2022, 531 stran + 32 stran obrazových příloh.

Název recenzované práce Petra Kreuze implicitně evokuje i její značný časový rozsah – pro takto vymezené téma se totiž její autor musel badatelsky soustředit na období od sklonku středověku až do poloviny 18. století, kdy v našich zemích proběhly poslední procesy svého druhu. Pojednáno je tedy jak pronásledování „pouhého“ kouzelnictví (magie), tak ve druhém případě i daleko závažnějšího, kumulativního zločinu čarodějnictví (crimen exceptum), kdy se současně zvažoval pakt s ďáblem a démony, čarodějnický let či účast na sabatu jako orgiastickém slavnostním setkání čarodějnic, případně další podobné „excesy“. Počátky onoho kumulativního pojetí škodlivého čarodějnictví lze sice v širší Evropě, jak autor naznačuje, shledávat už od závěru 14. století a pak zejména v „klasickém“ díle středověké démonologie z třicátých let 15. století, tj. v *Mraveništi* (Formicarius) německého teologa Johanna Nidera, v trestním právu však šlo o poměrně značný časový posun – například v Německu se v něm začíná čarodějnictví prosazovat ve větším rozsahu až od poslední třetiny 16. století, a to zejména v trestněprávních kodifikacích některých říšských teritoriálních států.

V našem domácím městském právu, které, jak ještě poukážu, bylo v českých zemích pro vedení předmětných procesů rozhodující, se sice v jeho kodifikaci z konce sedmdesátých let téhož století tohoto pojmu užívá, nicméně po důkladném autorově rozboru

příslušných článků je patrné, že mistr Pavel Kristián z Koldína měl na mysli nižší stupeň kouzelnictví.

Zatímco z časového hlediska zvolený název publikace poněkud „zatajuje" náročnost výzkumu, na druhé straně není z mého pohledu zcela vystihující ani z věcného hlediska. Navozuje totiž představu, že jsou podrobněji představeny i konkrétní procesy svého druhu ve střední Evropě. Tak tomu není (a objektivně být ani nemůže, publikace by v tom případě musela být vícesvazková), tudíž z mého pohledu by název příhodněji zněl například takto: *Kouzelnické a čarodějnické procesy v českých zemích a na Slovensku (v kontextu moderní evropské historiografie)*.

Petr Kreuz přistoupil ke zpracování vytýčeného tématu, které vyžaduje interdisciplinární přístup (především obecných a českých dějin, právních dějin, ale též antropologie a sociologie) dobře připraven, a to jak široce pojatým archivním výzkumem (ze zahraničních archivů jde o Štátny archív v Bytči na Slovensku), tak množstvím předchozích vědeckých studií, publikovaných v zahraničí, a recenzí relevantní historiografické produkce. Velkou autorovou výhodou v bádání pro české země je jeho znalost nejen pramenů z těch archivů, do nichž „spádově" směřovaly písemnosti z konkrétních procesů, ale rovněž obeznámenost s pramenným materiálem z činnosti apelačního soudu v Praze, poskytujícího právní naučení a porady městským soudům s hrdelní pravomocí a případně i jiným příslušným soudním tribunálům zřízeným pro vyšetřování deliktu kouzelnictví/čarodějnictví. Na tomto místě je nutné připomenout, že P. Kreuz je jako jediný z českých zemí spolupracovníkem německého badatelského sdružení AKIH (Der Arbeitskreis interdisziplinäre Hexenforschung), konstituovaného při sárské univerzitě, které od roku 1995 vydává tematicky profilovanou publikační řadu *Hexenforschung*.[1]

1 Do přehledu využité literatury v recenzované monografii autor zjevně již nemohl z časových důvodů zařadit své novější zpracování dvou kapitol k čarodějnickým procesům ve střední a východní Evropě v raném novověku, zařazené do kolektivní monografie *The Routledge History of Witchcraft*, (ed.) Johannes Dillinger, London 2021.

Posuzovaná práce je rozčleněna celkem do sedmi kapitol, z nichž první tři se týkají stávajícího stavu výzkumu v širším geografickém rámci, využitelných druhů a typů pramenů a vlivu právního systému a soudní organizace na vedení kouzelnických a čarodějnických procesů, zatímco čtyři další představují vybrané příklady těchto procesů z českých zemí (a poslední z nich také na Slovensku) od jejich počátků až do závěru v polovině 18. století.

Nejobsažnější je první kapitola, v níž se autor po úvodním přehledu zásadních výsledků zahraničního (anglosaského) bádání o pronásledování „čarodějnic" na evropském kontinentu ve středověku a hlavně v raném novověku soustředil na rozvoj tohoto specializovaného výzkumu u nás od počátku 19. století do současnosti. Její součástí je i sedm exkurzů, označených jmény autorů, jejichž metodiku a věcné omyly P. Kreuz podrobuje kritice. Vnitřní uspořádání těchto exkurzů však nesleduje důsledně časovou linii a v jejich rámci se čtenář kromě rozsáhlých partií věnovaných posouzení práce (prací) vybraného autora „kontinuálně" dovídá další informace nejen o domácím, ale i zahraničním bádání, což je dost nesystematické. Jediný z exkurzů (sedmý a tedy poslední) je celý zaměřen na původce, vytčeného v jeho názvu. V tomto případě jde, jak ještě poukážu, o rozsáhlou kritickou recenzi populárně vědecké monografie o čarodějnicích a jejich pronásledování na Slovensku z pera Tünde Lengyelové (což je jinak, jak sám autor přiznává, ve slovenské historiografii průkopnická práce).[2]

V prvních dvou exkurzech či podkapitolách se P. Kreuz soustřeďuje na charakteristiku interpretačních a věcných nedostatků v pracích Bedřicha Šindeláře jako jednoho z našich výrazných badatelů, který se pojednávanou problematikou začal systematičtěji zaobírat už bezprostředně po druhé světové válce a hlavně v sedmdesátých letech 20. století (víceméně současně s Igorem Grausem a Josefem Kočím). Na mysli má jak Šindelářovy bibliografické přehledy zahraniční literatury, tak jeho monografii o honech na čarodějnice v západní a střední Evropě v 16. a 17. století. Nejprve autor upozorňuje na to, které čtyři zahraniční práce z anglosaského prostředí

2 Tünde Lengyelová, *Bosorky, strigy, čarodejnice*, Bratislava 2013.

považoval B. Šindelář v intencích svého ideologického pojetí předmětu studia neoprávněně za směrodatné, a v dalším exkurzu podrobně analyzuje to, jak se mýlil, uváděl-li, že v Rusku podobné procesy neprobíhaly. To vše dokladuje autor rozbory ještě předrevoluční ruské literatury a pak nových prací sovětských autorů, počínaje osmdesátými léty 20. století, k nimž přidává i významné práce publikované na Západě. Jde bezesporu o první souborné hodnocení dosavadních výsledků bádání o pronásledování čarodějnic na pravoslavném Východě. Následně ovšem P. Kreuz ještě ve druhém exkurzu plynule přechází, aniž na to název poukazuje, k uvádění a hodnocení českých prací k procesům v českých zemích, vydávaných od šedesátých let 20. století do konce prvního desetiletí 21. století, včetně vlastních prací (přitom další tituly od devadesátých let jsou nadto uvedeny v dalších podkapitolách). Kromě kladně hodnocených titulů připomíná studii Pavly Slavíčkové o Heinzi Friedrichovi Bobligovi,[3] jejíž detailnější rozbor zaujímá větší část třetího exkurzu. Do jejího názvu se skutečně nedopatřením vloudilo nesprávné pojmenování předsedy mimořádných severomoravských soudů „s čarodějnicemi" (ve Velkých Losinách a v Šumperku) z konce 17. století, neboť správně jde o Heinricha Franze Bobliga. Na kritická vyjádření k tomuto příspěvku, v němž P. Kreuz shledává jen několik málo pozitiv, dost nepochopitelně navazuje krátký exkurz o třech domácích novějších pracích jak o čarodějnických procesech, tak o pojetí ďábla v raně novověké kultuře z počátku druhého desetiletí 20. století.

Ve čtvrtém exkurzu představuje autor vcelku málo pochopitelné omyly česko-amerického historika a politologa Igora Lukese v jeho stati z roku 2013, zaměřené na paralely procesů s čarodějnicemi na severní Moravě v 17. století a stalinských procesů v poválečné východní Evropě. Igor Lukes zjevně vychází z už dávno překonané představy o čarodějnických procesech jako o manipulativních soudních řízeních a zastrašovacích mocenských aktech, a navíc jeho interpretace raně novověkých procesů není mnohdy věcně správná.

3 Pavla Slavíčková, *Soudce Heinz Friedrich Boblig z Edelstadtu*, in: *Olomoucké baroko 1. Proměny ambicí jednoho města*, (edd.) Martin Elbel – Ondřej Jakubec, Olomouc 2010, s. 174–181.

Jediná analogie spočívá pro srovnávaná období ve vědomé ignoranci dobových trestněprávních procesních pravidel. Doslova neočekávaně pak P. Kreuz v tomto exkurzu navazuje uvedením několika domácích studií z devadesátých let 20. století a z prvního desetiletí 21. století, aby se závěrem vrátil v čase a upozornil na syntézu o trestním právu právního historika Karla Malého z konce osmdesátých let 20. století. I další Malého tematicky relevantní studie připomíná v pátém exkurzu, nazvaném expresivně *Příliš mnoho klišé a legend Karla Malého*. Zaměřuje se jak na jeho již uvedenou soubornou práci o trestním právu v Čechách v 15. a 16. století, tak na jeho mladší studie k pojetí trestního práva a procesu před městskými soudy v 17. a v první polovině 18. století. V jistém rozporu s uvedeným názvem P. Kreuz věnuje neadekvátním – a nyní mnohdy skutečně antikvovaným – tvrzením dotčeného daleko méně prostoru nežli výše jmenovaným, se zvláštní pozorností probíraným dílům a záhy plynule přechází k hodnocení novějších prací k čarodějnickým procesům v českých zemích, zpracovaných českými i zahraničními autory a publikovaných ve druhém desetiletí 21. století. Z domácích autorů zvlášť uznale posuzuje přínos Leony Králíkové (roz. Tomáškové) k pronásledování kouzelnictví na Žďársku (Velké Bíteši) v sedmdesátých letech 16. století a ze zahraničních autorů monografii izraelské historičky Tamar Herzigové k působení Heinricha Institorise jako papežského nuncia a inkvizitora v Čechách a na Moravě (zejména v Olomouci). Tento exkurz je zakončen kritickými postřehy – jinak jistě oprávněnými – k tvrzením vyskytujícím se v pracích ne právě striktně vědecké úrovně z počátku 21. století k čarodějnickým procesům a inkvizici dominikána Pavla Karla Mráčka a publicisty Jaromíra Slušného.

Šestý exkurz *Milan Nakonečný – český Montague Summers?* nese v názvu opět jediné jméno – přídomek odkazuje na britského literárního vědce a okultního spisovatele publikujícího v 19. a v první polovině 20. století. Prezentuje zjevně oprávněnou kritiku prací o magii českého psychologa Milana Nakonečného, publikovaných (i v nových vydáních) na přelomu 20. a 21. století. Zde se bohužel skutečně objevují všechna překonaná tvrzení, spočívající v charakteristice tzv. čarodějnického mýtu ve 20. století (například že se čarodějnice vzepřely křesťanskému společenskému řádu a že z těchto

důvodů byly cíleně pronásledovány katolickou církví). Bez jakéhokoli náznaku alespoň v podtitulu podkapitoly přechází P. Kreuz plynule k hodnocení domácích vysokoškolských kvalifikačních prací obhájených v posledních dvou desetiletích a v této souvislosti, totiž aby upozornil, které výsledky zvláště zahraničních badatelů v nich bývají opomenuty, přináší v poznámce č. 685 (která, byť tištěná petitem, zabírá téměř dvě strany) přehled zahraničních monografií i konferenčních a dalších sborníků zabývajících se od devadesátých let 20. století dějinami čarodějnictví a kouzelnickými a čarodějnickými procesy, jimž se dostalo pozornosti v recenzích uveřejněných v domácích periodikách (a z nichž většina pochází z pera samotného autora). Uniká mi však, proč mnohé z těchto titulů nejsou zmiňovány v Kreuzově úvodním souborném přehledu zahraniční literatury a proč některé chybějí v seznamu využité literatury (například studie Agnes Hallingerové, Vereny Perlhefterové a další).

Co se týče závěrečných prací obhájených na dané téma na našich univerzitách, konstatuje P. Kreuz jejich – až na výjimky – vcelku málo zdařilou úroveň (výjimky tvoří například již výše uvedená diplomová práce Leony Králíkové k procesům na Žďársku, obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, či závěrečné práce Zuzany Haraštové z Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci k historiografii o čarodějnických procesech a jejich průběhu na severní Moravě nebo diplomová práce Zuzany Kobrlové *Čarodějnické procesy – iluze dějin*?, obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy). Poté se P. Kreuz opět bez „návěští" přesouvá k hodnocení prací vydaných na Slovensku, a to v celém časovém rozpětí od 19. století po současnost. Na závěr jsou připomenuty dílčí studie a již uvedená monografie T. Lengyelové, jíž se dostává samostatného pojednání (pod až křiklavým názvem *Sedmnáct vážných chyb, myšlenkových stereotypů a tradovaných klišé Tünde Lengyelové*). Autorka se dle Kreuzových zjištění bohužel neopírala o vlastní pramenný výzkum, ale vycházela převážně z maďarských pramenných edic nebo z materiálových studií a sekundární literatury. To vedlo kromě různých věcných nedopatření například i k uvádění jiných počtů procesů v jednotlivých župách (z těch ležících na území Slovenska mohl P. Kreuz porovnat na základě svého výzkumu zejména župy Trenčianskou, Turčianskou a Oravskou).

Vcelku lze říci, že Kreuzovy kritické, věcně argumentované připomínky ke stávající domácí i zahraniční historiografické produkci týkající se pronásledování magie a čarodějnictví v širším evropském kontextu jsou nesporným dokladem jeho širokého badatelského rozhledu, otázkou ovšem je, nakolik je břitkost vyjadřování (včetně až účelově volených názvů) ve všech případech nutná. Názvy exkurzů většinou překrývají i další v podkapitolách uvedenou literaturu, čímž se poněkud ztrácí vývojový zřetel výsledků studia předmětné problematiky u nás i v cizině. Na druhé straně měl autor dle mého názoru do první kapitoly vtělit svůj přehled o výsledcích bádání o kouzelnických a čarodějnických procesech v sousedním Polsku v 16.–18. století,[4] publikovaný v roce 2016 a uváděný v seznamu využité literatury, jelikož tomuto prostoru se dosud nikdo jiný z domácích badatelů nevěnoval. Jak uvádím níže, v tomto přehledu (možná v samostatném exkurzu) měly figurovat z domácích rovněž ty práce, které se zabývaly v první řadě kouzelnictvím (a které jsou nyní zařazeny i s náležitými komentáři k průběhu procesů v doslova kumulativní poznámce č. 71 u sedmé kapitoly).

Druhá kapitola Kreuzovy monografie je zaměřena k druhům využitelných pramenů. Z jejich rozboru je zjevné, že pro domácí prostředí nejsou k dispozici všechny druhy či typy pramenů, které vymezil jako důležité pro studium dané problematiky Johann Dillinger, jeden z významných současných německých badatelů.[5] Pro české země tak nelze využívat (anebo jen ve velmi omezené míře) výtvarná díla, démonologické spisy, tištěné letáky či písemnosti církevní provenience. Hlavním zdrojem poznání jsou pro středověk vypravěčí prameny doplňované teologickými spisy a na Moravě také specializovanými knihami soudních nálezů, zatímco od počátku novověku nabývají na významu smolné knihy vzešlé z činnosti

4 Petr Kreuz, *Kouzelnické a čarodějnické procesy v Polsku v 16.–18. století. Přehled novějšího bádání a stručný nástin vývoje*, in: *Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové*, (ed.) Hana Jordánková, Brno 2016, s. 220–237.

5 Johannes Dillinger, *Hexen und Magie. Eine historische Einführung*, Frankfurt am Main – New York 2007 (= Historische Einführungen 3). Viz Petr Kreuz (rec.), Minulostí Západočeského kraje 44, 2009, s. 480–487.

hrdelních soudů (převážně městských) při uplatnění tzv. inkvizičního procesu (nikoli tedy procesu akuzačního zahajovaného na základě privátní žaloby) a zpravidla rovněž za využití tortury. Současně je důležité mít na paměti, že dochované smolné knihy zachycují jen vcelku nepatrný objem agendy hrdelních soudů, pro mladší období od druhé poloviny 17. století k tomu přistupují detailnější informace v justičních patrimoniálních písemnostech a podstatným pramenem „vyšší úrovně" se do poloviny 18. století, kdy skončila soudní perzekuce provozovatelů magie v rámci habsburské monarchie, stávají už zmíněné úřední knihy apelačního soudu. Tyto mladší prameny ovšem na svoje systematičtější studium, jak autor naznačuje, teprve čekají. Co se týče manuálů (respektive protokolů) apelačního soudu, je třeba rovněž prozkoumat, nakolik se vztahovaly na Moravu, jelikož šlo o soud za hranicemi země.[6] Pokud jde o folkloristické materiály, shromažďované i v tomto výzkumném směru již od 19. století, ty by bylo nutné podrobovat soustavné reinterpretaci, neboť jejich vyhodnocování v dílech současných etnologů nevybočuje z tradičních paradigmat.

Petr Kreuz si dobře uvědomuje, že pramennou základnu týkající se kouzelnických a čarodějnických procesů jako velmi atraktivního tématu není možné vyhodnocovat jen se zřetelem k dosažení popisně historických a statistických dat o místě, době, četnosti procesů a jejich obětí, ale že je žádoucí tento bohužel geograficky značně rozprostřený fenomén pronásledování provozovatelů magie, neomezující se, jak je někdy scestně vykládáno, zdaleka jen na katolické země (západního ritu), sledovat v kontextu vývoje dobových právních

6 Z vlastních výzkumů mohu připomenout, že například od brněnského městského soudu jako výrazné vrchní stolice městského práva pro jižní Moravu se sice už od osmdesátých let 16. století připouštělo odvolání k pražské radě nad apelacemi, ovšem ne ve sporech, v nichž by byla figurovala dceřiná města brněnského právního okruhu. Jelikož s jejich vyřizováním Brněnští nebyli spokojeni, vymohli si v roce 1592 odvolání přímo k císaři anebo k jím ustanoveným radům. Tato skutečnost spolu s nadále silnou pozicí brněnského práva i po přijetí Koldínova zákoníku v Čechách mne vede k úvaze, že v předmětných knihách apelačního soudu nejspíše nebudou v době 17. století odvolání v trestněprávních případech – a tedy i čarodějnické procesy – pro jižní Moravu zaznamenána.

norem a z hlediska jednotlivců, ať již soudců či obětí, zapojených do těchto procesů v širším sociálním a antropologickém kontextu.

Z tohoto zřetele je pro další bádání inspirativní třetí kapitola, v níž P. Kreuz zkoumá vliv právního systému a soudní organizace na vývoj, dynamiku a formy čarodějnických procesů v českých zemích. Z jeho hloubkového výzkumu vyplývají z hlediska kompetencí soudních tribunálů především dvě skutečnosti: souzení „čarodějnic" bylo u nás zásadně v rukou světských soudů, nejčastěji městských hrdelních soudů (a to i vrchnostenských měst, takže celkově bylo touto nejvyšší pravomocí obdařeno v Čechách na 380 a na Moravě na 200 městských soudů) a jen výjimečně ad hoc ustavených vrchnostenských soudů (již připomenuté soudy ve Velkých Losinách a v Šumperku na severní Moravě), případně v sousedním Slovensku kromě městských též župních (stoličních) soudů. Zároveň je podstatné, že tyto soudy nebyly schopné (vzhledem ke svému personálnímu obsazení a finančním možnostem) vést, byť i po kratší dobu, tzv. masové čarodějnické procesy spojené s hromadnými popravami. Proto se v pramenném materiálu lze setkávat daleko častěji s následným řetězením hrdelních procesů (tedy sériemi individuálních, výjimečně skupinových soudních řízení), což odlišuje zdejší situaci od výsledků výzkumů v jiných středoevropských zemích. Pro názornost – už i vzhledem k názvu publikace – by nebylo od věci alespoň stručně připomenout, jaké soudy a typy soudního řízení se v těchto případech uplatňovaly v sousedních zemích střední Evropy (tak jako to autor podotýká později pro Slovensko, s. 392).

Z konstatování o převažujícím individuálním charakteru pronásledování čarodějnic v českých zemích se dle Kreuzova nazírání vymykají pouze dva známé případy, totiž hromadné popravy celkem 21 domnělých čarodějnic ve východočeském poddanském městě Žamberku v roce 1598 a severomoravské hony na čarodějnice z let 1678–1696 (v této souvislosti nepřipomíná nymburské případy, pojednané v páté kapitole, přestože popravených osob zde bylo rovněž více). Podle autorova názoru postupné prosazování recipovaného římskokanonického inkvizičního procesu v řízeních v trestních věcech u příslušných městských soudů od počátku 16. století nevedlo v českých městech ani ve většině moravských měst k nárůstu počtu kouzelnických a čarodějnických procesů, přičemž jednou

z hlavních příčin byla decentralizace hrdelního soudnictví, trvající na Moravě do roku 1729, v Čechách do roku 1765. Prosazování inkvizičního procesu na soudech moravských měst by měla být ještě v budoucnu věnována hlubší badatelská pozornost. Soudce, jenž posuzoval trestní kauzy spojené s výkonem magických praktik, nemůže být v našich poměrech nazýván inkvizitorem, jako to činí někteří autoři.

Co se týče normativních legislativních aktů, přinášela podrobnější úpravu deliktu magie už připomenutá Koldínova městská práva (čl. O II), kterou autor podrobně porovnává s vymezením téhož deliktu v čl. 19 hrdelního řádu (trestního zákoníku) císaře Josefa I. pro Čechy, Moravu a Slezsko z roku 1707. Dále představuje svou detailní analýzu *Artykulu o kouzelnictví, čarodějnictví, věštectví a podobných věcech*, zařazeném v trestněprávním řádu Marie Terezie a vydaném roku 1768 jako čl. 58 (samostatně byl předložen dvorskou kompilační komisí a schválen císařovnou roku 1766). Pro lepší názornost jej autor připojuje v ediční příloze k této kapitole v jeho německém i českém znění. Na základě svého rozboru dospívá Petr Kreuz k jednoznačnému závěru, že uvedený *Artykul* zdaleka není nějakým nezdařeným kompromisem mezi tradičním obecněprávním a osvícenským právním myšlením, ale je zásadním krokem vpřed v dekriminalizaci předmětných deliktů de facto i de iure. Marie Terezie jednak nerespektovala pojetí deliktu v kumulativním pojetí, které bylo zavedeno zákonně předchozím hrdelním řádem Josefa I. na počátku 18. století, a jednak přímo prohlásila „čarodějnictví a kouzelnictví za blud, pověru a projevy hlouposti“, přičemž v případě nařčení osob, které provozovaly pověrečnou lidovou magii, nemělo být vůbec zahajováno řízení u hrdelního soudu. Ve zvlášť složitých případech (osočení ze spolčení s ďáblem) si navíc vymínila konečné rozhodnutí pro sebe.

Další čtyři kapitoly – čtvrtá až sedmá – se orientují k průběhu a procesnímu řešení konkrétních obvinění z deliktu kouzelnictví a čarodějnictví. Autor s ohledem na vlastní pramenné výzkumy, které mu dovolují sledovat procesy a jejich aktéry od vypuknutí sporu po rozuzlení, vybírá pro české země příklady časných procesů, sérii následných procesů z počátku 17. století, dětského procesu z poloviny 17. století a nakonec též četnější příklady procesů z druhé vrcholné

fáze, totiž od konce 17. do poloviny 18. století, přičemž v tomto případě přidává ke zkoumání v českých zemích i sousední Slovensko.

Ve čtvrté kapitole se P. Kreuz zaměřuje na počátky kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích. V souvislosti s jejich postupným prosazováním v Čechách a na Moravě autor upozorňuje na první žalobu o kouzelnictví zaznamenanou v brněnské právní knize k roku 1350. Jeho výklad se zde do jisté míry prolíná s údaji třetí, obecné kapitoly o pramenné základně. Po obecném přehledu se autor soustřeďuje na pražská města na sklonku středověku a počátku novověku, a tedy pramenně na informace z knih nálezů Starého i Nového Města pražského, dochovaných pro poslední desetiletí 15. a první dekádu 16. století, a dále z knih svědomí spojených pražských měst z prvních desetiletí 16. století: Z těchto specifických městských knih, zaznamenávajících svědecké výpovědi, jich P. Kreuz na deset edituje v příloze, což plasticky oživuje předchozí výklad. Celkově jde o podrobnosti ke čtyřem pojednávaným případům, z nichž první nebyl dosud ve specializované literatuře připomínán a časově nejmladší byl dokumentován z knih svědomí pouze nedokonale. Poslední soudní kauza byla přímo iniciována domnělými magickými praktikami, předchozí byly původně posuzovány jako „nářek cti" s přídatným osočením ze škodlivých čarodějných praktik. Tyto kauzy rozdmychávaly veřejnou atmosféru, protože v živé paměti místních obyvatel ještě dlouho zůstávalo upálení pěti žen z různých pražských měst odsouzených za travičství v roce 1498. Je zajímavé, že jak v prvním případě soud Starého Města pražského, tak ve dvou dalších soud spojených pražských měst ve dvacátých letech 16. století nedospěly k potrestání obžalovaných osob, přičemž ve čtvrtém případě, kdy šlo o možné způsobení smrti dítěte v důsledku použitých magických praktik, nedošlo nakonec podle autorova zjištění ani k vlastnímu soudnímu projednávání.

Naproti tomu zmíněné kouzelnické procesy na Nymbursku z prvních dvou desetiletí 17. století, jež autor pojednává v páté kapitole, jsou již příkladem systematického pronásledování deliktu magie a také, byť nešlo o kumulativní zločin čarodějnictví, velmi drastických trestů. Procesy zde byly zahájeny dvěma popravami poddaných na základě rozhodnutí městského soudu v Nymburce v roce 1604, což však nebyli jediní obvinění a potrestaní. Soudní

řízení se geograficky rozšiřovala na základě zvyšujícího se počtu dalších nařčených vyslýchanými osobami, takže se v nich angažovaly městské soudy jak v Nymburce, tak v Českém Brodě, v Dobrovici a v Kopidlně. Přestože se těmto kauzám dostalo v naší historiografii jisté pozornosti, nebyla zcela vyčerpávající. Petr Kreuz poukazuje na to, že série řetězově navazujících kouzelnických procesů na Nymbursku (z let 1602/1604–1617) byla událostí v předbělohorských Čechách zcela mimořádnou. Kromě doby trvání byly procesy výjimečné též svým hromadným charakterem a na české poměry značným počtem obětí – z dvaceti obviněných bylo popraveno až deset osob, mezi nimiž byla jen jedna žena (takto na s. 336 a v závěru práce na s. 407, na s. 205 ve třetí kapitole však autor připomíná tři popravené ženy). Ze shromážděných podkladů se dá navíc dovozovat, že v celých soudobých Čechách dosahovaly individuální procesy počtu ne několika desítek, ale spíše několika set, což lze podle autora přičíst „na vrub" krizovému stavu společnosti. Důležitým pramenem je zde *Apologie*, kterou nechal v roce 1619 v Praze vytisknout jeden z hlavních aktérů těchto procesů Henyk z Valdštejna na Dobrovici pod pseudonymem Jan Pravda Litovanský (s. 298) a kterou P. Kreuz z jediného originálního exempláře v Moravském zemském archivu a též z jediného dochovaného tištěného opisu důsledně využíval. Autor podrobně sleduje zcela výjimečné a snad i strategicky promyšlené jednání jednoho z obžalovaných, Jana Nežerky, který déle než deset let dokázal úspěšně odolávat pronásledování, ačkoli protistranou byl příslušník panského stavu – hejtman Boleslavského kraje. Obžalovaný neprozradil nic podstatného ani při mučení a po zásahu české komory jako jeho vrchnosti jej nymburský městský soud dokonce musel propustit. Ve stejné době byl onomu poddanému rozhodnutím komory u městského soudu v Českém Brodě umožněn tzv. odvod neviny, což bylo zvláštní řízení v praxi městských soudů od konce 16. století, umožňující obžalovanému „nápravu cti" (přičinění komory ovšem autor považuje oprávněně za neadekvátní zásahy do kompetencí městského soudu a hejtmana Boleslavského kraje, s. 263). Proces je tak průkazným příkladem vypovídajícím o možnostech hmotně i procesně právní a sociální ochrany, kterou mohl v raném novověku využít člověk obviněný z deliktu magie.

Pro lepší orientaci čtenáře připojuje P. Kreuz k této kapitole regestový přehled nymburských čarodějnických procesů se základními údaji (datum, jméno provinilce, jeho sociální status, bydliště, místo soudního jednání, rozsudek, pramenné doklady a poznámky).

Šestá kapitola se zabývá tzv. malostranským případem specifického „dětského procesu" z roku 1644, který autor líčí na podkladě dosavadních znalostí dětských procesů v Německu, kde jsou sledovatelné od sklonku 16. do poloviny 18. století. V našich zemích byl tento případ neobvyklý i tím, že k vyšetřování přečinů žáků malostranské jezuitské školy byla ustavena zvláštní čtyřčlenná místodržitelská komise, sestávající jen z učených právníků. Jí sestavenou závěrečnou zprávu pak ještě schválil sám císař. Děti – vesměs z pražských měšťanských rodin – nebyly nijak exemplárně potrestány, jelikož komise usoudila, že vzdor pokusu o zaklínání se nedostaly do přímého kontaktu s ďáblem (na děti měli jen přísně dohlížet jejich rodiče a vychovatelé). Je to jediný známý dětský čarodějnický proces v českých zemích, nadto velice dobře dokumentovaný, rovněž i co do etnické a sociální skladby podezřelých. K základním pramenům zkoumaným autorem patří archiválie z fondu Stará manipulace z Národního archivu v Praze.

V poslední, sedmé kapitole Petr Kreuz nastiňuje soudní případy, které probíhaly až po polovině 17. století, tedy takové, které jsou považovány za tzv. pozdní kouzelnické a čarodějnické procesy. V první části této kapitoly autor rekapituluje (v širším časovém kontextu) poznatky známé o pozdních procesech pronásledování téhož deliktu pro oblast Čech a Moravy, jež měly, jak z důkladného studia vyplývá, vesměs individuální charakter, na rozdíl například od sousedního Niského knížectví, kde se v polovině tohoto století odehrávaly masové čarodějnické procesy. Mimořádnými zde ale byly zřetězené procesy na Žďársku (hlavně ve Velké Bíteši) v sedmdesátých letech 16. století, v jejichž důsledku bylo popraveno až třicet žen.

Zcela výjimečné byly v našich zemích také hromadné procesy konce 17. století na severní Moravě ve Velkých Losinách a v Šumperku (celkově v letech 1678–1696), které si podle stávajících odhadů vyžádaly až na stovku obětí a měly rovněž masový charakter. Pro tyto procesy je příznačné, že oběti byly souzeny za zločin čarodějnictví v jeho kumulativním pojetí a že soudy při svém postupu

využívaly kromě právních knih i dobové démonologické příručky. Tyto procesy jsou širší veřejnosti doslova notoricky známé, a to nejen na základě odborné, ale též populární literatury, potažmo filmového ztvárnění či v poslední době televizní debaty.[7] Názory jednotlivých autorů se ovšem v interpretacích – eufemisticky řečeno – značně liší. Tato skutečnost je kromě jiného dána tím, že zdaleka ještě nejsou do hloubi prozkoumány všechny relevantní prameny (na 8 000 stran soudních protokolů, patrimoniální písemnosti, místní matriky a další), což si P. Kreuz plně uvědomuje. Na stránkách recenzované monografie se alespoň snaží na základě svého stávajícího pramenného studia vnést více světla do zákulisí dlouhotrvajících procesů, respektive i do možných předchozích kontaktů vyšetřovaných osob, včetně popraveného katolického kněze Kryštofa A. Lautnera, což je objektivně jediný známý případ postihu katolického duchovního. Autor zdůrazňuje to, co je podstatné a co někteří autoři neinterpretují správně, že jak ve Velkých Losinách, tak v Šumperku byly k vyšetřování zločinů čarodějnictví[8] koncem sedmdesátých let zřízeny mimořádné patrimoniální soudy (nikoliv inkviziční tribunály), jejichž předsedou se stal už zmiňovaný Heinrich Franz Boblig. Je zajímavé, že ten se již před více než třiceti lety osvědčil ve zmíněných procesech v Nisku. Petr Kreuz dokládá, opět na rozdíl od některých dalších autorů, že jen velkolosinský tribunál se pod Bobligovým vedením obracel k pražskému apelačnímu soudu, přičemž nešlo o klasická odvolání, ale o žádosti o naučení v duchu obecného práva (přitom nelze nijak prokázat, že by se byl jeho dobový německý sekretář s Bobligem osobně znal, pod naučení se podepisoval jen z titulu své úřední funkce).

Podnětný je Kreuzův postřeh, že ačkoli v českých zemích byla řada osob v dosud známých procesech odsouzena městskými, popřípadě patrimoniálními soudy k hrdelnímu trestu, naučení apelačního soudu nevyznívala mnohdy tak drakonicky. Tuto hypotézu bude ale

7 Viz například pořad České televize *Historie.cs. Nové zvěsti o starých čarodějnicích*, 2022.

8 Neprokazatelné jsou ovšem domnělé hromadné orgie příslušníků místní čarodějnické sekty na tzv. Petrových kamenech.

ještě nutné, jak autor sám připomíná, prověřit důsledným studiem dobových ortelních manuálů a soudních protokolů.

Závěrem autor uvádí, že k poslední známé popravě pro delikt magie došlo v českých zemích roku 1749 v jihočeském poddanském městě Milevsku a vůbec posledním obviněným byl roku 1755 pastýř dobytka z městečka Jistebnice v jižních Čechách. V jeho případě zmírnila sama císařovna soudní výrok (a dokonce i rozhodnutí Nejvyššího soudního úřadu ve Vídni, jenž případ projednával na základě žádosti o milost) na pouhé dva roky nucených prací (na s. 16 úvodu ale P. Kreuz uvádí, že jej zcela omilostnila). V rámci této kapitoly, jak již bylo zmíněno, je uvedena nezvykle obsažná poznámka č. 71 k dalším kouzelnickým procesům v Čechách a na Moravě i s dílčími postřehy k jejich průběhu. Podotýkám, že obsažené údaje mohly být vhodněji včleněny do výkladu už v první kapitole a zde učiněn jen odkaz.

Pro Slovensko Petr Kreuz popisuje jak případy známé z literatury (Šamorín, Krupina – zde měly procesy v delším časovém horizontu především hromadný charakter, Bratislavská a Nitranská župa), tak hlavně nejnověji jím podrobně pramenně dokumentované, popřípadě jím verifikované kauzy pro sklonek 17. a první polovinu 18. století řešené soudy Trenčínské, Turčanské, Oravské a Liptovské župy,[9] potažmo městským soudem v Trenčíně, ačkoliv dříve, v 16. a 17. století, byly i na Slovensku, jak autor dokládá na základě poznatků obsažených v dílech dosavadních slovenských badatelů v úvodu této podkapitoly, zjištěné delikty kouzelnictví a čarodějnictví v různých jeho oblastech zásadně projednávány městskými soudy. I v případě prvních dvou zmíněných žup Trenčínské a Turčanské šlo o hromadné procesy (bylo vyšetřováno více než 20 osob). Vlastním pramenným výzkumem mohl autor doložit důsledné potrestání viníků jen na Trenčínsku, přičemž zde byl navíc uložen vůbec poslední kapitální trest za delikt magie v rámci Slovenska (k roku 1745).

Recenzovaná publikace, která obsahuje černobílou obrazovou přílohu a náležitý vědecko-informační aparát (rejstřík osobních jmen, zeměpisných názvů, seznamy pramenů a literatury atd.), je

9 Tuto župu zapomněl Petr Kreuz ke svému neprospěchu uvést ve výčtu fondů probádaných ve Štátnom archívu v Bytči v závěrečném seznamu využitých pramenů.

přes výše vznesené připomínky nesporně dokladem autorovy zasvěcené orientace ve zpracovávané problematice, a to v širokém časovém i prostorovém rámci. Pokud jde o naše země (a doplňkově i Slovensko), předkládá P. Kreuz inovativní pohledy na charakter kouzelnických a čarodějnických procesů od konce 15. do poloviny 18. století. Vyrovnává se tak současně s mnoha stereotypy, podmíněnými i ideologicky, a omyly tradovanými ve více titulech stávající odborné literatury, a to včetně té nejnovější.

Je poněkud škoda, že autorův závěr v češtině je na rozdíl od resumé v němčině a angličtině poněkud lakonický a na dvou stranách tištěného textu se omezuje v první řadě na statistické a statické ukazatele (vrcholné fáze procesů, počty odsouzených k hrdelním trestům). Nejedna skutečnost, kterou by čtenář jistě očekával v závěrečném zhodnocení, je bohužel uvedena už v úvodu publikace. V závěru je akcentováno autorovo zjištění o většinově individuálních procesech před světskými soudy (nikoli před církevními inkvizičními), o převažující složce procesů kouzelnických nad čarodějnickými a o tom, že nebyly cíleně denunciovány, jak se to někdy může jevit, zdaleka jen ženy/čarodějnice. Stranou zůstává geografické hledisko, totiž v jakých dobách a kde se procesy odbývaly, čemuž by značně napomohlo mapové vyhodnocení. Na jeho základě by se dalo poukázat na možné, ve specializované literatuře již také „nadhozené" intenzivnější pronásledování pachatelů předmětných deliktů v oblastech s většinově německým obyvatelstvem. Zodpovězení by si vyžadovala též otázka, do jaké míry měl či mohl mít v té které době na pronásledování pachatelů magických a dalších praktik jako nesporný výraz krizových společenských jevů vliv i vývoj klimatu (do spojitosti uvádí tyto jevy zejména německý badatel Wolfgang Behringer, mluví se pak o Behringerově paradigmatu), stejně tak otázka, kolik pachatelů bylo ve vybrané době a v konkrétní oblasti postiženo hrdelními tresty za jiné zločiny. Ale jak sám Petr Kreuz naznačuje, bádání zaměřené na pronásledování deliktu kouzelnictví a čarodějnictví v našich ani v evropských dějinách není zdaleka ukončeno. Pro jeho pokračování vytváří recenzovaná monografie, která je v naší historiografii prvním souborným pojednáním „sui generis", velmi solidní základnu.

Ludmila Sulitková

Lenka Krátká, VZLETY A PÁDY. POHLED DO HISTORIE ČESKOSLOVENSKÝCH AEROLINIÍ V LETECH 1923–1993, Nakladatelství Karolinum – Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., Praha 2022, 507 stran.

Odborná veřejnost napjatě očekávala monografii o Československých státních aeroliniích (Československých aeroliniích). Dosud totiž nebyla vydána ucelená odborná studie o tomto leteckém dopravci. Výsledek práce Lenky Krátké je bohužel rozpačitý. Její monografie, především část o meziválečném období, by se dala označit za spíše nevyvážený text, v němž citace z internetových zdrojů převažují nad archivními materiály. Jistým kamenem úrazu je i to, že žádný z recenzentů se nevěnuje historii letectví. Bylo by určitě vhodnější, kdyby autorka spolupracovala s některým z historiků letectví, případně dopravy, kteří mají přehled o dostupných fondech a osobních pozůstalostech.

Lenka Krátká vymezila historii Československých státních aerolinií (Československých aerolinií) od roku 1923 do roku 1992, tedy do rozdělení Československa k 1. lednu 1993. To je nepochybně velmi správný záměr, má ovšem také svá úskalí. Autorka totiž zcela opominula skutečnost, že meziválečné Československé státní aerolinie a poválečné Československé aerolinie nemají kromě názvu nic společného.

Domnívám se, že meziválečnou historii Československých státních aerolinií zpracovala autorka poněkud ledabyle. V archivním fondu Československé aerolinie uloženém ve Státním oblastním archivu v Praze je sice materiálů k jejich meziválečné činnosti pomálu, ale ani ty nebyly plně využity. K počátkům letecké dopravy autorka vůbec nepřihlédla k podnětným článkům a monografiím Pavla Kučery, který rovněž sepsal vynikající publikaci o společnosti Aero, kde pracuje.[1] Kučera nabízí řadu skvělých postřehů pro konstrukci dopravních letadel ve firmě Aero, která používaly i Československé státní aerolinie. Podobně je tomu v případě Jaroslava

1 Pavel Kučera, *Aero. Továrna letadel 1919–1945 a její letadla*, Nevojice 2020.

Zvěřiny, jehož monografii o historii továrny Letov (Vojenské továrny na letadla) autorka neuvádí, přičemž letadla firmy Letov u Československých státních aerolinií taktéž létala.[2]

Lenka Krátká dále neprošla zásadní prameny k meziválečné historii Československých státních aerolinií, které jsou uloženy ve fondu Ministerstvo veřejných prací, Praha v Národním archivu v Praze. Autorka zmiňuje články Miroslava Jindry v elektronickém médiu *technet.idnes.cz*, jež jsou popularizační, ovšem M. Jindra kromě těchto textů publikoval i monografii o jedné z prvních československých stevardek (letušek) Máje Staré.[3] Ač není profesionálním historikem, tato studie splňuje kritéria pro vědeckou odbornou práci. Je to také jedna z mála novodobých publikací k meziválečné historii Československých státních aerolinií. Autorka nezmiňuje ani vynikající vzpomínkovou monografii Oldřicha Doubka,[4] obsahující cenné osobní poznatky a zkušenosti z činnosti meziválečných Československých státních aerolinií, v nichž byl po ukončení dráhy vojenského pilota zaměstnán. Velmi podnětné pro pochopení meziválečné historie aerolinek jsou vzpomínky Václava Mareše, meziválečného správce letiště v Užhorodu. Marešova historie aerolinek se nezachovala pouze ve fondu Československé aerolinie, najdeme ji též v rozšířené verzi ve fondu Václav Mareš v Archivu Národního technického muzea. Ačkoliv je jejím hlavním obsahem činnost letiště v Užhorodu, tato rozšířená verze zachycuje i květnové dny roku 1945 na letišti v Ruzyni a částečně jeho poválečnou historii. Na rozdíl od práce Jiřího Šoffera k historii československého civilního letectví,[5] kterou Lenka Krátká cituje, jsou vzpomínky a zpracování historie Československých aerolinií od Václava Mareše zásadnější, a to také proto, že byl přímým účastníkem těchto dějů. Důležité pro pochopení meziválečné historie Československých státních aerolinií jsou materiály dochované v archivních fondech – hlavně fotografická

2 Jaroslav Zvěřina, *Letov. 100 let od založení první československé továrny na letadla*, Bratislava 2019.

3 Miroslav Jindra, *Nebe, peklo, zem. Příběh první letušky ČSA Máji Staré a lidí kolem létání na pozadí historických událostí*, Brno 2013.

4 Oldřich Doubek, *Ikarové bez legend a bájí*, Praha 1988.

5 Jiří Šoffer, *Civilní letecká doprava Československa*, Praha 2019.

dokumentace zejména Huga Berounského a Zdeňka Wenzla – v Archivu Národního technického muzea.

Není prostor pro výčet všech technických nepřesností a chyb, co se týče letadel. Třeba jen podotknout, že letadla Aero A-14, která byla na linkách Československých státních aerolinií používána jako první, nebyla jednomístná, nýbrž dvoumístná a přestavbou několika z nich vznikla letadla s pilotní sedačkou a dvěma místy pro cestující. Tvrdit, že tato „jednomístná letadla byla přestavěna na dvoumístná", je naprostý nesmysl. Nepřesnosti jsou ale i v obecných věcech, například Československá letecká společnost nikdy nelétala na lince Piešťany–Zlín–Brno–Praha. Obdobně je třeba připomenout, že v části věnované budování letišť ve Kbelích a v Ruzyni autorka neuvádí velmi podnětnou studii Pavla Dufka o plánech na výstavbu ruzyňského letiště, přibližující mimo jiné nerealizované úvahy o výstavbě letiště nikoliv na Dlouhé míli v katastru Ruzyně, ale na Barrandovských terasách.[6] Výstavbě ruzyňského letiště se sice autorka věnuje, ovšem velmi krátce a v poznámce chybně uvádí jméno architekta Adolfa Benše jako Adolfa Beneše, což je v případě tohoto významného českého architekta a držitele mezinárodních ocenění, včetně těch za letiště Ruzyně, chyba dost nepříjemná. K meziválečnému období aerolinek autorka mohla kontaktovat například Borise Stočese, vnuka ředitele Československých státních aerolinií Františka Stočese, který spravuje rozsáhlý rodinný archiv. O hrdinné odbojové činnosti Františka Stočese nenalezneme v monografii ani zmínku kromě drobné a vágní popisky pod jeho fotografií, že byl popraven za heydrichiády. V souvislosti s významem letišť Kbely a Ruzyně pro Prahu by jistě bylo vhodné, kdyby se autorka více zabývala vlivem těchto letišť na život obyvatel hlavního města.

Autorka na několika místech srovnává činnost Československých státních aerolinií a Československé letecké společnosti, vychází ovšem pouze z monografie Jiřího Šoffera, aniž by se seznámila s bohatým pramenným fondem Československé letecké společnosti, a. s., Praha, uloženém ve Státním oblastním archivu v Plzni na pracovišti

6 Pavel Dufek, *Vznik letiště v Ruzyni*, in: *Od balonu k transatlantickým letům*, (ed.) Michal Plavec, Praha 2014, s. 133–140.

v Klášteře u Nepomuku, kde by nalezla i stručnou historii Československé letecké společnosti včetně přehledu o ročních výkonech, pod níž je jako autor podepsán vrchní ředitel Československé letecké společnosti Karel Hupner. Stačí si prostudovat tyto a další archivní materiály, abychom zjistili, že některé závěry Lenky Krátké jsou neobhajitelné. Mimo jiné se autorka zamýšlí nad tím, proč se Karel Hupner psal někdy v této podobě a jindy jako Karel Huppner. Stačí se podívat do příslušné matriční knihy a jednoduchým způsobem zjistíme, že byl pokřtěn jako Karel Huppner a tuto formu příjmení používal po dobu existence Rakouska-Uherska. Až po válce si příjmení „počeštil" na Karel Hupner a v této podobě je též uveřejněno na jeho smutečním oznámení.

Ohledně období okupace a zániku Československých státních aerolinií Lenka Krátká zmiňuje, že v protektorátu létala pouze letadla společnosti Deutsche Lufthansa, což však není úplně pravda, neboť od dubna do srpna 1939 do Prahy létala i letadla nizozemské společnosti KLM (Koninklijke Luchtvaart Maatschappij) a po celý rok 1939 také letadla maďarské společnosti Malert. Mylné je tvrzení, že Československá letecká společnost během okupace vyvíjela pouze administrativní činnost. Jako dceřiné společnosti Akciové společnosti, dříve Škoda, jí letadla nebyla zabavena, ale od roku 1939 byla pronajata společnosti Deutsche Lufthansa, která za ně platila přinejmenším do druhé poloviny roku 1944 měsíční pronájem s přesným vyúčtováním podle dnů jejich letecké činnosti. Šlo převážně o typy Douglas DC-2 a Douglas DC-3. Rovněž autorčin údaj o využití letadel Douglas DC-2 jako logickém vyústění budování letadlového parku Československé letecké společnosti není správný. Společnost zpočátku používala československá letadla Avia BH-25, neboť požadavek koncernu Škoda byl takový, aby letadla dodávala některá z jejích dceřiných společností, v tomto případě Avia. Ač byl provoz těchto letadel relativně úspěšný, ještě v roce 1928 přešla Československá letecká společnost na používání letadel Fokker F-VIIa, později na třímotorový typ Fokker F-VIIb/3m a ještě později na Fokker F-XVIII. Bylo tomu tak vzhledem k těsné spolupráci s nizozemskou leteckou společností KLM. Na moderní a kapacitní letadla Douglas DC-2 padla volba až v roce 1936. Sázka na společnost Avia jinak nebyla úspěšná, například dopravní letadlo Avia 51

totálně propadlo. Alespoň tento letecký výrobce produkoval v licenci letadla Avia/Fokker F-VIIb/3m.

Za podstatnou chybu, zvláště pro meziválečnou historii Československých státních aerolinií, považuji, že až na jeden případ autorka vůbec necituje odborné časopisy jako *Letectví* a *Letec*, eventuálně pro poválečnou obnovu Československých aerolinií časopis *Civilní letectví*, který vycházel sice krátce, ale jedním z jeho zakladatelů byl Hugo Berounský, jenž měl z pozice vyššího úředníka Ministerstva veřejných prací (později dopravy) dokonalý přehled o situaci. Časopis *Letectví* (později *Letectví a kosmonautika*) autorka příliš často nevyužívá ani pro popis vývoje v mladším období.

Autorka recenzované monografie se více orientuje v poválečné historii Československých aerolinií, což je způsobeno zřejmě tím, že opravdu pečlivě prostudovala valnou většinu pramenů uložených ve fondu Československé aerolinie ve Státním oblastním archivu v Praze. I přesto zůstává otázkou, zda je možné poválečnou historii aerolinek popsat pouze na základě jeho materiálu, neboť prameny z doby socialismu nemusí být hodnověrné. Pouze v několika dílčích případech, a to spíše ojedinělých, autorka cituje archivní dokumenty z fondů KSČ – Ústřední výbor a Ministerstvo financí II, uložených v Národním archivu. Co se týče jednání československé exilové vlády o znovuzřízení leteckých linek po skončení války, velmi podstatné dokumenty se nacházejí v témže archivu ve fondu Ministerstvo zemědělství – Londýn, neboť tehdy byla spojena funkce ministra zemědělství a veřejných prací. Tímto ministrem byl v druhé exilově vládě Jana Šrámka Ján Lichner.

Pro poválečné úvahy o tom, jaké dopravní letadlo a z jakých důvodů by měly Československé aerolinie používat, nebo pro doporučení na pořízení dopravních letadel ze zahraničí jsou velmi důležité písemnosti Leteckého poradního sboru, který působil v letech 1946–1950. Zápisy z jeho jednání jsou součástí fondu Ministerstvo dopravy I v Národním archivu. Také studiem tohoto fondu by autorka musela přehodnotit některé své závěry. Co se týče typů letadel, není opravdu správné označovat poválečná letadla Československých aerolinií jako Douglas DC-3, když se jednalo o vojenskou verzi Douglas C-47 Dakota, která musela být modifikována na dopravní letadlo hlavně zástavbou sedadel pro cestující. K únosům

letadel Československých aerolinií do zahraničí autorka necituje ani jednu z knih nebo studií Jiřího Rajlicha, který se těmto událostem po odborné stránce pečlivě věnoval.[7]

Dalším nedostatkem v poválečné historii aerolinek je to, že se autorce nepodařilo získat osobní svědectví některého z vyšších zaměstnanců Československých aerolinií. Sice cituje knihu *Dálkovky. Zlatá éra ČSA* (první vydání vyšlo v roce 2012) Miloše Kvapila, pilota a pozdějšího viceprezidenta Československých aerolinií, která nedávno vyšla ve třetím přepracovaném a doplněném vydání,[8] ale dostatečně ji nevyužila. Především by byla velmi přínosná přímá rozmluva s autorem, který v této knize zveřejnil jen část svých znalostí. Přitom právě Miloš Kvapil byl s aerolinkami spojen již od šedesátých let 20. století a ještě dnes, již v důchodu, je v tomto směru aktivní. Na začátku devadesátých let byl mimo jiné pověřen přeškolením dopravních pilotů ze sovětských typů letadel na letadla západní výroby.

Je škoda, že v knize byla opomenuta část dosavadní práce leteckých historiků, a především nebyla dostatečně využita alespoň většina nejdůležitějších pramenů v českých archivech. Bohužel, na opravdu komplexně pojatou monografii o Československých státních aeroliniích (Československých aeroliniích) si budeme muset ještě počkat.

Michal Plavec

7 Například Jiří Rajlich, *Plukovník v. v. Vít Angetter (1921–2009)*, Historie a vojenství 59/4, 2010, s. 65–80, zde s. 75–78.

8 Miloš Kvapil, *Dálkovky. Zlatá éra ČSA*, Cheb 2024[3].

ATENTÁT NA REINHARDA HEYDRICHA A DRUHÉ STANNÉ PRÁVO NA ÚZEMÍ TZV. PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA. EDICE HISTORICKÝCH DOKUMENTŮ 4., **(ed.) Vojtěch Šustek**, Archiv hlavního města Prahy, Praha 2022 (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 26/4), 1080 stran.

V roce 2022 se historická obec i laická veřejnost dočkala čtvrtého svazku edice historických dokumentů vztahujících se k atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha a k druhému stannému právu v Protektorátu Čechy a Morava. Autor Mgr. Vojtěch Šustek, Ph.D., historik a odborný archivář Archivu hlavního města Prahy, věnoval tento svazek své edice represím proti spolupracovníkům parašutistů z řad domácího odboje, proti jejich příbuzným a také proti dalším Čechům, kteří byli v důsledku tzv. heydrichiády zavražděni.

Rozsáhlá edice dokumentů z období existence Protektorátu Čechy a Morava by měla mít celkem pět svazků, které jsou rozděleny podle obsahu a typu dokumentů. Uvnitř každého svazku, případně i v jeho jednotlivých částech, jsou dokumenty seřazeny podle věcné souvislosti, a pokud to je možné, i chronologicky. Obsahově se edice neomezuje jen na dokumenty k samotné akci parašutistů proti Heydrichovi, jak tomu bylo u většiny dosavadní literatury, ale mnoho prezentovaných písemností se vztahuje k politickým a psychologickým opatřením německé okupační správy, k represím nejen vůči aktivním účastníkům odboje, ale i Čechům, kteří s ním neměli nic společného. V prvním svazku edice najdeme nejprve část věnovanou akci Anthropoid a domácí rezistenci proti Heydrichovi a druhou část se situačními zprávami velitele bezpečnostní policie a bezpečnostní služby (Sicherheitsdienst, dále SD) u říšského protektora o velké pátrací akci od 30. května do 18. června 1942 v Praze a postupně na území celého protektorátu. Druhý svazek rovněž tvoří dvě části, které přinášejí situační a denní zprávy řídícího úseku SD v Praze a dokumenty vztahující se k masivní propagandistické kampani zahájené okamžitě po atentátu. Třetí svazek edice obsahuje pátou část, v níž jsou soustředěny dokumenty týkající se střetů gestapa

se členy ostatních parašutistických skupin, které byly vysazeny do protektorátu před akcí Anthropoid i po ní, a s příslušníky domácího odboje. V uvedených třech svazcích Vojtěch Šustek zveřejnil již téměř 400 německojazyčných dokumentů, které vyhledal v několika archivech.

Šestá část edice věnovaná represím vyplňuje nejen čtvrtý svazek, ale pro velké množství dochovaných dokumentů k této problematice bude pokračovat ještě v posledním, připravovaném pátém svazku, který je zatím ve stadiu rukopisu. Do čtvrtého svazku autor zařadil všechna hlášení o popravách na základě rozsudků tzv. stanných soudů v Praze a v Brně. Popravy československých vlastenců i dalších obětí zastřelením a v Brně též oběšením se odehrály na popravištích v Praze-Kobylisích, Plzni-Lobzích, v obci Vejprnice nedaleko Plzně, na střelnici Krnčí v Kladně, v Lubech u Klatov, v Pardubicích-Pardubičkách, na střelnici Pod Chlumem v Mladé Boleslavi, v Táboře a na nádvoří Kounicových kolejí v Brně. Jedná se celkem o 87 hlášení o provedení poprav zastřelením na území Čech německou ochrannou policií (Schutzpolizei) a 31 hlášení strážního praporu zbraní SS Böhmen-Mähren (SS-Wachbataillon Böhmen-Mähren) o vykonání poprav zastřelením a v několika případech také oběšením v areálu Kounicových kolejí v Brně. K hlavním dokumentům je připojeno ještě osm doplňkových písemností, jimiž jsou opisy protokolů o pitvách několika parašutistů provedených v Ústavu soudního lékařství a kriminalistiky Německé Karlovy univerzity v Praze ve dnech 23.–26. června 1942.

Za seznamem všech dokumentů uveřejněných ve čtvrtém svazku následuje úvod, kde autor rozebírá výše popsané prameny z jednotlivých lokalit zejména z hlediska jejich původu a aktuálního uložení. Naprostá většina archivního materiálu k popravám na území Čech pochází z Národního archivu v Praze, z archivních fondů německé okupační správy v protektorátu, zejména z fondu Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha, a Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha. Vojtěch Šustek se pozastavuje nad tím, že se mu při heuristice nepodařilo najít ani jediný rozsudek stanného soudu v Praze. Podle jeho názoru se dá předpokládat uložení těchto rozsudků v archivních fondech německého Spolkového archivu (Bundesarchiv), přestože v nich heuristiku sám

také prováděl. Editor se dále věnuje některým konkrétním hlášením o popravách, mimo jiné i těm, která se mu nepodařilo nalézt. Snaží se vysvětlit, jakým způsobem hlášení vznikala a co přesně obsahují. Pouze v hlášeních z popravišť v Lubech u Klatov, v Pardubicích a v Táboře najdeme vedle jmen obětí též jejich životopisná data, jako jsou datum a místo narození, povolání, náboženské vyznání, rodinný stav a bydliště před zatčením. V těchto hlášeních se vyskytují dokonce i záznamy posledních výroků obětí před popravčí salvou. V případě všech ostatních hlášení získával Šustek potřebné životopisné údaje z dalších zdrojů, například z úmrtních protokolů matričních úřadů či z pozůstalostních spisů okresních soudů.

Jako další zdroj informací o průběhu poprav na území Čech posloužily autorovi poválečné výpovědi samotných vykonavatelů, tj. příslušníků německé ochranné policie a úředníků gestapa, kteří se poprav účastnili. Ty shromažďoval německý úřad Zentrale Stelle zur Aufklärung NS-Verbrechen (autor zaměňuje název úřadu s názvem archivního fondu B 162), zřízený v roce 1958 jako společná instituce justičních správ v německých spolkových zemích, jehož úkolem bylo sbírání, třídění a vyhodnocování veškerého materiálu týkajícího se nacistických zločinů v Německu i v zahraničí. Písemnosti tohoto úřadu jsou uloženy v pobočce Spolkového archivu v Ludwigsburgu, a to v budově, kde úřad původně sídlil. K výpovědím je však nutné přistupovat kriticky, často nejsou příliš věrohodné a nemají velkou historickou hodnotu. Přesto editor zařadil překlady výslechových protokolů čtyř příslušníků německé ochranné policie z počátku šedesátých let minulého století do poznámek k hlášení o popravě uskutečněné v Táboře 5. června 1942, protože obsahují detailní popis průběhu popravy i samotného popraviště v areálu táborských kasáren.

O popravách vykonaných v období od 29. května do 3. července 1942 na nádvoří vazební věznice řídící úřadovny gestapa v Brně, která se nacházela v bývalých studentských Kounicových kolejích, se dochovala všechna hlášení. Jsou uložena ve Vojenském historickém archivu v Praze v archivním fondu SS-Wachbataillon Böhmen-Mähren. Praxe poprav československých občanů na základě rozsudků stanných soudů byla na Moravě ve srovnání s územím Čech odlišná. Kounicovy koleje byly jediným místem těchto poprav na

celém území Moravy a jejich vykonáváním byl pověřen strážní prapor zbraní SS Böhmen-Mähren dislokovaný v Brně. Dalším rozdílem pro historika je skutečnost, že k brněnským popravám jsou dochovány rozsudky stanného soudu v Brně, respektive jejich úředně ověřené dobové opisy, které se nacházejí v Moravském zemském archivu v Brně, ve fondu Gestapo Brno. Jako doplňující zdroj informací o popravách v Kounicových kolejích využil Vojtěch Šustek poválečné výpovědi úředníků brněnského gestapa uložené v Archivu bezpečnostních složek ve fondu Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, a dále výpovědi někdejších zaměstnanců brněnské pohřební služby a krematoria pořízené v šedesátých letech 20. století vyšetřovateli Sboru národní bezpečnosti.

Důležitým dokumentem k popravám v Kounicových kolejích, zařazeným rovněž do tohoto svazku edice, je dálnopis vedoucího řídící úřadovny gestapa v Brně Wilhelma Nölleho, zaslaný 3. září 1942 vyššímu veliteli SS a policie K. H. Frankovi, který obsahuje počty zatčených, odsouzených k smrti a popravených na Moravě v době stanného práva. Dokument, jenž by tyto počty sumarizoval pro území Čech, se autorovi bohužel v archivních fondech nalézt nepodařilo.

Tak jako v předešlých třech svazcích jsou i písemnosti publikované ve čtvrtém svazku opatřeny rozsáhlým poznámkovým aparátem, který tvoří společná číselná řada pro archeografické i věcné poznámky, přičemž naprostou většinu představují poznámky věcné v podobě srovnávací a doplňující faktografie ze sekundárních archivních pramenů. Vojtěch Šustek se ve své edici německojazyčných dokumentů drží vlastních edičních pravidel. Publikuje dokumenty in extenso, tj. včetně opisu textu z hlavičkových papírů, a zároveň každý dokument ještě uvádí v doslovném českém překladu s odůvodněním využití edice laickou veřejností. Podobně jako ve třetím svazku se poznámky editorovi až příliš rozrostly, uveřejňuje v nich totiž přepisy (někdy české překlady) doplňujících obsáhlých dokumentů, zejména výslechových protokolů, a to v nezkrácené podobě. Osobně se domnívám, že to nemusí být vždy ku prospěchu samotné edice. Méně je někdy více a vhodný výběr určitých pasáží z těchto dokladů nebo jen odkaz na jejich existenci by také jistě dobře dokumentovaly editorův záměr. Stejně jako Šustkových osobitostí

v poznámkovém aparátu procházejících všemi svazky edice si můžeme všimnout jeho vlastního způsobu citace použitých pramenů.

V závěru svazku nechybí seznam zkratek, seznam literatury, konkordance dobových a současných názvů ulic, jmenný a místní rejstřík. Autor vynechal seznam pramenů, které obšírně popsal v úvodu prvního svazku. Přiznám se však, že bych jejich soupis uvítala, podobně jako tomu je ve třetím svazku. Ještě v rámci úvodu k editovaným dokumentům V. Šustek děkuje mnohým kolegům z ostatních archivů a pracovníkům dalších institucí, kteří mu pomohli zejména při určování totožnosti obětí.

Šustkova edice německojazyčných dokumentů k atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha a k tzv. heydrichiádě představuje nejrozsáhlejší a nejvýznamnější editorskou práci z období existence Protektorátu Čechy a Morava, tedy z let 1939–1945, a nenajdeme žádnou publikaci, která by se s ní dala srovnávat. Publikované dokumenty jsou a budou využívány studenty, historiky i laickými zájemci o uvedenou problematiku. S ohledem na neatraktivnost německého jazyka pro současnou mladou generaci, a tedy i na upadající znalost tohoto jazyka v naší společnosti, získávají navíc autorovy české překlady všech dokumentů obrovskou cenu.

Monika Václavíková